

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

ISSN 0236—3100

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul V

1994

3—4
(19—20)

Academia de Științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3—4 (19—20) 1994

iulie—decembrie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1994

COLEGIUL DE REDACȚIE

ION ȚURCANU (redactor-șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor-șef adjunct),
ION VARTA (secretar de redacție),
IOAN CAPROȘU (Iași), *ION CHIRTOAGA*, *ANDREI EȘANU*,
ION JARCUTCHI, *ȘERBAN PAPACOSTEA* (București),
ANATOL PETRENCU, *ION ȘIȘCANU*,
ALEXANDRU ZUB (Iași)

ARTICOLE

ION ȚURCANU

ISTORIOGRAFIA DIN MOLDOVA SOVIETICĂ
INTRE ȘTIINȚA ȘI PROPAGANDA

Istoriografia din fosta republică sovietică moldovenească* a avut de înregistrat rezultate semnificative ale impactului său cu puterea sau cu anumite curente politice și sociale influente în zona habitatului și a activității istoricilor. Situația de colonie a ținutului a determinat, pentru cercetătorii în domeniu de aici¹, o aservire aproape fără excepții a acestora de către putere, pe când chiar în centrul imperiului s-au manifestat uneori tendințe de cercetare care ieșeau din cadrul rigid, dogmatic-marxist, stabilit de autorități (în anii '60, studiile lui B. F. Porșnev, V. G. Pașuto, E. Volobuiev și ale altora²), ca să nu mai vorbim de situația din țările socialiste din centrul Europei. Față de cazul nostru, chiar în România anilor 60—80, istoricii se bucurau de o mult mai mare libertate, mai ales în ce privește accesul la informația de specialitate din alte țări, precum și posibilitățile de pregătire și formare a specialiștilor în domeniu.

*

* *

În Basarabia stăpânită de administrația rusească și apoi de cea sovietică, propaganda oficială a depus mari eforturi pentru a demonstra legătura indisolubilă a acestui teritoriu cu Răsăritul, pe de o parte, iar pe de altă parte, diferența categorică între populația băștinașă de aici și românii de peste Prut. Pentru aceasta au lucrat toate compartimentele istoriografiei.

În cazul arheologiei și istoriografiei istoriei antice a R. S. S. Moldovenești, parțial și a celei medievale timpurii, sarcina prioritară și constantă a fost să demonstreze cui aparține, din punct de vedere istoric, Basarabia, și de fapt întreaga Moldovă istorică, și cum s-a desfășurat procesul etnogenezei moldovenilor. Arheologii G. Smîrnov, I. Samoilovschi, Gh. Sergheiev, Gh. Fiodorov, sosiți în Moldova din Rusia îndată după război, au efectuat o serie de săpături la Echimăuți, Alcedar, Țariovca, Lucașovca, Cobusca Veche, Rudi și în alte așezări, care, după părerea acestor cercetători, au fost locuite din cele mai vechi timpuri de către slavi³. Eforturile acestora au fost suplimentate de cercetătorii de pe loc I. Rafalovici, Gh. Cebotarenco, P. Bârnea, L. Polevoi⁴, care au fost, în această privință, chiar mai stăruitori decât mentorii lor de la Moscova, Leningrad și Kiev. Punctul de vedere oficial asupra acestei probleme a fost exprimat cât se poate de explicit într-un studiu comun al lui Gh. Fiodorov și Gh. Cebotarenco: «Din secolul al VI-lea și

* În studiul de față, ne oprim la 1987, an după care istoriografia moldovenească încearcă o reevaluare a opțiunilor sale.

până în sec. al XIII-lea cultura materială pe teritoriul Moldovei avea un caracter slav pronunțat⁵. De fapt singura «dovadă» materială pentru astfel de concluzii erau niște cioburi, după cum arătau mult mai târziu arheologii Gh. Postică și Ion Hâncu: «Pe baza câtorva cioburi de ceramică, care la exterior se aseamănă cu ceramica slavă din Rusia și Ucraina, monumentele medievale timpurii din Moldova sunt atribuite slavilor»⁶.

Concluziile de acest fel erau impuse de politica de stat în domeniul istoriei naționale, în general, și a celei vechi, în special. În 1970, a fost înființat în cadrul Academiei de Științe de la Chișinău un consiliu, zis științific, numit «Legăturile slavo-volohe și apariția populației moldovenești». La prima sa sesiune, din mai 1970, comitetul a hotărât «să recomande insistent spre cercetare vestigiile slave de pe teritoriul Moldovei, deoarece acestea au o importanță mare pentru soluționarea problemei etnogenezei moldovenilor»⁷.

În scopul de a demonstra că spațiul dintre Prut și Nistru a fost stăpânit de slavi înainte ca aici să fi existat populație romanizată, s-a făcut apel chiar și la antropologie⁸, deși este bine stabilit de mult că materialul paleoantropologic nu permite, practic, nici un fel de concluzii de nuanță etnică⁹, fapt la care I. Hâncu a atras pe bună dreptate atenția colegilor săi la menționata sesiune, fiind însă respins categoric prin străduințele comune ale tuturor acestora¹⁰.

Se înțelege că de vreme ce slujeau mari interese de stat, și anume sarcina afirmării rolului excepțional al elementului slav în istoria timpurie a Moldovei, aserțiunile menționate mai sus au intrat în studiile istoriografice¹¹ și în lucrările mari, generalizatoare¹², de unde trebuia preluate de toate celelalte instrumente ale propagandei oficiale.

Când, drept urmare a unor condiții obiective, teritoriul Moldovei nu putea fi atribuit slavilor, atunci era considerat populat de sciți, sarmați, huni, goți, pecenegi, tătari — de oricine altcineva, numai nu de populație românească. O atenție deosebită se acorda prezenței în zonă a sciților și sarmaților¹³, apoi purtătorilor «culturii Cerneahov» (pe teritoriul României, corespondentul Sântana de Mureș)¹⁴ — care, după unii, erau în primul rând și poate în cea mai mare parte slavi,¹⁵ pe când alții admit printre ei și alte seminții, între care și traci¹⁶ — mai târziu a tătarilor ș. a. m. d. Astfel, era evitat tocmai subiectul principal — getodacii și populația dacică romanizată.

Se știe că, exceptând unele atitudini aparte¹⁷, istoriografia sovietică a împărțit în fond teoria migraționistă relativ la originea poporului român, deci și a fiilor acestuia, a moldovenilor. Sunt de menționat în special lucrările lui V. F. Șișmarev¹⁸ și R. G. Piotrovski¹⁹. La Chișinău, au excelat în această privință mai ales N. A. Mohov²⁰, P. Sovețov²¹, V. Zelenciuc²², dar pe acest tărâm s-au manifestat stăruitor și mulți alții, după cum se poate vedea din examinarea, fie și sumară, a celor două culegeri de articole menționate mai sus²³ privind legăturile slavo-volohe. Acești cercetători s-au evidențiat prin vehicularea concepției antiștiințifice cu privire la așa-zii «volohi» care, chipurile, ar fi apărut în urma contactelor slavilor stabiliți la nord de Dunăre încă din sec. al VI-lea (după P. Bârnea și I. Rafalovici, slavii ar fi fost prezenți

aici chiar în sec. al III-lea, pentru ca în sec. al V-lea să fie stabiliți aici compact²⁴) cu populația romanizată, mai ales cu cea sud-dunăreană. În lucrarea de sinteză a istoriei Moldovei, menționată mai sus, citim: «Conlocuirea, pe parcursul sec. VI—VIII, a populației romanizate cu cea veche slavă în spațiul carpato-balcanic (deci, se admite, în această lucrare, că în Carpați ar mai fi rămas totuși ceva populație romanizată — I. T.), legăturile economice, culturale și sociale permanente, existența unor așezări mixte romano-slave au înlesnit contactele dintre populația romanizată și o parte a populației slave de pe aceste teritorii (subl. n. — I. T.)* și au dus la formarea, către sec. al IX-lea, a unei noi comunități etnoculturale est-romanice — volohii»²⁵.

Însă șmecheria acestor ziși învățați nu se limitează la descoperirea «volohilor». Ei merg mai departe. După ei, «volohii» erau doar strămoșii comuni ai așa-ziselor popoare romanice de răsărit, adică ai românilor și (izolat de aceștia) ai moldovenilor. Aceste «popoare» se vor forma însă mai târziu, pe măsura răspândirii «volohilor» pe teritoriul locuit de slavi în Carpați și mai ales spre răsărit până la Nistru. Partea cea mai de răsărit a «volohilor» se afla desigur într-un contact mai strâns cu slavii și simțea mult mai puternic influența acestora. Astfel, după părerea acestor istorici, apar premisele creării unui popor nou pe teritoriul viitoarei Moldove istorice. «Perioada sec. XIII—XIV este timpul formării poporului moldovenesc, scrie V. Zelenciuc... Constituirea statului a fost precedată de o etapă a consolidării populației moldovenești și desprinderea ei din întreaga masă a volohilor, care trăiau în regiunile submontane ale Carpaților... Spre sfârșitul sec. XIII au loc primele pătrunderi, probabil neînsemnate ca număr, ale populației moldovenești în regiunile de la est la Prut. Pe parcursul valorificării acestui nou teritoriu etnic, populația moldovenească a asimilat grupurile de slavi răsăriteni care trăiau acolo...»²⁶.

Alți «creatori de popoare» erau de părere că pe atunci «formarea comunității etnice moldovenești» abia începuse, o dată cu «răspândirea pe pământurile carpato-nistrene, în sec. XIII—XIV, a volohilor din regiunea munților Carpați, a contactelor lor aici cu populația veche slavă și apoi cu cea ucraineană»²⁷.

Merită însă să fie menționat și faptul că chiar în anii 60—70 a existat o opoziție, e drept, destul de firavă, față de propaganda istoriografică antinațională cu pretenții de studii științifice în arheologie și istorie veche. Această rezistență eroică a fost reprezentată doar de I. Hâncu, istoricul și arheologul care a luptat deschis împotriva ideologiei oficiale antiștiințifice privind așa-zisa etnogeneză a poporului moldovenesc²⁸. E adevărat că, din fericire, am mai putea menționa o excepție-două de acest fel, care însă nu sunt tot atât de semnificative. P. Parasca, de pildă, a întreprins, mai târziu, o încercare îndrăznească de a demonstra că statul moldovenesc a luat naștere mai devreme de cum considera istoriografia sovietică²⁹, ceea ce susținea, indirect, eforturile constante ale lui I. Hâncu și încerca să întărească opoziția față de propa-

* Evident, se încearcă a se dovedi cum că ceilalți slavi n-ar fi fost asimilați de populația romanizată, rămânând deci și mai departe stăpânii de drept ai acestui teritoriu.

ganda istoriografică sovietică panslavistă, ca ideologie de stat. În același context, se poate vorbi despre activitatea altui cercetător (N. Ravevski), care deși nu este istoric, a scris totuși un studiu foarte serios asupra raporturilor romanice de răsărit cu slavii, în care constatăm respingerea, cu dovezi convingătoare, a aserțiunilor cum că populația romanică din nordul Dunării ar fi fost instabilă și divizată în mai multe grupuri, după care citim aceste rânduri cât se poate de concludente: «Așadar, felul de viață al romanicilor nord-dunăreni nu ar fi dus la sciziune, romanicii aceștia nu se deplasau în evul mediu timpuriu din vetrele lor originare decât, probabil, într-o măsură neînsemnată»³⁰. Nu pot fi trecute cu vederea, în acest studiu, nici cele două monografii ale lui I. Niculiță, chiar dacă în ele problema etnogenezei nu și-a găsit locul³¹.

Relativ la epoca medievală a istoriei Moldovei, tema cea mai exploataată, din punct de vedere propagandistic, a constituit-o legăturile principatului cu Rusia și Ucraina. De altfel istoriografia oficială nu făcea nici un secret din asta, de vreme ce I. S. Grosul, pe atunci președinte al Academiei, și N. Mohov, unul dintre principalii lideri oficiali ai științei istorice, susțineau că atenția cea mai mare a istoricilor din Moldova sovietică era atrasă de «legăturile seculare ale Moldovei cu Rusia și Ucraina»³². Cu timpul, «prietenia de veacuri a poporului moldovenesc cu popoarele rus și ucrainean» devenise preocuparea cea mai importantă a istoriografiei sovietice de la Chișinău³³. Unii cercetători, precum N. Mohov, își făcuse, din această ocupație, și crez, și bună bucată de pâine, editând cărți³⁴ și ținând ani în șir la facultatea de istorie prelegeri plicticoase și neconforme cu realitatea istorică. Metoda consacrată a demonstrării amicitiei dintre aceste popoare constă nu în a arăta tendința firească a fiecăruia dintre ele de a trăi în bună pace, înțelegere și conlucrare, cum se și obișnuiește de când există lumea, ci în a inventa cerșirea de către moldovenii a protecției, ba chiar a «supușeniei», la răsărit, pe de o parte, și în acordarea ei din partea răsăritului dezinteresat și cu toată larghețea, pe de altă parte. Sigur că procesul concret obișnuit de a demonstra aceea ce se dorea atât în asemenea cazuri, era interpretarea distorsionată a documentelor istorice. Iată o pildă cât se poate de grăitoare. Într-un document rusesc de la 1654 se spune, cum că voievodul Gheorghe Ștefan i-ar fi declarat solului rus că domnitorul moldovean ar fi fost gata «под государевою царского величества высокою рукою со всем владением быти желает»³⁵. De unde istoricul sovietic din Moldova trage concluzia despre «rugămintea domnitorului de a primi Moldova în supușenie rusească»³⁶, deși atare concluzie nu reiese nici măcar din documentul rusesc, pentru că în acesta este vorba de ocrotire, nu de supușenie. De altfel, gramotele moldovenești privind raporturile principatului cu Rusia admit «supunerea către marea... împărăție... fiindcă suntem înconjurați și închiși din toate părțile de păgâni», dar cer imediat ca «rânduile țării noastre să nu se strice, domnia să nu se schimbe», tribut să nu se ia, să se păstreze «rânduiala și obiceiul țării»³⁷. Așa convenise Gheorghe Ștefan cu țarul Aleksei Mihailovici, tot așa se înțeleșese Dimitrie Cantemir cu Petru I. Dar istoriografia sovietică moldovenească se face că nu cunoaște aceste lucruri. Chiar dintr-o sinteză a istoriei politicii externe a Moldovei feudale, ca-

re este o lucrare oarecum mai de calitate, comparativ cu tot ce s-a scris la noi mai înainte relativ la acest subiect, se vorbește până la saturație despre alianțe politice moldo-ruse, despre orientarea permanentă a Moldovei spre Rusia, despre misiunea eliberatoare a imperiului rus în Principate și în Balcani³⁸. Deosebit de stăruitoare, în această privință, ca de altfel și în problema așa-zisei etnogeneze moldovenești, erau manualele școlare³⁹.

Se înțelege că răpirea Basarabiei de către Rusia, la 1812, a fost prezentată tot timpul în istoriografia sovietică drept un fenomen pozitiv, ba chiar ca un act salvator pentru populația din această parte a pământului românesc. Faptul era consemnat ca atare în toată literatura de specialitate și în toată scriitura propagandistică ce avea atinge-re cu acest subiect. O atenție aparte se acorda pregătirii specialiștilor în cadrul facultăților de istorie. A existat desigur și o literatură consacrată expres proslăvirii actului de la 1812⁴⁰ și influenței lui «benefice» asupra situației generale a ținutului⁴¹.

Necesitatea motivării propagandistice a încorporării Basarabiei la Rusia a suplimentat efortul de a demonstra cum că românii din acest ținut ar fi cu totul altceva comparativ cu ceilalți români. De aceea în literatura istorică sovietică, moldovenii basarabeni nu erau considerați români, ci au fost prezentați ca o națiune aparte, deosebită de români. Această «națiune» s-ar fi constituit în mod definitiv tocmai sub «oblăduirea» țarismului⁴².

Alte puncte nevralgice ale istoriografiei sovietice moldovenești, exploatate, propagandistic, până la paroxism, au fost evenimentele din anii 1917—1918 și starea de lucruri din Basarabia aflată în componența regatului român.

Relativ la impactul ținutului cu revoluția bolșevică din Rusia, istoricii de la Chișinău, îndrumați de oficialități, dar în același timp și de căpitaniii istoriografiei moscovite, s-au străduit cât nici li se cerea să demonstreze că Sovietele au biruit și aici, deși nu există nici un document istoric, care ar permite să se tragă direct atare concluzie⁴³. Tocmai de aceea s-a purtat decenii la rând o discuție referitor la data «biruinței puterii sovietice» în Moldova⁴⁴. Discuțiilor li s-a pus capăt cu ocazia sărbătoririi celor 50 de ani ai revoluției bolșevice, când conducerea organizației de partid de pe loc a cerut istoricilor să-și precizeze atitudinea⁴⁵, drept care s-a hotărât, atunci, că evenimentul ar fi avut loc la 1 ianuarie, stil vechi, sau 14 ianuarie, stil nou, 1918. De atunci încoace, această dată a intrat în mod obligatoriu în toate lucrările istorice referitoare la acest fenomen⁴⁶, inclusiv în studiile de sinteză⁴⁷ și în manuale⁴⁸. Documentele istorice, în orice caz tot ceea ce pretindea a fi ca atare, au fost selectate și croite după acest calapod⁴⁹. Se înțelege că acolo și atunci, unde și când a fost cu putință să se demonstreze șubrezenia acestei afirmații, s-a făcut fără mare greutate⁵⁰, chiar prin eforturile nespecialiștilor⁵¹.

Mașina de propagandă sovietică și instrumentele ei docile de la Chișinău au fost preocupate îndeaproape și cât se poate de atent de răstălmăcirea conținutului adevărat al mișcării naționale din Basarabia din 1917 și a actului unirii ținutului cu România, în 1918. În in-

terbelic, la Moscova a fost creată o «societate a basarabenilor»⁵², de fapt o grupare diversionistă pentru defăimarea Basarabiei și pentru crearea și întreținerea în ținut și în afara lui a unei predispoziții antiromânești și pregătirea opiniei publice internaționale în vederea cotropirii ținutului de către bolșevici. Gruparea avea și o publicație periodică proprie, numită «Krasnaia Bessarabia». Membrii grupării au publicat la Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Balta și Tiraspol mai multe cărți și broșuri, în care atitudinea foarte deschisă antiromânească este exprimată în termenii cei mai duri⁵³. După cotropirea Basarabiei, în 1940, această atitudine este cultivată sânguincios și la Chișinău. După război mai ales, apar zeci și zeci de cărți, sute și mii de articole, preocuparea constantă a căroră a fost să propage ura față de mișcarea națională românească basarabească, față de statul român, și în general față de tot ce e românesc. Titlurile preferate ale lucrărilor «istorice» erau «Rolul trădător al Sfatului Țării», «Regim de represii sângeroase», «Politica teroarei și a jafului în Basarabia» etc. Printr-un limbaj pur și simplu brutal, ceea ce le făcea încă mai străine de realitatea istorică la care se refereau, se evidențiau scrierile istoricilor N. Berezneacov⁵⁴, A. Esaulenco⁵⁵, Gh. Fiodorov⁵⁶, V. Lungu⁵⁷, S. Brăseachin (mai ales!)⁵⁸, M. Sâtnic⁵⁹, N. Roitman ș. a. Etapa istorică cuprinsă între anii 1918—1940 a fost botezată, în cazul Basarabiei, drept «perioadă de ocupație», și termenul acesta nu putea fi evitat în nici o lucrare referitoare la acel segment, excepțional ca importanță, de istorie națională⁶⁰.

Cât privește aspectele cele mai importante, luate aparte, ale perioadei, istoriografia sovietică a lucrat stăruitor, făcând uz și aici de formulele și expresiile cele mai violente, la crearea falsului, cum că puterea sovietică ar fi dat pământ țăranilor basarabeni⁶¹, iar «burghezia și moșierii români» l-ar fi luat înapoi⁶², că Sfatul Țării nu numai că n-a servit cauza națională a moldovenilor, dar că s-ar fi vândut exploataților din România⁶³, că nu ar fi avut loc o unire legală a Basarabiei cu România, ci o cotropire a ținutului de către armata română cu susținerea imperialismului internațional⁶⁴, că administrația românească s-ar fi dedat, aici, la românizarea moldovenilor⁶⁵ și ar fi promovat cu bună știință măsuri cu caracter economic și social care au înrăutățit la culme condițiile de viață ale populației⁶⁶, și că, drept urmare a tuturor acestor condiții, pe tot parcursul celor douăzeci și doi de ani, cât ținutul s-a aflat sub stăpânire românească, basarabeni ar fi luptat neîncetat împotriva acesteia⁶⁷, inclusiv cu sprijinul opiniei publice internaționale⁶⁸.

Toată propaganda aceasta, complet străină de realitatea istorică, a lucrat, mai întâi, la motivarea pretențiilor cotropitoare ale URSS asupra Basarabiei, iar după 1940, a încercat să îndreptățească actul cotropirii⁶⁹, care, după autorii sovietici, ar fi fost, nici mai mult nici mai puțin, «un act al autodeterminării poporului moldovenesc»⁷⁰ sau, ceea ce de asemenea, sfidează în modul cel mai brutal adevărul istoric, o restituire către «Uniunea Sovietică a Basarabiei precum și a părții de nord a Bucovinei»⁷¹.

A existat, în Uniunea Sovietică, și o bogată istoriografie a republicii autonome sovietice socialiste moldovenești, de pe malul stâng al Nistrului⁷², care avea drept sarcină, practic unica de altfel, să ascundă adevărul bine stabilit că «prin constituirea Moldovei Sovietice, Moscova urmărea anumite scopuri în problema basarabeană»⁷³.

Se înțelege că toți istoricii sovietici care au scris despre raporturile URSS cu România în perioada interbelică și în ajunul celui de-al doilea război mondial s-au străduit să facă un portret foarte atrăgător al imperiului sovietic și totodată au prezentat statul român, inclusiv politica sa relativ la Basarabia, în culorile cele mai negre, adică total neconforme cu situația de fapt⁷⁴.

Prima și scurta perioadă de dominație sovietică în ținut (iunie 1940 — iunie 1941) era prezentată în istoriografia oficială de la răsărit de Prut ca un început de eră nouă, luminoasă, de dreptate socială și de progres în toate ramurile vieții⁷⁵. Lucru în același timp curios și ridicol, unii istorici, precum A. Lazarev, afirmau fără jenă, și nu din ignoranță, desigur, că răpirea Basarabiei de către sovietici în 1940 a însemnat nimic altceva decât o continuare a revoluției bolșevice din 1917⁷⁶. Sigur că nu era nevoie să se spună ceva și despre represiunile și omorurile în masă practicate aici de autorități, și nici despre actele de protest eroic ale basarabenilor împotriva atrocităților bolșevice.

În concepția istoricilor din Moldova sovietică, anii celui de-al doilea război mondial erau parte integrantă a istoriei «marelui război pentru apărarea patriei», adică ai războiului pentru apărarea Rusiei sovietice⁷⁷. Revenirea armatei române în Basarabia, în 1941, și mai ales administrarea militară românească a Transnistriei în acei ani au fost tratate cât se poate de dur⁷⁸.

Așa cum reiese din istoriografia oficială moldovenească, a doua jumătate a anilor '40 ar trebui văzută ca o etapă de lecuire a rănilor războiului și de reluare a «construcției socialiste», întreruptă la 22 iunie 1941⁷⁹. S-a scris despre pagube materiale și pierderi de vieți omenești cauzate de război (statistica exactă a acestora din urmă nu va fi cunoscută niciodată), chiar despre seceta groaznică din anii 1945—1946⁸⁰, dar mai ales despre succesele obținute în restabilirea economiei naționale, în industrializare⁸¹, colectivizare și lichidarea așa-zisei clase chiburești⁸², ajutorul acordat de guvernul sovietic⁸³ etc., așa încât această istoriografie putea anunța că, în 1950, socialismul biruise și în Moldova de pe malul drept al Nistrului⁸⁴. Dar propaganda istorică s-a ferit ca de foc să scape vreo vorbă despre jafurile și masacrele populației, la care s-au dat autoritățile sovietice, în scopul grăbirii «construcției socialiste», despre foamea pe care au organizat-o tot ele, atunci și în același scop, despre proporțiile uriașe și procedeele sălbatice prin care s-au efectuat deportările în Siberia ale basarabenilor, și în special despre lichidarea celei mai importante categorii sociale a Basarabiei, care au alcătuit-o gospodarii satelor, ceea ce a atras prăbușirea principalei (aproape singurei, pe atunci) ramuri importante a economiei basarabene.

Perioada care a urmat anului 1950 și a ținut până spre sfârșitul deceniului nouă n-a avut de sugerat nimic nou istoriografiei, dacă se exceptă o frazeologie fără conținut real, de unde și harnicele străduințe ri-

dicole ale cancelariilor ideologice de a inventa termeni și definiții noi acestei istorii cenușii. Au fost vânturate de către istorici, la comanda partidului comunist, se înțelege, cantități enorme de materiale concrete care trebuiau să acopere afirmațiile gratuite cu privire la «biruința deplină și definitivă a socialismului» în Moldova⁸⁵, la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, dezvoltarea armonioasă, în interesul omului, a sistemului politic socialist, și în primul rând «transformarea statului dictaturii proletariatului în stat al întregului norod»⁸⁶, afirmarea așa-zisului socialism dezvoltat sau «matur»⁸⁷, «înflorirea» culturii moldovenești, «națională după formă și socialistă după conținut»⁸⁸, lichidarea deosebirilor dintre sat și oraș⁸⁹, precum și a acelor dintre munca fizică și cea intelectuală⁹⁰, anihilarea și lichidarea contradicțiilor de clasă și dintre grupurile sociale⁹¹, apropierea națiilor și crearea unei noi comunități istorice de oameni, «poporul sovietic», desigur cu tendințe declarate de lichidare a caracterului național al republicii⁹², ridicarea nemaipomenită (desigur, contrar realității) a nivelului de trai al populației⁹³, dezvoltarea întrecerii socialiste ca dovadă a înaltei responsabilități față de țara sovietică și mai ales față de partidul ei comunist⁹⁴, transformarea relațiilor sociale și de producție socialiste în relații comuniste⁹⁵ și, în sfârșit, crearea moralei comuniste⁹⁶ și a omului de tip nou, constructor al comunismului⁹⁷.

Este limpede că toată scriitura aceasta nu avea nimic comun cu investigația istorică propriu-zisă și tocmai de aceea întreaga literatură care era chemată, după cum bine se vede și în notele din studiul de față, să descrie modul de viață al societății din vremea aceea, nu făcea distincție de gen și specializare: lucrările istoricilor, economiștilor, sociologilor, filozofilor (aceștia din urmă, de cele mai multe ori, «specialiști» în «comunismul științific»), pedagogilor, ba uneori chiar și acelea ale literaților (care scriau, în extaz, despre «sentimentul familiei unice») ⁹⁸ și geografilor ⁹⁹ aproape că nu se deosebeau între ele în ce privește metoda de cercetare și, desigur, «ideile călăuzitoare». Și aceasta doar ca urmare a faptului că atât istoricii, cât și ceilalți puși să scrie despre problemele social-politice, erau, în viziunea partidului, doar niște simbriași ai săi care aveau datoria să cânte pentru popor numai cântece din arsenalul bogat al dictaturii comuniste. Tocmai de aceea istoriografia referitoare la etapa «socialismului dezvoltat» și a comunismului aproape împlinit nu depășea cadrul în care opinia publică era stăpânită de societatea propagandistică «Știința» și de secția de agitație și propagandă a Comitetului Central al partidului comunist.

Aspectul cel mai dezonorant și complet străin de istorie ca știință și ca realitate socială a fost faptul că mulți istorici din Moldova sovietică s-au lăsat antrenați de partid într-o polemică păguboasă cu istoricii din alte țări, inclusiv și de cele mai multe ori cu cei din România, dar și cu stâlpii istoriografiei din Occident. Rezultatele acestei polemici au fost dintre cele mai proaste, în general pentru societate, dar întâi de toate pentru istoriografia noastră, deoarece, neavând de cele mai multe ori dreptate, istoricii antrenați în aceste discuții au operat cu falsuri și banalități¹⁰⁰.

Dacă am încerca să cuprindem dintr-o privire toate perioadele istorice menționate mai sus, desigur prin prisma studiilor și a cercetărilor cu care am operat, am observa îndată că istoricii preocupăți de timpurile mai vechi, în special cei care au scris despre evul mediu, au fost aserviți mai puțin de propaganda oficială, pe când cei care au fost îndemnați să scrie despre trecutul cel mai proaspăt, s-au dizolvat complet în această mașină a minciunii. Dar, ceea ce este de-a dreptul tragic pentru un foarte mare număr de cercetători, al căror profesionalism nu poate fi pus la îndoială, e faptul că impactul cercetării istorice cu propaganda de partid și de stat a creat în societate o totală neîncredere în toți istoricii și în toată istoria oficială. (O dovadă în plus sunt ultimele încercări de răstălmăcire ignorantă și iresponsabilă a problemelor istoriei limbii române la moldoveni și a semnificației etnonimului «moldovean», întreprinse de unele forțe politice de la Chișinău, exclusiv în scopuri egoiste de carieră politică.) Pentru cetățeanul de rând, istoricul era omul care vorbea mult și era meșter la ticluit tot soiul de neadevăruri. Evident, tot istoricului îi revine sarcina, deosebit de grea acum, de a reclădi imaginile meritorii ale istoriei și ale cronicarilor ei.

Note

- ¹ A se vedea studiile istoriografice: Я. С. Гросул, Н. А. Мохов, *Историческая наука Молдавской ССР*, М., 1970; *Историческая наука Советской Молдавии. К 60-летию образования Молдавской ССР и создания Компартии республики* (отв. ред. В. И. Царанов), Кишинев, 1984. Nu ne preocupăm aici istoriografia privind realitățile din alte țări. Recomandăm spre consultare, la aceste capitole, И. Э. Левит, А. К. Мошану, *Некоторые итоги исследования проблем всеобщей истории нового и новейшего времени в Молдавской ССР*, «Историческая наука Советской Молдавии», с 167—186. În studiul de față examinăm doar problema înfeudării ideologice a științei istorice din Moldova sovietică de către administrația de partid și de stat, fără a lua în dezbatere aspectele de strictă specialitate și cu atât mai puțin a pune la îndoială profesionalismul și competența autorilor lucrărilor menționate aici.
- ² Vezi: *Методологические проблемы исторической науки*, М., 1968. În studiul de față paginile se indică doar în cazurile când subiectul menționat ocupă un loc redus în lucrările cuprinse în aceste note.
- ³ Г. Б. Федоров, *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.*, М. 1960, с. 61—172. Idem, *Население юго-запада СССР в I—начале II тысячелетия нашей эры*, «Советская этнография», 1961, № 5.
- ⁴ И. А. Рафалович, *Славяне VI—IX веков в Молдавии*, Кишинев, 1972; Г. Ф. Чеботаренко, *Калфа — городище VIII—X вв., на Днестре*, Кишинев, 1973; П. П. Бырня, *Сельские поселения Молдавии в XV—XVIII вв.*, Кишинев, 1969; Л. Б. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII—XV вв.*, Кишинев, 1979.
- ⁵ Г. Б. Федоров, Г. Ф. Чеботаренко, *Памятники древних славян VI—XIII вв.*, «Археологическая карта Молдавской ССР», вып. 6, Кишинев, 1974.
- ⁶ Ion Hâncu, Gh. Postică, *Despre greșeli evidente și falsificări intenționate din istoria veche a Moldovei*, «Pagini de istorie. Culegere de referiri istoriografice», Chișinău, 1991, p. 7.
- ⁷ *Славяно-волошские связи*. Сборник статей, Кишинев, 1978, с. 6.
- ⁸ Vezi pentru tema de față: *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Методология и историография*, М., 1976, с. 19.
- ⁹ М. С. Великанова, *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*, М., 1975.
- ¹⁰ *Славяно-волошские связи*, с. 13.
- ¹¹ Ia. Grosul, N. Mohov, *op. cit.*, p. 54—56; *Юго-Восточная Европа в средние века. Историографические аспекты славяно-волошских связей*. Кишинев, 1973; *Вопросы этногенеза и этнической истории...*
- ¹² *История Молдавской ССР*, в шести томах, т. I, Кишинев, 1987, с. 208—266.
- ¹³ Г. Д. Смирнов, *Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г.*, «УЗ ИИЯЛ БМ АН СССР», т. II, 1949; Idem, *Скифское городище и селище Большая Сахара*, «КСИИМК», М.—Л., 1949, вып. 26, А. И. Мелюкова, *Итоги изучения памятников скифского времени в Молдавии в 1952—1953 гг.*, «Известия МФ АН СССР», 1955, № 5 (25).
- ¹⁴ Э. А. Рикман, *Раскопки селищ первых веков нашей эры в Поднестровье*, «КСИИМК», М., 1957, вып. 68; Idem,

- Могильник первых столетий н.э. у с. Будешты в Молдавии, «Советская археология», 1958, № 1, Н. А. Кетрару, Э. А. Рикман, *Новые данные о памятниках первых веков нашей эры на территории Молдавии*, «Известия МФ АН СССР», 1960, № 4 (70).
- ¹⁵ П. П. Бырня, И. А. Рафалович, *Проблемы этнической истории днестровско-карпатских земель в конце I—начале II тысячелетия н.э.*, «Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории Молдавии», Кишинев, 1983, с. 90—91.
- ¹⁶ Г. Б. Федоров, *Население Прутско-Днестровского междуречья...*, с. 90—95, Э. А. Рикман, *Памятники эпохи великого переселения народов*, Кишинев, 1967, с. 39—42; *Idem*, *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры*, М., 1975.
- ¹⁷ М. В. Сергиевский, *Молдавские этюды*, М.—Л., 1959.
- ¹⁸ *Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР*, «Вопросы молдавского языкознания», М., 1953.
- ¹⁹ *Славянские элементы в румынском языке*, «Вестник Ленинградского университета», 1951, № 1.
- ²⁰ *Формирование молдавского народа и образование Молдавского государства*, Кишинев, 1959, 2-е изд. К, 1969.
- ²¹ *Славяно-волошские связи*, с. 3—18. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, Кишинев, 1972, с. 31—32.
- ²² *Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав)*, Кишинев, 1973; В. Зеленчук, Н. Мохов, П. Советов, *Этногенеза популяций молдовенеск*, «Ла обыршия приетнейей секуларе», Кишинэу, 1983.
- ²³ *Славяно-волошские связи...*, *Славяно-молдавские связи...*
- ²⁴ *Славяно-молдавские связи...*, с. 91.
- ²⁵ *История Молдавской ССР...*, с. 233.
- ²⁶ V. Zelenciuc, *op. cit.*, p. 6.
- ²⁷ P. Bârnea, I. Rafalovici, *op. cit.*, p. 93.
- ²⁸ *Славяно-волошские связи...*, с. 6, 8—9, 13; *Славяно-молдавские связи...*, с. 88, 92; И. Г. Хынку, *Формы бытовое посиды и художественной керамики*, «Народное декоративное искусство Молдавии», Кишинев, 1968, с. 91; *Idem*, *Молдавская народная керамика*, Кишинев, 1969.
- ²⁹ П. Ф. Параска, *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Кишинев, 1984.
- ³⁰ Н. Д. Раевский, *Контактеле романичилор рэзэритень ку славий*. Пе базэ де дате лингвистиче, Кишинэу, 1988, п. 96.
- ³¹ *Геты IV—III вв. до н.э. в днестровско-карпатских землях*, Кишинев, 1977; *Северные фракийцы в VI—I вв. до н.э.* Кишинев, 1987.
- ³² Ia. Grosul, N. Moșov, *op. cit.*, p. 60.
- ³³ И. Д. Чебан, *О взаимоотношениях Молдавии с Московским государством в XV—XVIII вв.*, «Вопросы истории», 1945, № 2; *Idem*, *Паўшын дин трекулт Молдовеи*, Кишинэу, 1946; И. Д. Грекул, *Свет приходит из Москвы*, Кишинев, 1960; В. М. Сенкевич, *Исторические связи молдавского народа с великим русским народом*, Кишинев, 1947; *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII в.* Документы и материалы, т. I (1408—1632), М., 1965; т. II (1633—1673), М., 1968; т. III (1673—1711), М., 1970; *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов*, Киев, 1980; *Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма*, Киев, 1980; Е. М. Руссев, *Де ла Москва лучяите лукоаре*, Кишинэу, 1979; *Ла обыршия приетнейей секуларе*, Кишинэу, 1983.
- ³⁴ Н. А. Мохов, *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей (от древних времен до начала XIX в.)*, Кишинев, 1961.
- ³⁵ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV—начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, с. 217.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 218.
- ³⁷ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387—1858*. *Tratate*, Chișinău, 1992, p. 224—225.
- ³⁸ *Очерки внешнеполитической истории...*
- ³⁹ *История РСС Молдовенешть*. Програме пентру шкоала де опт ань ши чя медие, Класеле VII—X, Кишинэу, 1983, п. 4—7, 9; Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *История Молдавской ССР*. Учебник для 7—8 классов. Кишинев, 1983, с. 19—21, 28—33, 55, 77, 82—89 ș. а.
- ⁴⁰ Я. С. Гросул, *Историческое значение присоединения Бессарабии к России для судеб молдавского народа*, «Вопросы истории», 1962, № 7, *Исторический акт 1812 года и его значение в судьбах молдавского народа*, Кишинев, 1982; *Историческое значение присоединения Бессарабии и левобережья Поднестровья к России*, Кишинев, 1987; Sigur că în cartea de școală nota aceasta nu putea lipsi: ba chiar era forțată destul de insistent: D. Dragnev, P. Sovietov, *op. cit.*, p. 135—138; Н. В. Бабилунга, П. И. Купцова, *Паўшын дин история РСС Молдовенешть*, Кишинэу, 1986, п. 37—39.
- ⁴¹ И. Г. Будак, *Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в пореформенный период*, Кишинев, 1954; *Idem*, *Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период*, Кишинев, 1959; Я. С. Гросул, И. Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812—1861)*, Кишинев, 1967; В. И. Жуков, *Города Бессарабии 1812—1861 годов*, Кишинев, 1964; *Idem*, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812—1900)*, Кишинев, 1982; И. А. Анцупов, *Государственная деревня в Бессарабии в XIX в. (1812—1870)*, Кишинев, 1966, *Idem*, *Сельскохозяй-*

- ственный рынок Бессарабии в XX в. Кишинев, 1981, Я. С. Гросул, И. Г. Будак, *Крестьянская реформа 60—70 годов XIX в. в Бессарабии*, Кишинев, 1956.
- ⁴² Молдаване (Очерк истории, этнографии и искусствоведения), Кишинев, 1982; *Формирование молдавской буржуазной нации*, Кишинев, 1978.
- ⁴³ Vezi: Ион Цуркану, *Ревенире ла о проблемэ принципалэ*, «Молдова», 1989, № 2.
- ⁴⁴ С. В. Царанов, *О некоторых вопросах истории борьбы трудящихся за установление Советской власти в Молдавии*, «Коммунист Молдавии», 1957, № 9, Idem, *За научную разработку вопросов истории социалистической революции и Молдавии*, «Ученые записки высшей партийной школы», Кишинев, 1960; Я. С. Гросул, Н. А. Мохов, *Борьба трудящихся Молдавии за власть Советов*, «Коммунист Молдавии», 1957, № 10; И. Г. Дыков, *О некоторых вопросах истории установления Советской власти в Молдавии*, «Вопросы истории», 1959, № 7, А. С. Есауленко, М. Б. Иткис, *Научная сессия по истории социалистической революции в Молдавии*, «Вопросы истории», 1962, № 3.
- ⁴⁵ Ion Țurcanu, *op. cit.*
- ⁴⁶ С. Я. Афтенюк, А. С. Есауленко, М. Б. Иткис и др. *Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии*, Кишинев, 1964; А. С. Есауленко, *Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма (1917—1918)*, Кишинев, 1977; *Победа Советской власти в Молдавии*, М., 1978 (перевод на рум. яз. Бируицца Путерий Советиче ын Молдова, Кишинэу, 1979); *Установление Советской власти в национальных районах России*, Кишинев, 1979.
- ⁴⁷ *История Молдавской ССР*, т. 2, Кишинев, 1968, с. 68, *История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней*, Кишинев, 1984, с. 264; *Очерки истории Коммунистической партии Молдавии*, изд. 3-е, перераб. и доп., Кишинев, 1981.
- ⁴⁸ N. Babilunga, P. Cufțova, *op. cit.*, p. 57.
- ⁴⁹ *Борьба за власть Советов в Молдавии* (март 1917—март 1918 г.). Сб. документов и материалов, Кишинев, 1957; *Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов* (март 1917—январь 1918 г.). Сб. документов и материалов, Кишинев, 1967; *Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917—1920 г.* Сб. документов и материалов, Кишинев, 1967; *За власть Советскую*. Сб. документов и материалов, Кишинев, 1970; *За власть Советов! Хроника революционных событий в Молдавии*. Март 1917—январь 1918, Кишинев, 1969; *Летопись важнейших событий истории Коммунистической партии Молдавии*, Кишинев, 1976.
- ⁵⁰ I. Țurcanu, *op. cit.*
- ⁵¹ Михаил Брухис, *Россия, Румыния и Бессарабия: 1812, 1918, 1924, 1940*, Тел-Авив, 1979, с. 172—192.
- ⁵² Я. М. Копанский, *Общество бессарабцев СССР и союзы бессарабских эмигрантов (1924—1940)*, Кишинев, 1978.
- ⁵³ Л. Александри, *Бессарабия и бессарабский вопрос*, М., 1924, В. Дембо, *Бессарабский вопрос*, М., 1924; Idem, *Никогда не забыть*, Кровавая летопись Бессарабии (по официальным документам), М., 1924; А. Бадулеску, *Восстание в Татар-Бунаре*, М., 1925; И. Криворуков, *На рубеже отторгнутой земли* (Дни борьбы за Бессарабию), Одесса, 1928; *К бессарабскому вопросу*, вып. I, Одесса, 1919; П. Киор, *Суб кълъкио боереск*, Балта, 1928; К. Галайда, *Украденная страна*, М., 1928; С. Бантке, *10 лет борьбы против румынских бояр*, М., 1928 §.а.
- ⁵⁴ *Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг.*, Кишинев, 1957.
- ⁵⁵ Ibidem, Д. Антонюк, С. Афтенюк, А. Есауленко, М. Иткис, *Предательская роль «Сфатул Цэрий»*, Кишинев, 1969.
- ⁵⁶ Г. Фьодоров, *Режим де репресий сын-жераосе*, Кишинэу, 1973.
- ⁵⁷ В. Лунгу, *Политика террора и грабежа в Бессарабии (1918—1920 гг.)*, Кишинев, 1979.
- ⁵⁸ *Культура Бессарабии 1918—1940 гг.*, Кишинев, 1978.
- ⁵⁹ С. К. Брысякин, М. К. Сытник, *Торжество исторической справедливости*, Кишинев, 1969.
- ⁶⁰ Nici autorul acestor rânduri nu a putut face abatere de la această regulă, după cum se poate vedea din cartea *Сатул басарабян ын аний 1918—1940. Студий социал-экономиче*, Кишинэу, 1980.
- ⁶¹ М. Б. Иткис, И. И. Немиров, *Борьба крестьян Бессарабии за землю в 1917 году*, Кишинев, 1957; М. Б. Иткис, *Крестьянское движение в Молдавии в 1917 году и претворение в жизнь ленинского Декрета о земле*, Кишинев, 1970.
- ⁶² В. Малинский, *Аграрная «реформа» 1918—1924 гг. в Бессарабии*, Кишинев, 1949.
- ⁶³ Д. Антонюк, С. Афтенюк, А. Есауленко, М. Иткис, *Предательская роль...;* Н. В. Березняков, *«Молдавская национальная партия» — агентура румынских захватчиков*, «УЗ ИИЯЛ МБ АН СССР», т. II, 1949.
- ⁶⁴ А. Я. Манусевич, *История захвата Бессарабии Румынией*, «Исторический журнал», 1940, № 8; Н. В. Березняков, *Разбойничий захват румынскими империалистами Бессарабии*, «Молдавия в великой семье республик Советского Союза», Кишинев, 1941; Idem, *Некоторые материалы об интервенции «союзников» в Бессарабию в 1918 г.* «УЗ ИИЯЛ МФ АН СССР», 1950, т. III; Я. М. Копанский, *Борьба трудящихся Бессарабии против иностран-*

- ной интервенции в январе—марте 1918 г., «Ученые записки Кишиневского госуниверситета, 1955, т. 16 (исторический); В. М. Сенкевич, Н. Д. Ройтман, Преступная роль американских и англофранцузских империалистов в организации антисоветской интервенции в Бессарабию (в конце 1917 — и начале 1918 г.), «Ученые записки Кишиневского госуниверситета», 1953, т. VI (исторический); С. Э. Левит, Б. М. Березин, Из истории борьбы трудящихся Бессарабии против военной интервенции Антанты в начале 1919 г. «Известия МФ АН СССР», 1953, № 3—4.
- ⁶⁵ S. Brăseakin, *op. cit.*; А. Дольник, Под властью румынских бояр, М., 1945; V. Lungu, *op. cit.*, р. 142—160; С. Ф. Кустрябова, Положение трудящихся и демографические процессы в городах Бессарабии (1918—1940), Кишинев, 1977.
- ⁶⁶ S. Kustreabova, *op. cit.*; Idem, Города Бессарабии 1918—1940 гг. (Социально-экономический аспект и народонаселение), Кишинев, 1986.
- ⁶⁷ А. Юрченко, Хотинское восстание, Киев, 1948; П. Смишко, Татарбунарское восстание в 1924 г., Киев, 1956; А. В. Зайцев, Бендерское вооруженное, Кишинев, 1971; Я. Копанский, С. Левит, Лупта трудиториялор дин Басарабия пентру реунире ку Патриа Советикэ (1918—1940), Кишинэу, 1957; Борцы революционного подполья Молдавии, Кишинев, 1958; Н. В. Березняков, Я. М. Копанский, В. П. Платон, Под красным знаменем революции (Страницы истории борьбы трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной), Кишинев, 1965; Листовки коммунистического подполья Бессарабии. Сб. документов, Кишинев, 1960; Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции...; Л. Мудрик, О. Семеновский, Агри Барбюс ши прочесул де ла Татарбунар, Кишинэу, 1958, Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с Советской Родиной (1918—1940 гг.), Кишинев, 1970; К. М. Драхенберг, 1918—1940: солидаритате пролетарэ, Кишинэу, 1975 ș.а.
- ⁶⁸ Ю. Д. Рошкован, Лажинь де солидаритате интернационалэ, Кишинэу, 1966; Я. М. Копанский, Интернациональные традиции борьбы за воссоединение Бессарабии с Советской Родиной. 1918—1940, Кишинев, 1973; Idem, Интернациональная солидарность с борьбой трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной (1918—1940), Кишинев, 1975, Международная поддержка борьбы трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной (1918—1940). Сб. документов и материалов, Кишинев, 1970.
- ⁶⁹ С. К. Брысякин, М. К. Сытник, Торжество исторической справедливости; А. М. Лазарев, Образование Молдавской ССР, Кишинев, 1949; Idem, Вос-
соединение молдавского народа в единое советское государство, Кишинев, 1965; Idem, Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос, Кишинев, 1974.
- ⁷⁰ А. Сурялов, Н. Стратулат, О национально-государственном самоопределении молдавского народа, Кишинев, 1967, с. 97.
- ⁷¹ История Коммунистической партии Советского Союза, изд. чет. доп., М., 1973, с. 461; А. М. Лазарев, Воссоединение молдавского народа..., с. 25.
- ⁷² A. Lazagev, *op. cit.*; С. Я. Афтенюк, Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа, Кишинев, 1971, А. В. Репида, Образование Молдавской АССР, Кишинев, 1974, К. В. Стратневский, Социалистическая реконструкция и развитие промышленности и сельского хозяйства МАССР, Кишинев, 1974; А. Т. Роман, Участие трудящихся Молдавской АССР в деятельности Советов (1924—1940), Кишинев, 1981; С. В. Царанов, 30 лет Молдавской ССР, Кишинев, 1954 ș. а.
- ⁷³ Mihail Bruhis, *Rusia, România și Basarabia* (1912, 1918, 1924, 1940), Chișinău, 1992, р. 168.
- ⁷⁴ Русско-румынские и советско-румынские отношения, Кишинев, 1969; Б. М. Колкер, И. Э. Левит, Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 — июнь 1941 гг.), М., 1971; Я. М. Копанский, И. Э. Левит, Советско-румынские отношения в 1929—1934 гг. М., 1971.
- ⁷⁵ A. Lazagev, *op. cit.* (comp. coresp.); История Молдавской ССР с древнейших времен... с. 355—364; История Партидулуй Комунист ал Молдове. Студий, ед. а грея, прелукратэ ши ынгрижитэ, Кишинэу, 1982, п. 280—320.
- ⁷⁶ А. М. Лазарев, Год 1940 — продолжение социалистической революции в Бессарабии, Кишинев, 1985.
- ⁷⁷ С. Я. Афтенюк, Молдова Советикэ ын Мареле рэзбой пентру апэраря Униуний Советиче, Кишинэу, 1953; С. Я. Афтенюк, Д. Д. Елин, С. Э. Левит, РСС Молдовенякэ ын Мареле рэзбой ал Униуний Советиче пентру апэраря Патрией (1941—1945), Кишинэу, 1961; С. Я. Афтенюк, С. Э. Левит, Д. Д. Елин, Лупта партизанилор дин Молдова ынпотрива котропиториялор фашишта ын аний 1941—1945, Кишинэу, 1951; Коммунистическое подполье Молдавии 1941—1944, Кишинев, 1984; Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. Сб. документов и материалов, т. I, Кишинев, 1975; т. II, Кишинев, 1976.
- ⁷⁸ С. Э. Левит, Захватнические планы буржуазно-помещичьей Румынии накануне второй мировой войны, «УЗ ИИ МФ АН СССР», т. VI, Кишинев, 1957; Idem, К вопросу о вступлении фашистской Румынии в войну против СССР, «Известия АН МССР», № 3,

- 1969; *Idem, Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР*. Источники, планы, реализация (1. IX. 1939—19. XI. 1942), Кишинев, 1981; *Idem, Крах политики агрессии диктатуры Антонеску* (19. 1942—23. VIII 1944), Кишинев, 1983; Н. В. Березняков, *Кримеле фашистилор ромыно-жермань ын Молдова, Кишинэу, 1947*; И. Лаптев, *Налоговое обложение молдавского крестьянства румыно-немецкими оккупантами, Кишинев, 1945*.
- ⁷⁹ *История народного хозяйства Молдавской ССР (1917—1958 гг.)*, Кишинев, 1974; С. Афтенюк, П. Воронин, *Деятельность Компартии Молдавии по осуществлению коренных социально-экономических преобразований в республике (1944—1950 гг.)*. Кишинев, 1973.
- ⁸⁰ *История Молдавской ССР*, с. 405; *История Партидулуй Комунист ал Молдовей*, п. 392; S. Afteniuk, P. Voronin, *op. cit.*, p. 48.
- ⁸¹ В. К. Барбулат, *Развитие рабочего класса Молдавской ССР (1945—1955)*, Кишинев, 1969; *Развитие промышленности и рабочего класса Молдавской ССР*, Кишинев, 1970; *Развитие рабочего класса Молдавской ССР (1940—1965 гг.)*, Кишинев, 1970; В. И. Царанов, *По пути индустриализации*, Кишинев, 1975.
- ⁸² С. Я. Афтенюк, К. В. Стратиевский, В. И. Царанов, *Осуществление ленинского кооперативного плана в молдавской деревне*, Кишинев, 1963; *История коллективизации сельского хозяйства и укрепления колхозов Молдавии*. Материалы научной сессии, Кишинев, 1967; *Сельское хозяйство и крестьянство Советской Молдавии*, Кишинев, 1970, М. К. Сытник, *Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии*, Кишинев, 1976.
- ⁸³ *Братское сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном строительстве*, М., 1971; *Братское сотрудничество союзных республик в развитии народного хозяйства СССР, 1917—1971 гг.*, М., 1973; С. Н. Катрук, *Развитие экономического сотрудничества Молдавской ССР с братскими советскими республиками (1940—1970 гг.)*, Киев, 1974; Г. Н. Топузлу, *Помощь братских союзных республик сельскому хозяйству МССР в период строительства социализма (1940—1958 гг.)*, Кишинев, 1981.
- ⁸⁴ *История Партидулуй*, п. 436—437; *История Молдавской ССР* («Социализм победил на всей территории Молдавской ССР. Произошли коренные сдвиги в выравнивании уровней экономического, социального и культурного развития правобережных и левобережных районов республики. Победа социализма обусловила завершение процесса становления молдавской социалистической нации. Укрепилось единство молдавского народа со всеми народами-братьями в едином многонациональ-
- ном Советском государстве», с. 418). Citatul reproduces aici conține toată esența ideologică a istoriografiei sovietice moldovenești referitoare la perioada respectivă: progresul ținutului era posibil numai în condițiile socialismului de tip sovietic; există o națiune moldovenească aparte (deosebit de români, se subînțelege); «poporul moldovenesc» este parte integrantă a poporului sovietic, după cum Moldova este posesiune a statului sovietic.
- ⁸⁵ *История Партидулуй Комунист ал Молдовей*, п. 500; Г. Е. Глезерман, *Исторический материализм и развитие социалистического общества*, с. 28, М., 1973, КПСС во главе культурной революции в СССР, М., 1972, с. 258.
- ⁸⁶ *История Молдавской ССР*, с. 510; G. Glezerman, *op. cit.*, p. 228.
- ⁸⁷ *История Партидулуй...*, с. 573—710; Молдавия в период развитого социализма (социально-экономическая и политическая история). Кишинев, 1982; *Экономические связи Украинской ССР и Молдавской ССР на этапе развитого социализма*, Кишинев, 1982, И. И. Буга, *Руководство Компартии Молдавии совхозным строительством в условиях развитого социализма*, Кишинев, 1976; С. Н. Маркитан, *Рабочий класс в развитом социалистическом обществе*, Кишинев, 1981; *Некоторые вопросы идеологической деятельности в условиях развитого социализма*. Вопросы истории КПСС. Межвузовский сборник, Кишинев, 1978; В. И. Царанов, *Индустриальный прогресс Советской Молдавии в условиях развитого социализма*, Кишинев, 1983; Л. Е. Бульмага, *Колхозное крестьянство Молдавии в период развитого социализма*, Кишинэу, 1979.
- ⁸⁸ *История Партидулуй...* п. 437; К. Бронич, *Ынфлореште култура Молдовей Советиче*, Кишинэу, 1961; *Расцвет науки и культуры Молдавии*, Кишинев, 1976; *Великий Октябрь и расцвет социалистической культуры Молдавии*, Кишинев, 1977.
- ⁸⁹ И. И. Бодюл, *Экономические и социально-политические проблемы сближения города и деревни*, Кишинев, 1972; *Idem, Социально-экономические отношения в деревне на стадии развитого социализма*, М., 1974; Б. Визер, Е. Епифанов, *Ликвидируются существенные различия*, Кишинев, 1980; Ф. Д. Дороганич, *Апропиеря нивелулуй де трай ал мунчиторилор ши колхозничилор*, Кишинэу, 1981.
- ⁹⁰ *Социальное развитие села в период строительства коммунизма*, Кишинев, 1976, М. С. Платон, *Молдавское село сегодня и завтра*, Кишинев, 1977; *Idem, Производство и социальная инфраструктура современного села*, Кишинев, 1981; А. И. Тимуш, *Социальные процессы на селе*, Кишинев, 1975; *Idem, Научно-технический прогресс и социальное развитие села*. Кишинев, 1977; К. П. Тимофти, *Ридикаря нивелулуй техник културал ал цэрэнимий*

- колхознице дин РССМ (1951—1958), Кишинэу, 1974.
- ⁹¹ А. Țimuş, *op. cit.*, А. А. Завтур, *Формаря ши дезволтаря структурий социале ын Молдова*, Кишинэу, 1972; Д. Т. Урсул, *Спре сочетатя коммунистэ фэрэ класе*, Кишинэу, 1973; И. К. Русанду, *Трансформаря социалэ а сатулуй контемпоран*, Кишинэу, 1984; Г. С. Ентелис, *Изменения социальной структуры населения Молдавской ССР*, Кишинев, 1970; *Idem*, *Преобразование социально-классовой структуры сельского населения*, Кишинев, 1974 г. а.
- ⁹² М. П. Ким, *Советский народ — новая историческая общность*, М., 1972; *Равня среди равных*. Сб. статей по истории социалистического и коммунистического строительства в Молдавии, Кишинев, 1972, с. 19; *История Молдавской ССР*, с. 528, Д. Т. Урсул, *Ынфлориря ши апропиеря нацилор советиче*, Кишинэу, 1971; *Расцвет и сближение советских наций и народностей*. Материалы межвузовской республиканской научной конференции. Тирасполь, 1966; В. Г. Лысенко, *В единой семье к единой цели*, Кишинев, 1971; *Единство и сотрудничество народов СССР*. Тезисы докладов и сообщений научной конференции, Кишинев, 1975; *Братское единство народа СССР*, Кишинев, 1976; *Братский союз — основа расцвета советских республик*, Кишинев, 1982; А. М. Лисецкий, Е. М. Флока, *Ленинская национальная политика КПСС в действии*, Кишинев, 1974; Г. И. Еремей, *Интернационализация духовной жизни в условиях развитого социализма* (на материалах Молдавской ССР), М., 1981 г. а.
- ⁹³ *Модул де вяцэ социалист ши черинцеле рационале але персоналитэций*, Кишинэу, 1984; *Проблемы повышения уровня жизни населения МССР*, Кишинев, 1989, И. Е. Легась, *Все во имя человека, для блага человека*, Кишинев, 1962; А. Ф. Кожухарь, *Забота Коммунистической партии Молдавии о повышении благосостояния трудящихся республики*, Кишинев, 1974; А. Ф. Кожухарь, *Повышение жизненного уровня народа — высшая цель КПСС*, Кишинев, 1976; П. П. Петрик, *Партидул ши бунэстаря попорулуй*, Кишинэу, 1974, *Idem*, *Главная забота партии*, Кишинев, 1977; Г. В. Штефанец, *Грижа ПКУС де ридикаря бунэстэрий материалэ а оаменилор мунчий ын кондицилле социализмулуй дезволтарэ*, Кишинэу, 1977; *Idem*, *Кондучеря де партид ку дезволтаря ын континуаре а бунэстэрий материалэ а породулуй*, Кишинэу, 1982; Г. В. Штефанец, Я. С. Яценко, *Пентру бинеле попорулуй*, Кишинэу, 1981 г. а.
- ⁹⁴ Н. М. Макаρχук, *Соревнование — живое творчество масс*, Кишинев, 1972; К. Н. Джесмеджиян, *Триумфул идеилор ленинисте ку привире ла ынтречеря социалистэ*, Кишинэу, 1967;
- А. М. Никитин, *Общественное мнение и социалистическое соревнование*, Кишинев, 1974; К. И. Джесмеджиян, *Социалистическое соревнование в Молдавии в условиях развитого социализма*, Кишинев, 1976, М. Ф. Ротару, *Кондучеря де партид ын ынтречеря социалистэ ла сате*, Кишинэу, 1978.
- ⁹⁵ И. И. Бодюл, *Социально-политические и правовые проблемы сближения двух форм социалистической собственности*, Кишинев, 1978, *Idem*, *По пути интеграции общественного производства на селе*, М., 1980, Н. М. Зайченко, *Организация и управление производством в условиях межхозяйственной кооперации*, Кишинев, 1977; Ф. И. Попеску, *За все новое, прогрессивное*, Кишинев, 1981, Л. Е. Бульмага, *Научно-технический прогресс в сельском хозяйстве Молдавии (1959—1970)*, Кишинев, 1982; Н. Ф. Мовиляну, *Борьба Коммунистической партии Молдавии за ускорение научно-технического прогресса (1971—1975)*, М., 1978, А. И. Тимуш, *Научно-технический прогресс...; Интеграционные процессы и совершенствование общественных отношений на селе*, Кишинев, 1979, *Социально-политические, экономические, правовые проблемы сближения двух форм социалистической собственности*, т. 1—2, Кишинев, 1979 г. а.
- ⁹⁶ С. Djesmedjian, *op. cit.*; И. И. Бодюл, *Важная социальная проблема коммунистического строительства*, Кишинев, 1969; *Idem*, *Экономические и социально-политические проблемы...; Коммунистическое воспитание тружеников села и вопросы повышения культуры сельского быта*, М., 1975; И. П. Калинин, *Партийное руководство воспитательным процессом*, Кишинев, 1979; *Idem*, *Коммунистические идеалы; Как их утвердить и развить в человеке*, М., 1981; Г. И. Еремей, *Новые горизонты молдавской культуры*, Кишинев, 1976, В. И. Козма, *Активитате аше-зминтелор культурал-едукативе дин РССМ (1959—1970)*, Кишинэу, 1979; В. И. Корбу, *Становление и развитие социалистической культуры на селе*, Кишинев, 1980.
- ⁹⁷ *Культура развитого социализма. Некоторые вопросы теории и истории*, М., 1978, с. 32—39, г. а.; I. Bodiul, *op. cit.*; G. Eremei, *op. cit.*; *Коммунистическое воспитание тружеников села...; Мы придем к победе коммунистического труда*. Сб. документов и материалов, Кишинев, 1963; *Работать и жить по коммунистически*, Кишинев, 1961 г. а.
- ⁹⁸ *Литература советикэ молдовеняскэ ын контекстул прочесулуй литерарунионал*, Кишинэу, 1984, В. Н. Стати, *Дезволтаря традицилор интернационалисте але культурий советиче молдовенеште*, Кишинэу, 1979.
- ⁹⁹ М. А. Мытку, *Сельское расселение в Молдавской ССР*, Кишинев, 1974.
- ¹⁰⁰ *Против буржуазных фальсификаторов истории и культуры молдавского*

народа, Кишинев, 1972; *Факты и домыслы. Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе*, Кишинев, 1976; *Успехи Советской Молдавии и мифы антикоммунизма*, Кишинев, 1976, А. Г. Морарь, *Правда против вымысла* (Критика буржуазных концепций претворения в жизнь ленинской национальной политики КПСС в Молдавской ССР), Кишинев, 1977; Д. Т. Урсул, *Национальные отношения в СССР и несостоятельность их буржуазных фальсификаций* (на

материалах Молдавской ССР), Кишинэу, 1979; *Единство теории и практики развитого социалистического общества и современная идеологическая борьба*, Кишинев, 1981; А. Г. Морарь, *Отповедь фальсификаторам* (Критика буржуазных извращений партийного руководства коммунистическим строительством в Молдавской ССР), Кишинев, 1981; О. В. Щербинина, *Критика современной западногерманской буржуазной историографии истории Молдавии*, Кишинев, 1984 ș. а.

CONSTANTIN REZACHEVICI

CONSIDERENTE PRIVIND APĂRĂTORII CETĂȚII NEAMȚULUI ÎN TIMPUL ASEDIULUI POLON DIN 1691

Există în literatura română o legendă aparținând fondului de aur al acesteia, legenda apărării Cetății Neamțului de către o mână de oameni împotriva unei întregi armate polone. Atât de mare a fost forța simbolică a acesteia, încât în răstimp de mai bine de un veac, în chip neobișnuit, deși are o bază reală, a parcurs spre conștiința publică un drum invers, putem spune de la literatură la istorie. Această legendă, ce seamănă pe undeva, transpunându-ne în mediul polon din a doua jumătate a secolului XVII-lea, cu apărarea mănăstirii Czestochowa, în vremea «potopului» oștilor suedeze, originea și fundamentarea ei istorică, stau în atenția comunicării de față.

Pe drumul ce din vechime unea Țara de Jos a Moldovei cu Suceava, trecând pe la «curtea domnească» (sediul administrativ al ocolului) din Piatra (Neamț), nu departe de Baia, șe înălța falnică, încă din vremea lui Petru Mușat (1374—1391), Cetatea Neamțului. Străjuind hotarul țării și străvechile drumuri care legau Moldova prin Tulgheș de Câmpia Transilvaniei sau, prin pasul Tihuța, cu bogata Bistrița ardeleană, cetatea era așezată pe o culme, deasupra Târgului Neamț și a apei Neamțului (Ozana, cu un nume mai vechi, dar folosit încă). Nici vitregia timpului, nici poruncile turcilor privind risipirea cetăților moldovene, din vremile lui Alexandru Lăpușeanu și Dumitrașco Cantacuzino (la 1675) n-au izbutit să năruie zidurile puternicei cetăți. Între 1641—1646, pentru a ocoli probabil o asemenea dispoziție a Porții și a întări nestingherit un loc de refugiu pentru averea și familia sa, Vasile Lupu o renovează în întregime («sam îngrijit de buna întocmire a Cetății Neamțului», spune pisania sa), declarând-o ...mănăstire, cu hramul «Sf. Nicolae», sub ascultarea mănăstirii Secu din vecinătate. Ciudată trebuie să-i fi părut noul lăcaș, unde adăpostau de formă câțiva călugări de la Secu, trimisului papal Marco Bandini, care-l vizitează la 15 decembrie 1646: «păzitorii porților sunt pedestrașii principelui; mai degrabă s-ar putea zice cetate decât mănăstire».

Către această cetate-mănăstire din care se păstra intact fortul central mușatin, se îndrepta în toamna anului 1691 o oaste polonă, în frunte cu craiul Ian Sobieski. Asediul propriu-zis al cetății a intrat demult în conștiința publică mai cu seamă prin vibrantele pagini pe care i le-a închinat Costache Negruzzi. Dar împrejurările politico-militare, mersul întregii campanii, din care asediul Neamțului e doar un episod, au rămas în schimb puțin cunoscute. După cum mai puțin cunoscut, îndeosebi cercetătorilor literari, este și izvorul intern pe care Negruzzi l-a urmat îndeaproape în realitatea asediului. Paginile care urmează sunt destinate nu numai lămuririi problemelor amintite mai sus, cât mai cu seamă încercării de a desprinde de «legenda» răspândită de Negruzzi în urmă cu 135 de ani, — după izvoare până acum neutilizate în această direcție — a categoriilor de oșteni și civili care au apărat cetatea în vremea celebrului asediu.

La sfârșitul veacului al XVII-lea, trei mari puteri se înfruntă la hotarele și pe teritoriul țărilor române: Imperiul otoman, cel habsburgic și Polonia. Prin cucerirea Cameniței și ocuparea Podoliei în urma păcii de la Buczacz (1672), Imperiul otoman ajunge la maxima sa întindere: de la hotarele Persiei la cele ale Austriei și Poloniei, pe care le încalcă. Campaniile sale se succed la intervale mici și domnii români sunt obligați să participe la ele: la 1663, 1664 și 1683 împotriva imperialilor, la 1672 și în fiecare din anii următori, până la 1678, împotriva polonilor și a cazacilor. Imperiul habsburgic contraatacă, și între 1683—1699 desfășoară mari eforturi pentru respingerea turcilor peste Dunăre. Nu e însă singur. O «Liga Sfântă» se încheie în 1684, sub egida papei, din care alături de imperiali, făceau parte Polonia, iar apoi Veneția și Rusia. Invingător în luptele antiotomane de la Hotin, Viena, Parkany etc., regele I. Sobieski (1674—1696) spera să alunge pe turci peste Dunăre și pe tătari de lângă hotarul Moldovei. Drumul său trecea însă prin țările românești de la nordul Dunării, supuse Porții și râvnite de habsburgi, prin care, la rândul său, urmărea să deschidă Poloniei drum spre Marea Neagră, și în care râvnea să obțină un scaun domnesc pentru fiul său Iacob, ca un prim pas spre alegerea acestuia ca urmaș al său pe tronul Poloniei.

În privința orientării externe, domnii români din ultimele două decenii ale veacului al XVII-lea manifestă prudență. Doresc sincer eliberarea de sub jugul otoman, se declară gata să ajute cu oștile lor «Liga Sfântă», dar se îndoiesc că imperialii și polonii vor izbuti să alunge pe turci peste Dunăre și pe tătari din Bugiac. Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în Țara Românească și Cantemir în Moldova pun însă hotărât condiții în acest sens pentru a trece deschis în tabăra creștină. Altfel, hoardele tătărăști nu așteaptă decât un semn al Porții pentru a pustii cumplit țările române.

Bătrânul Cantemir (1685—1693) avea motive temeinice să se îndoiască de puterea leșilor. Răzeș din ținutul Fălciului, slujise de la 15 ani, vreme de peste trei decenii, în oastea polonă. Lefegiu de rând, stegar, apoi «rohmiștru» (căpitan) într-unul din acele «steaguri moldovenești», călărime ușoară, mult folosite în oastea coroanei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, luptase cu suedezii, tătarii etc. sub generalul Gh. Lubomirski, sub hatmanul Sobieski, și drumurile războaielor îl purtasera până la Thorn. «Semne multe ave pe trup de la războaie, în cap și la mâini, de pe cându fusese slujitoriu (=oștean — C. R.) în Țara Leșească» (Ion Neculce). Știa cât de greu votau dietele banii pentru campanii, cât de ușor se risipeau oștile neplătite, într-un cuvânt, «știe rândul Leșilor, că-i slujisă», spune Neculce. Soarta lui Ștefan Petriceicu (1672—1673) care, trecând de partea polonilor, își pierduse scaunul, nu-l înspăimânta desigur, ca și insuccesele repetate ale hatmanilor poloni și cazaci din 1683—1685, în luptele din Podolia și din ținuturile moldovene. În plus, faptul că «podghiazurile (detășamentele, pol. podjazd — C. R.) leșești» controlau nordul Moldovei, jefuind pe unde apucau, astfel «că era țara pustie din Iași în sus» (I. Neculce) îl nemulțumea. Deși pe față regele îi oferea domnia pe viață lui și fiilor săi, dacă ar fi trecut de partea sa, istoriografia polonă mai veche sau mai recentă (Histoire de la Pologne, Varșovia, 1972), menționează, ca un fel de plan maxim al lui Sobieski, intenția sa de a îngloba Moldova și Țara Românească, ca al treilea stat al «republicii» nobiliare, alături de Polonia și Lituania, sau mai degrabă de a da Moldova fiului său Iacob Sobieski.

Campania din 1686 în Moldova, după care Sobieski a bătut o medalie de bronz sub numele de «Ioanni III Dacico, Turcico, Tartarico, Maximo Poloniae regi...», s-a isprăvit însă fără nici o izbândă, regele coborând doar până la Iași. Cinci ani de lupte cu tătarii și atacuri zadarnice asupra Cameniței au trecut după aceea, până când craiul a putut să organizeze o nouă expediție cu întreaga oaste a coroanei și a marelui cnezaț litan, care se ridica la circa 30 000 de mercenari.

În august 1691 regele polon împlinea 62 ani. Aproape 40 de ani de războaie și campanii îi șubreziseră sănătatea. Din 1688 era mereu bolnav. Marele hatman Stanislaw Iablonowski e cel care pregătește campania. Pentru toți e un miracol hotărârea regelui de a conduce el însuși expediția, care avea să fie ultima pentru el. Avea însă motive temeinice. Imperialii suferă înfrângerii în Ungaria din partea lui Emeric Thokoly, turcii recuceresc Vidinul, Orșova și Belgradul (1690) și la 21 august 1690 lângă Zărnești, Thokoly și Constantin Brâncoveanu înfrâng pe generalul imperial Heissler, făcându-l

prizonier. Împăratul Leopold I, aliatul lui Sobieski, în aceste condiții e gata să renunțe la pretențiile asupra Moldovei în favoarea Poloniei, e dispus să încheie pace separată cu Poarta, iar turcii sunt pe punctul să accepte aceasta, cu condiția ca fiecare parte să-și păstreze teritoriile cucerite până la data ratificării păcii. Ca atare, craiul numește pe castelanul de Sieradz comisar pentru tratativele cu turcii, și la 27 august 1691, ca urmare a hotărârii consiliului de război de la Zloczow, pătrunde în Moldova pentru ca, anunțând rapoartele ambasadorului francez la Varșovia, încheierea păcii să-l găsească în țara vecină. Conform planului său, va cuprinde și fortifica Cetatea Neamțului, a cărei soartă a fost întotdeauna legată de cea a Sucevei apropiate, ocupată încă din anii trecuți de un detașament polon. Armata e însă lipsită de provizii și echipament. În plus, «Țara e aproape în întregime ruinată, anunța jurnalul francez «La Gazette», care a urmărit și relatat întreaga campanie, trupele vor suferi mult din lipsă de hrană».

După ce, înaintând pe partea stângă a Prutului, la 13 septembrie înfrânge cu destulă greutate o oaste tătărească la Pererâta, pe Prut, la 15—19 a lunii oastea polonă trece în cele din urmă Prutul, hărțuită în continuare de tătari, și la sfârșitul aceleiași luni înaintează pe la Hârlău și Cotnari. Armata e obosită, anunță ambasadorul francez la 30 septembrie 1691, și regele se va mulțumi să așeze garnizoane la Suceava (de fapt, aici, s-o sporească pe cea existentă), Roman și Cetatea Neamțului «care va fi sfârșitul campaniei». Soroca fusese ocupată de cazaci încă de la 22 septembrie 1691.

La începutul lui octombrie, polonii, trecând pe lângă Târgul Frumos, hotărăsc să se îndrepte spre Iași sau spre Roman. Dar, aflând că lângă Iași se află o oaste turco-tătără numeroasă, regele hotărăște retragerea spre apus, pe la Cetatea Neamțului, spre Suceava, renunțând la drumul spre Bugiac. «N-a lipsit nici atunci — scrie Dimitrie Cantemir în biografia tatălui său — binefacere și datorica creștinească a lui Vodă, ajutând oastea în primejdie».

Constantin Cantemir (avea atunci peste 75 ani), «om viteaz și cu sfat bun» (I. Neculce) determină pe Mustafa pașa, comandantul oștii otomane, să se înapoieze peste Dunăre «ca învingător», și în același timp, să oprească grosul oștii tătărești de a trece Prutul, în urmărirea polonilor. Din tabăra turco-tătără de la Țuțora el adresează regelui, la 2 octombrie, o scrisoare oficială — văzută de Mustafa pașa — în care respinge protecția polonă, și o alta tainică, în care expune motivele pentru care nu a trecut de partea sa (un fiu ostatic la Stambul, familia sa și cele ale boierilor în puterea turcilor, locuitorii amenințați cu robia etc.), căci altfel scria domnul în această ultimă scrisoare: «cine ar fi acela care nu ar dori libertatea?»

Asediul Cetății Neamțului — versiunea polonă

Intre timp, pe o «căldură extraordinar de fierbinte, ca în iulie», cum nota un nobil lituan, participant la campanie, trecând prin Pașcani și Cozmești, la 5—7 octombrie 1691, craiul ajunge șase zile mai târziu în apropiere de Cetatea Neamțului. Podghiazul trimis să ocupe Romanul abia a scăpat de tătari, astfel că străvechea cetate era ultimul obiectiv important al campaniei pe care-l mai puteau dobândi polonii. O relatare din Polonia mărturisește că lângă cetate o pădure întinsă, cu arborii culcați de moldoveni în chip de obstacol, a dat mult de furcă oștenilor craiului. De abia după îndepărtarea copacilor, polonii au putut începe, cu ajutorul artileriei, asediul cetății. Două zile au rezistat cu multă vitejie apărătorii ei, o garnizoană de 400 de oșteni, la care s-au adăugat locuitorii din împrejurimi. Tratativele au început numai după ce zidurile au fost ruinate și proiectilele au cauzat pierderi serioase apărătorilor. La 14 octombrie 1691, condițiile apărătorilor fiind admise, cetatea s-a predat craiului. Aceasta este versiunea cuprinsă într-o relatare aflată în biblioteca Vaticanului. Dar nu e singura provenind din tabăra polonă.

«La Gazette», publicând rezumatul unor scrisori din aceeași tabără, arată însă că în cetate «domnul Moldovei a pus o mică garnizoană care s-a predat», dar confirmă faptul că polonii au fost nevoiți să traverseze «cu foarte multă primejdie o pădure unde moldovenii au tăiat un mare număr de arbori pentru a împiedica drumul» spre cetate. Cifra de 400 de apărători-oșteni este așadar exagerată de prima relatare, în scopul de a spori importanța biruinței craiului. De altfel, la 20 octombrie 1691, Sobieski însuși scria cancelarului Lituaniei, din tabăra de «la râul Moldova», subliniind faptul că «noi am luat castelul numit Neamț care este numai cetatea cunoscută ca cea mai veche» din

țară, ci de asemenea foarte bine întărită, de unde pot fi dominate întreaga Moldovă și Țara Românească (!).

O scrisoare asemănătoare, inedită, pe care am aflat-o nu demult la Cracovia, a fost adresată de rege la 11 (21) octombrie 1691, din aceeași tabără, vicecancelarului Lituaniei, Karol Tarlo.

Jurnalul de campanie și relatările lui Cazimir Sarnecki, nobil lituan participant la expediție în preajma lui Sobieski, consemnează însă mai obiectiv evenimentele legate de asediul Cetății Neamț. Încă de la 5 octombrie 1691 circula în tabăra polono-lituană de la Pașcani părerea că Sobieski însuși nu trebuie să meargă asupra Romanului și Neamțului, putând trimite acolo podghiazuri, deoarece unui rege «cu o oaste atât de mare nu-i vine bine, nu i se potrivește să le ia cu asalt». Totuși, ținând seama că Romanul era ars și nu putea fi întărit, în plus că depindea «de cine stăpânește Neamțul», la 7 octombrie 1691 oastea regală a pornit spre acesta din urmă. La 12 a lunii, la trecerea peste râul Moldova, în tabăra crăiască sosește însă știrea că Cetatea Neamțului refuză să se predea trimișilor regelui, care solicita intervenția oastei. A doua zi dimineață, spre cetate pornește voievodul de Kiev, comandantul artileriei coroanei, cu tunurile și o parte a pedestrimii. Sub comanda sa se aflau pedestrima polonă și lituană, 16 steaguri de călăreți cu zale, călărimea raiterilor și dragonii. La 14 octombrie 1691, o parte din trupele sale staționate pe un platou, pe apa Neamțului, la «o milă mare» (cca 7,5 km) depărtare de cetate, pornește spre aceasta, ducând mortiere și tunuri mici, deschizându-și drum prin tăierea copacilor. Voievodul de Kiev și-a așezat tabăra sub munte, în apropierea cetății.

Aceasta îi apare lui Sarnecki, care a vizitat-o îndată după predare, destul de puternică, așezată pe un munte înalt și stâncos. Zidurile care alcătuiau un patruleter erau «foarte înalte», cu metereze pentru trageri, suprastructuri și eșinduri de lemn pe la colțuri, având în apropiere și o «cetățuie de lemn», probabil un turn, bun pentru trageri. Biserica frumoasă, pe lângă care se aflau patru «călugări», ocupa o latură, celelalte trei fiind destinate locuințelor. Curtea în care se afla o fântână de piatră, adâncă, cu apă bună, măsura 50 de pași. Poarta mare a cetății și podul suspendat, care ducea la ea, nu mai erau în funcție, intrarea făcându-se printr-o porțiță întunecată, probabil cea aflată pe latura de răsărit a fortificației.

Asediul propriu-zis, la care regele n-a participat, fiind reprezentat de fiul său mai mare Iacob, e sumar prezentat de Sarnecki. În aceeași zi de 14 octombrie 1691, voievodul de Kiev a început bombardarea cetății cu mortiere și tunuri mici, cele mari neputând fi transportate prin munți. Garnizoana moldoveană care se pregătise de asediu, înlăturând o parte din acoperișurile de lemn, pentru a nu lua foc, ar fi putut rezista, după părerea nobilului lituan, «dacă s-ar fi apărat pe viață și moarte». La mijlocul după-amiezii însă, după ce o bombă polonă a explodat, rupând mâna unui bulucbașa (locotenent) și ucigând câțiva oameni, garnizoana s-a predat, primind în cetate un detașament polon. În timpul luptei moldovenii uciseseră câțiva inamici cu ajutorul armelor de foc.

Sarnecki nu indică limpede efectivul garnizoanei, dar menționează existența, în timpul asediului, a șase căpitani sau bulucbași, a 12 puști (archebuze) grele de cetate și a 90 de «ienicerce» (puști de tipul celor folosite de ieniceri), ceea ce presupune o garnizoană militară de peste 100 de oameni. Cei șase comandanți români au fost prezentați regelui în cortul acestuia, Sobieski dăruindu-le iertare și libertatea de a merge unde vroiesc, căci el «nu vrea sânge creștinesc». Eliberați, aceștia s-au dus în tabăra domnului Constantin Cantemir. Restul garnizoanei cuprindea oameni (originari) din Coțnari, Roman, Târgu Neamț și din alte locuri apropiate.

La 15 octombrie a fost trimisă noua garnizoană polonă, cuprinzând un regiment de nemți și unul de poloni pedestri, înzestrați cu șase tunuri, un mortier și armele de foc de mână găsite în cetate și un steag de călăreți moldoveni din oastea polonă. Garnizoana polonă va rămâne în cetate până la pacea de la Karlowitz (1699), dar regele care, din pricina ploii din acea zi, n-a mai vizitat cetatea și oastea sa înfometată, s-a îndreptat la 16 octombrie spre Baia, ajungând în cele din urmă în Polonia la începutul lui noiembrie 1691. Sobieski nu va mai reveni niciodată în aceste locuri, — ultima sa campanie luase sfârșit.

Asediul Cetății Neamțului — versiunea moldoveană

Cu atâtea oști și pustiiri care însângerau Moldova în acea vreme, cronicarii n-au acordat atenție deosebită asediului Cetății Neamțului. «In al șesăle anu a domniei lui Cantemir-vodă (1691 — data este corectă — C. R.) coborātu-s-au craiul Sobiețchi cu oști grele, iar în Țara Moldovei», scrie I. Neculce, iar «întorcându-să, au lăsat oaste cu bucate în cetate, în Neamțu, și-n Suceavă, în mănăstirea armenească, și-n Agapia în mănăstire, și-n Săcul, și-n Câmpu Lungu, și-n Hangu». N. Muste înregistrează doar ocuparea ca afare a Cetății Neamțului de către poloni, iar într-o variantă a cronicii, atribuită de M. Kogălniceanu aceluiași cronicar, se arată că oștile regale: «au trecut până la Cetatea Neamțului, unde era oarece pedestrime seimeni și panțări de paza cetăței: neavând grijă de venirea craiului pre acolo, au luat craiul Cetătea Neamțului, și au pus un comandant și cu câțiva drăgani în cetate, întărind-o cu bucate și cu puști». Ocuparea cetății, fără alte comentarii, e menționată și de cronicile vremii, cea atribuită lui Nicolae Costin, și cea tradusă de Al. Amiras.

Atent la tot ce-l privea pe Sobieski, pe care, subiectiv, îl zugrăvește cu multă abilitate într-o lumină nefavorabilă pentru a justifica atitudinea tatălui său, Dimitrie Cantemir povestește episodul cuceririi Cetății Neamțului în trei lucrări, toate redactate (cel puțin partea care ne interesează) după 1714 și terminate în 1716. În *Descrierea Moldovei* (prima, cronologic isprăvită), învățatul domn afirmă doar că cetatea a fost luată «în vremile noastre de Ioan Sobieski, regele Poloniei, și n-ar fi fost cucerită, dacă foamea n-ar fi silit pe cei câțiva moldoveni care făcea paza să o predea polonilor, după un asediu de câteva zile».

În *Istoria Imperiului otoman*, terminată câteva luni mai târziu, Dimitrie Cantemir povestește că cetatea a fost apărată timp de 4 zile de 19 vânători, care, în ciuda bombardamentului inamicului,ucid 50 de poloni, în frunte cu «comandantul artileriei» (sic), iar în a cincea zi, după moarte a 10 apărători, capitulează, cu condiția să fie lăsați liberi. Regele «cuprins de admirație, furie și rușine», e gata să-și calce cuvântul, dar hatmanul Iablonowski îl determină să-și respecte promisiunea de a lăsa liberi pe vitejii moldoveni, după care, Sobieski se retrage, lăsând în cetate 200 de călăreți aleși. În sfârșit, în *Viața lui Constantin Cantemir* apare o altă variantă: 9 vânători, din care doar 6 scapă cu viață, apără cetatea timp de patru zile, predând-o în a cincea zi, doar după ce craiul «a înșelat pe bieții vânători», «plăzmuind cărți domnești prin dieci moldoveni, și acel care le ducea, făcându-se a fi trimis din porunca domnului, poruncește să se dea cetatea craiului». Celelalte amănunte sunt însă asemănătoare celor din lucrarea anterioară. În toate variantele Dimitrie Cantemir pune în contrast vitejia celor câțiva apărători (iar în ultima și credința lor față de tatăl său), cu purtarea nedemnă a lui Sobieski, care a luat «cu astfel de faimoasă cucerire Neamțul», doar «pentru ca să nu pară că el a consumat banii de la Papa, și n-a făcut nimic». Cum se explică însă faptul că același episod a redat în trei variante diferite?

În 1691, Dimitrie Cantemir, care avea 18 ani, se afla pe lângă tatăl său în țară..., dar el scrie un sfert de veac mai târziu, din memorie, sau după relatările celor care-l întovărășiseră în exil, fără prea multă grijă pentru stabilirea desfășurării reale a faptelor, atât din pricina atitudinii sale față de Sobieski, cât și din cauza lipsei izvoarelor scrise. Astfel, în *Istoria Imperiului otoman* (care cuprinde și alte erori cronologice în relatarea perioadei contemporane autorului), el plasează cucerirea cetății în vremea lui Mehmet IV (1648—1687), la 1686, când are loc, de fapt, prima mare expediție a lui Sobieski în Moldova, în timp ce în *Viața* tatălui său așază evenimentul — corect — în 1691. Pare ciudată și predarea cetății din pricina «foamei» care se abătuse asupra apărătorilor, după numai câteva zile de asediu, așa cum apare în *Descrierea Moldovei*, cu toate că și aici se afirmă că apărătorii erau doar «câțiva» la număr, ceea ce nu ar presupune probleme legate de hrană. Este evident exagerată afirmația din *Istoria Imperiului otoman* privind omorârea comandantului artileriei polone, adică a voievodului de Kiev, care a condus asediul, ca și cea despre efectivul apărătorilor, care seamănă mai degrabă cu numărul comandanților garnizoanei moldovene aflați în cetate. De altfel, cei șase vânători care scapă cu viață, în versiunea din *Viața lui Constantin Cantemir*, coincid, poate nu întâmplător, cu cei șase comandanți (bulucbași) amintiți în jurnalul de campanie al lui Cazimir Sarnecki, care i-a cunoscut personal, descriind chiar pe «unul din ei, frumos, cu barbă».

Reală este însă eliberarea garnizoanei și a comandanților ei, chiar dacă, în ceea ce-i privește pe comandanți, aceștia au fost prezentați mai întâi lui Sobieski, în tabăra acestuia, cum amintește jurnalul lui Sarnecki, regele neparticipând la asediu, cum lasă să se înțeleagă Dimitrie Cantemir și va accentua ulterior Costache Negruzzi. Explicabilă este și mențiunea celor cinci zile de asediu, din relatările lui Cantemir, deși luptele propriu-zise, după toate versiunile polone, au durat mai puțin de o zi (14 octombrie 1691), dacă ținem seama că somația de predare a fost trimisă apărătorilor înainte de 12 a lunii.

Nu este exclus ca în relatările lui Dimitrie Cantemir să-și fi aflat loc, deformate de trecerea timpului și de sursa prin care i-au provenit, chiar amănunte mai mult sau mai puțin subiective, din povestirea comandanților garnizoanei cetății care, eliberați de Sobieski, după cum mărturisește jurnalul lui Sarnecki, s-au prezentat în tabăra domnului Moldovei, unde desigur au raportat desfășurarea evenimentelor. De altfel, exagerările lui Dimitrie Cantemir nu trebuie să ne surprindă, astfel de exagerări se întâlnesc și în scrisorile amintite trimise de Sobieski demnitarilor lituani chiar în octombrie 1691.

Dintre versiunile amintite ale lui Dimitrie Cantemir privind asediul Neamțului, cea publicată în *Istoria Imperiului otoman* s-a bucurat de o largă răspândire peste hotare, prin traducerea și publicarea acestei lucrări în limbile engleză, franceză și germană. Semnalăm faptul, necunoscut până acum literaturii noastre istorice, că «asediul Neamțului» a fost reprodus aproape întocmai (folosindu-se uneori chiar expresiile lui Cantemir) după versiunea franceză a *Istoriei Imperiului otoman*, într-un dicționar al asediilor și bătăliilor «memorabile» apărute la Paris, la 1809, în timpul lui Napoleon.

Însă adevărata faimă, pe plan intern, o cucerește acest episod din istoria militară a Moldovei un veac și mai bine după scrierile lui Cantemir, când Costache Negruzzi, «cel mai limpede și mai mlădios dintre povestitorii români — cum îl caracterizează N. Iorga — începătorul nuvelei și schiței de imaginație», dă la iveală «fragmentul» istoric «Sobieski și românii. 1686» (în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845, Iași*). Iubitor de istorie, cititor al letopiseșelor pe care le-a publicat prietenul său mai tânăr M. Kogălniceanu, C. Negruzzi a manifestat de timpuriu interes pentru opera lui Dimitrie Cantemir, în 1838 anunțând, împreună cu M. Kogălniceanu, intenția de a traduce în 9 volume opera învățatului domn. N-a făcut-o, în schimb în povestirea amintită urmează îndeaproape, «uneori chiar în cuvinte» (Eugen Lovinescu) versiunea (numai această fiindu-i cunoscută) despre asediul Neamțului, dată de Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului otoman*, după traducerea franceză a lui Jonquieres (tom III, Paris 1743, p. 384—349). Ca și Gh. Șincai, care înaintea sa folosește același izvor în «Cronica românilor...», Negruzzi plasează faptele în 1686, aproape toate amănuntele despre asediul cetății și compania din acel an a lui Sobieski, fiind luate din lucrarea amintită a lui Dimitrie Cantemir. De la sine numește însă pe vânători «plăieși» și afirmă că au fost trimiși, chipurile, de «ispravnicul de Neamț» în lipsa garnizoanei care se afla «la Fălci pe lângă domnul Cantemir». De asemenea, căpitanul Turculeț, pe care-l consideră oștean al lui Constantin Cantemir, era în realitate lefegiu bine cunoscut la vremea lui în slujba lui Sobieski. Într-o vreme, când lucrările lui Dimitrie Cantemir erau accesibile în țară unui număr nu prea mare de oameni, scurta povestire a lui Negruzzi a cunoscut o largă răspândire și apoi numeroase ediții care au popularizat faptele de vitejie ale «plăieșilor», ce au intrat astfel până în paginile cărților de școală.

Vasile Alecsandri o dramatizează sub titlul *Cetatea Neamțului sau Sobieski și plăieșii români*, adăugându-i personaje și episoade noi, rod al fanteziei sale creatoare, căci nu a folosit — cum însuși mărturisește — decât «nuvela istorică a d-lui C. Negruzzi». Drama istorică în trei acte făcând parte din «cunoscutul repertoriu patriotic al lui Alecsandri scris într-o lăudabilă intenție» (E. Lovinescu), a fost reprezentată în «iarna trecută — menționează Negruzzi în 1857 — cu un mare succes pe scena noastră».

La începutul veacului nostru George Coșbuc publică poezia *Cetatea Neamțului*, slăvind vitejia «plăieșilor». Vizibil inspirată de povestirea lui Negruzzi, despre care Coșbuc crede că s-a documentat din «Neculcea», poezia tratează într-o manieră ironică pe Sobieski și schimbă numele lui Constantin Cantemir în «Ștefan Vodă»(?).

Povestirea lui Negruzzi, cu mici modificări, a fost asimilată chiar de creația populară, astfel că în 1920 A. Budacov, iar în 1966 V. Adăscăliței, o consemnau ca atare sub titlul «Sobieski și plăieșii», în culegeri de legende populare. Dar dacă fapta «plăieșilor» era larg răspândită, izvorul (relatările lui Dimitrie Cantemir) pare uitat chiar pentru

unii care se ocupă de popularizarea izvoarelor istorice. Altfel cum ne-am explica afirmația lui D. Martinescu că Negruzzi și-a luat subiectul pentru «povestirea «Sobieski și românii»: «Din O samă de cuvinte a lui Neculce» (Cronicari și cronici, București, 1967, p. 108)?

Astăzi cine n-a auzit de eroismul «plăieșilor» de la Neamț? Custodele cetății, restaurate în ultimii ani, evocă pe larg episodul din 1691, și dintre zidurile «pline de amintiri» vizitatorii (mulți la număr) pleacă ducând în minte imaginea vestiților «plăieși»! Dar, de fapt...

Cine au fost apărătorii cetății?

La 1691 cetatea adăpostea încă mănăstirea Sf. Nicolae ctitorită de Vasile Lupu, a cărei biserică se afla pe latura de est, lângă turnul porții. Un hrisov al lui Constantin Cantemir din 10 iulie 1691, trei luni înainte de asediu, arată că la divanul domniei «au venit soborul mănăstirii de la Cetatea Neamțului, cu egumenul Athanasie», mărturisind împrejurările în care a pierit în cetate doamna Ruxandra, fiica ctitorului și văduva lui Timuș Hmelnițki în 1686. Vechiul domeniu al cetății (deosebit de cel al târgului vecin) se risipise prin daniile domnești către lăcașurile de la Secu, zidit chiar «pe locul cetății Neamțului» (act din 25 august 1685), Agapia și Neamț, încă de la sfârșitul sec. al XVI-lea. Ca atare, Vasile Lupu dăruiește ctitoriei sale, la 12 ianuarie 1653, jumătate din satul Oglindești (azi Oglinzi), poienile Slatina și Timuș, iar mai apoi robi țigani etc. Chiar din exilul de la Țarigrad, la 19 aprilie 1660, el roagă pe mitropolitul Sava să aibă grijă de mănăstirea din cetate, menționând că va scrie și fiului său (Ștefăniță Lupu, care domnea atunci), să-i sporească domeniul cu noi sate și să-i aleagă hotarele. În 1665, Eustratie Dabija închină mănăstirea din cetate ca metoc al mănăstirii Xeropotam de la Muntele Athos, hotărând însă ca mitropolitul Sucevei și egumenul de la Secu să numească egumenul și soborul din cetate. Numeroase acte din anii următori (1672, 1673, 1675, 1676, 1680, 1685, 1689) și chiar din lunile premergătoare asediului (29 aprilie, 7 mai, 1 iunie și 10 iulie 1691) vorbesc, de asemenea, despre existența mănăstirii.

Dar ca și în vremea lui Vasile Lupu, pe lângă călugării proveniți de la Secu (după Cazimir Sarnecki, pe lângă «biserică» se aflau patru «călugări»), zidurile bine întreținute ale incintei erau apărate de o garnizoană doamnească. Nu era numeroasă. Pe de o parte, spune Dimitrie Cantemir referindu-se tocmai la anul 1691, «deoarece n-au voie domni să întărească cetăți ca acestea cu ostași și strajă», pe de altă parte, pentru că locuitorii din târgul și satele vecine, la vreme de război în grabă puteau urca la cetate, contribuind la apărarea ei. Nu era însă formată din «plăieși», cum se afirmă adesea de la Negruzzi încoace, numirea aceasta apărând uneori chiar în literatura istorică, referitoare la evenimentele din 1691 (N. Iorga, P. P. Panaitescu etc.).

Deși plaiurile sunt documentate în Moldova (la 15 septembrie 1447 «plaiul ce se cheamă Neamțul»; în 1555 și 1615, în ținutul Sucevei etc.), păzitorii hotarelor de munte se numeau aici «străjeri», numai cei din Țara Românească și Transilvania fiind numiți «plăieși». De altfel, în paginile care se referă la asediul Neamțului din 1691, Dimitrie Cantemir nu întrebuintează niciodată numele de «plăieși», ci numai pe acela de «vânători». În Moldova, adresându-se vechilor sate de străjeri, Constantin Mavrocordat folosește termenul de «plăieși», la 1741—1742, după denumirea pe care o întâlnește în Țara Românească, unde, mai înainte domnise de trei ori, dar steaguri de «plăieși» moldoveni întâlnim de abia la 1776 în ținuturile Neamț și Bacău, organizate de Grigore III Ghica. C. Negruzzi, născut în 1808, a cunoscut desigur plăieșii de Neamț, fără a ști că aceștia nu existau încă la 1691, după cum nu exista pe atunci nici «ispravnicul de Neamț», amintit în povestirea sa, ispravnicile fiind organizate mai târziu, de Constantin Mavrocordat.

Dincolo de apa Ozanei se afla însă satul Vânători (Vânătorii Neamțului), care până în 1607, când Simion Movilă îl dăruiește mănăstirii Secu, fusese «sub ascultarea Cetății Neamțului», aparținând de ocolul acesteia. «Vânătorii» de aici aprovizionau cetatea cu vânat și în vreme de război sprijineau garnizoana ei, având îndatoriri apropiate de cele ale pușcașilor români de la cetatea Devei; dar erau o categorie militară deosebită de străjerii din acel timp și de plăieșii moldoveni de mai târziu. Ei au păstrat unele atribuții militare și după 1607, un act din primul sfert al veacului al XVII-lea, arătând că

făceau «de strajă aici la prihodiștea (=intrarea — C. R.) târgului» Neamț, iar la 1680 aveau în frunte un vătaf (=comandant — C. R.). În biserica satului se păstrau, la 1887, icoane de la mănăstirea din cetate, încă o dovadă a legăturilor dintre acestea. De aici provin vânătorii care, după Dimitrie Cantemir, au apărut cetatea în 1691. Este probabil, cum amintește și jurnalul de campanie al lui Cazimir Sarnecki, ca în cetate să se fi adăpostit atunci și locuitorii din alte sate, care aparținuseră mai înainte ocolului acesteia. «Chiar și astăzi, afirma Dimitrie Cantemir în 1716, când locuitorii sunt atacați de vecini, găesc aici adăpostul cel mai sigur». Mulți dintre strămoșii acestora vor fi slujit la cetate. Numele satului «Sacalășești» (Săcălușești) pe Toplița, la sud de cetate, de care «ascultase» până în primul sfert al veacului al XVII-lea, nume care vine de la săcălaș, săcăluș (=tun mic sau pușcă de cetate — C. R.), atestă vechea slujbă militară a locuitorilor săi.

Dar după desfacerea ocolului Cetății Neamțului, în sec. al XVII-lea, paza fortificației a fost încredințată de domnie unui steag de «pușcari» (pușcași) condus de un vătaf care-și avea, în vreme de pace, reședința permanentă în Târgul Neamț, la poalele cetății. Pușcașii de Neamț sunt amintiți în numeroase acte, la 1654 plătind chiar o dare de 20 ughi. Ei stăpâneau case în târg, amintite de asemenea în documente (la 1661, 1672 etc.). Aceștia erau desigur «pedestrașii principelui» văzuți de M. Bandini la porțile cetății-mănăstire în 1646. În ianuarie 1661, când în cetatea-mănăstire se adăposteau marii boieri ai țării, de teama oștilor lui Constantin Șerban, care se ridicase ca pretendent domnesc asupra lui Ștefăniță Lupu, se aflau aici, pe lângă «egumenul de cetatea Neamț» și «părcălabul de Neamț»: «Hanos vătaful de pușcari» cu oamenii săi, spre pază. Același «vătaf de pușcari» de la Neamț e pomenit și în anii următori (1680 etc.) și, desigur, el sau urmașul lui și ofițerii din subordinea sa nu puteau lipsi din cetate în timpul asediului din 1691. Faptul consemnat de Sarnecki că în Cetatea Neamțului, după predare, s-au aflat 90 de «ienicere» (janczarka), puști ienicerești de mână, cele mai perfecționate și mai scumpe arme de foc individuale la acea dată în Răsăritul Europei (care nu făceau parte de obicei din inventarul armelor de cetate, ca cele 12 arcebuze cu cârlig, care se fixau pe ziduri, amintite de același martor ocular din tabăra crăiască), este în legătură cu existența garnizoanei de «pușcari», fiind desigur armele din dotarea steagului acestora. Mențiunea lui Sarnecki despre proveniența în general a apărătorilor de rând ai cetății, nu numai din Târgul Neamț, ci și din Cotnari, Roman și din alte locuri apropiate de cetate, se referă fie la localitatea de baștină a acestora, fie la târgoveții și țărani din localitățile amintite, refugiați în cetate în vremea asediului.

«Pușcarii» (în Moldova răsăriteană numiți «sinețari») sunt amintiți în veacul al XVII-lea și în târgurile de pe lângă alte cetăți (Suceava, Hotin etc.), ei alcătuind o «braslă» militară privilegiată, destinată pazei permanente a cetăților. Numărul lor nu era prea ridicat, căci pentru apărarea vreme îndelungată a unei cetăți mari ca Hotinul, nu erau necesari, după Miron Costin, mai mult de 30 de «sinețari». Iar pentru hrana acestora în caz de asediu, adaugă cronicarul, grăul («pâinea») aflat într-un singur sat de lângă cetate sau chiar cel ce se găsea în târgul de la poalele ei, ar fi putut ajunge un an întreg. Este interesant de observat că și Negruzzi menționează în povestirea sa o «garnizoană» permanentă a Cetății Neamțului, amănunt care nu se află la Dimitrie Cantemir; și pe care credem că l-a adăugat după tradiție, «plăieșii», în versiunea sa, apărând cetatea în locul acesteia, chemată să sporească oastea domnească.

Nu știm cu adevărat câți apărători vor fi cuprins zidurile Cetății Neamțului în octombrie 1691. Nu credem să fi fost 400 de ostași, cum indică o sursă polonă, spre care înclină și unii cercetători ai trecutului (I. Moga, R. Popa), dar nici numărul mic (9 sau 19), și mai ales nesigur, de «vânători» menționat de Dimitrie Cantemir nu e confirmat de alte știri interne. Pare mai apropiat de realitate efectivul de circa 100 de oameni, care rezultă din relatările lui Cazimir Sarnecki, martor al evenimentelor, ceea ce ar corespunde steagului de pușcari, cu sediul din Târgul Neamț, la poalele cetății.

Oricum, se aflau cu siguranță în cetate câțiva călugări, târgoveți și țărani (inclusiv vânătorii) din împrejurimi, ceea ce ar putea explica efectivul mare al «garnizoanei» amintit de relatarea din tabăra polonă, aflată în biblioteca Vaticanului, alături de «pușcarii» cetății. Dar oricare le va fi fost numărul și oricum se vor fi numit, au rezistat eroic cererilor de predare și mai apoi asediului unei armate numeroase, în fruntea căreia se afla poate cel mai mare comandant al acelei vremi, craiul Ian Sobieski.

Bibliografie selectivă

T. Bălan, *Şase documente polone din sec. al XVII-lea referitoare la Moldova*, «Revista arhivelor», VII (1946—1947), nr. 2.

Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973.

Idem, *Viaţa lui Constantin Vodă Cantemir*, Bucureşti, 1924.

Idem, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1876; *Cronicile României*, II—III, ed. a II-a, M. Kogălniceanu, Bucureşti, 1872—1874.

Ph. Dupont, *Memoires pour servir a l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne*, Varşovia, 1885.

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX¹ XVI, Supliment, II³, fasc. I, Bucureşti, 1897—1912.

N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XI, Bucureşti, 1906.

Letopiseşul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, ed. C. C. Giurescu, Bucureşti, 1913.

V. Mihordea, *Les Principales Roumains dans la presse française au XVIIe siecle (1680—1699) — extrait de «La Gazette»*, // «Melanges de l'Ecole Roumaine en France», Paris, 1932.

I. Neculce, *Letopiseşul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1955.

Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaş Luca. Ed. Zamfira Mihail, Paul Mihail, Bucureşti, 1980.

Ion I. Nistor, *Lagărele de la Lenşeşti şi Şerăuşi şi «campaniile bucovinene» ale regelui Sobieski*, // *Inchinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931 (Jurnalul lui N. Diakowski).

Kazmierz Sarnecki, *Pamiętniki z czasow Iona Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691—1696* (Memorii din vremea lui Ion Sobieski. Jurnal şi relatări din anii 1691—1696), Wroclaw, 1958.

*
*
*

N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamşului*, «Studii şi cercetări de istorie veche», X (1960), nr. 1.

L'Abbe Coyer, *Histoire de Jean Sobieski roi de Pologne*, IV, Amsterdam, 1762.

C. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967.

Al. Grigorovici, *Expediţiile regelui Sobieski în Moldova şi finutul Neamşului*, «Anuarul liceului «Petru Rareş», Piatra-Neamţ, 1933—1934.

O. Halecki, *A History of Poland*, Londra, New York, 1978.

Histoire de la Pologne, Varşovia, 1972.

Historia Polski, I², Varşovia, 1957.

N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, II, Bucureşti, 1908.

Idem, *Istoria Românilor*, VI, Bucureşti, 1938.

Idem, *Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, «Revue historique du sud-est europeennes», X (1933).

E. Lovinescu, *Costache Negruzzi, viaţa şi opera lui*, ed. a III-a, Bucureşti, 1940.

I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iaşi, 1926.

I. Minea, N. Grigoraş, I. Cojoc, *Din trecutul Cetăţii Neamşului*, «Cercetări istorice», XVII (1943).

I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfârşitul sec. XVII*, Cluj, 1933.

J. B. Morton, *Sobieski roi de Pologne 1629—1696*, Paris, 1933.

P. P. Panaitescu, *Istoria Poloniei*, Bucureşti, 1940—1941 (litografiat).

Idem, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958.

I. Petrică, *Confluenţe culturale româno-polone. (A doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Bucureşti, 1976.

R. Popa, *Cetatea Neamşului*, Bucureşti, 1963.

C. Rezachevici, *Istoria armatei şi artei militare în Ţara Românească şi Moldova în epoca fanariotă* (în pregătire pentru tipar).

Zd. Spieralski, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldoveneşti), Varşovia, 1967.

V. A. Urechia, *Biserica din Cetatea Neamş*, «Analele Academiei», S. II, t. XI, 1890.

EMIL DRAGNEV

CONTRIBUȚII PRIVIND PORTRETUL FUNERAR
AL LUI TEODOR VITOLT ȘI CHIRIL SF. NEDELIA
IN PICTURILE DE LA LUJENI
(mijlocul sec. al XV-lea)

Inceputurile picturii murale în Moldova prezintă unul din cele mai ceoase capitole din istoria artei medievale românești. Din epoca premergătoare domniei lui Ștefan cel Mare s-a păstrat un număr foarte redus de monumente pictate. În această perioadă alături de miniaturile tetraevangheliarului de la Oxford executate de Gavriil Uric, posibil și a picturilor degradate din Dolheștii Mari (datate incert cu o perioadă destul de vastă: 1421—1481), pe lângă unele știri documentare despre zugravii din epoca domniei lui Alexandru cel Bun și resturi de tencuială pictată, se plasează și ctitoria lui Teodor Vitolt la Lujeni, sat situat în preajma Cernăuților. Modestă în dimensiuni și ca concepție arhitecturală (dar nelipsită de interes), biserica de la Lujeni păstrează un ansamblu de picturi murale, deși foarte fragmentare, dar extrem de valoroase. Înalta lor valoare se explică nu numai prin faptul că provin dintr-o epocă atât de săracă, dar și prin excepționala calitate de execuție. Stilul grațios și fin, remarcat de toți savanții care au venit în contact indirect cu aceste picturi prin intermediul imaginii «Sfântului militar», vehiculată de I. D. Ștefănescu, imagine care a invocat adesea și calificative de ordinul penetrației unei noblețe elenistice. Regretatul cercetător de artă medievală românească, Vasile Drăguș, spune următoarele: «Ceea ce uimește la Lujeni nu este atât poziția stilistică a picturilor, cât prețioasa lor calitate artistică, rafinamentul deloc provincial, concordanța cu opere de prestigiu ale epocii»¹. Fiind permanent în atenția cercetătorilor, monumentul de la Lujeni până în prezent însă n-a beneficiat de un studiu monografic adecvat importanței sale pentru elucidarea patrimoniului nostru artistic.

Anticipat de descrierea generală a bisericii din Lujeni efectuată de P. D. Dan și analiza arhitecturii înfăptuită de G. Balș², studiul lui I. D. Ștefănescu rămâne, de fapt, unica prezentare specială, științifică a picturilor murale de la Lujeni³. Fiind un important punct de pornire ca prima elucidare iconografică a acestor fresce, studiul lui I. D. Ștefănescu se impune și ca prima tentativă de a explica unele subiecte iconografice deloc familiare picturii murale atât din Moldova (imaginea chipului Sf. Nedelia), cât și pentru întregul ansamblu de pictură ortodoxă (portretul funerar ce-l reprezintă pe ctitorul bisericii, Teodor Vitolt, călare pe un cal alb cu harnașament roșu)⁴. Privitor la portretul funerar, I. D. Ștefănescu depășește cadrul «influențelor occidentale» (o interpretare vagă la care adesea se apelează pentru a explica unele subiecte sau modalități de prezentare neobișnuite în pictura de morfologie bizantină) și lasă câmp liber discuțiilor, oferind ipoteza unei analogii cu picturile murale ale bisericilor din «Ghotia» Crimeei⁵. Despre imaginea Sf. Nedelia I. D. Ștefănescu nu se pronunță în special, dar, tratând subiectele hagiografice de la Lujeni (scene din viața Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe, chipurile sfinților Probus, Tarasios, Andronic, Bonifant și Sf. Nedelia), orientează spre monumentele balcanice: bulgare (Boiana și Kremikovtzi), sârbești și grecești (fără exemplificare)⁶.

În lucrările care au urmat (nici una dedicată special frescelor de la Lujeni) nu s-au produs revalorificări ale picturilor monumentului, mai mult, însă s-a afirmat ipoteza despre influențele occidentale (referitor la portretul ctitorului) și cele rusești (chipul Sf. Nedelia), ignorându-se, de fapt, aluziile balcanice ale lui I. D. Ștefănescu⁷. Anume asupra acestor două teme din picturile de la Lujeni, aflate într-o discuție nerevelată, vrem să expunem câteva considerente de ordin iconografic și istoric.

Analizând portretul funerar al ctitorului bisericii de la Lujeni, Teodor Vitolt, urmează să scoatem în registru tot materialul documentar cunoscut referitor la această personalitate care deocamdată nu s-a bucurat de atenția cercetătorilor⁸.

Numele lui Teodor Vitolt apare în actele interne emise de cancelaria domnească (ca pan Vitolt) între 8 octombrie 1435⁹ și 7 septembrie 1453, în total de 32 de ori¹⁰, în calitate de boier din sfat, iar conform ultimului document, cumpără satul Lujeni de la

Coste Vranici cu 400 de zloți¹¹. Il găsim permanent în ambianța lui Iliș Voievod, mai ales, având moșii la nordul Moldovei (vezi mai jos), în mod firesc se alătură domnitorului Țării de Sus în timpul divizării principatului. În documentele externe nu apare printre boierii lui Iliș Vodă care jură credință regelui polon la 4 iunie 1433 și la 13 ianuarie 1434¹². Este prezent însă printre boierii lui Iliș ce întăresc jurământul de fidelitate făcut de domnitor la 19 septembrie 1436 lui Vladislav al III-lea, fiind numit «de la Ripujinți»¹³ (în acest document toți boierii sunt numiți cu ocinile sale). Ripujinții este un sat învecinat cu Lujenii și deci actul sus-pomenit din 1453 reflectă rotunjirea posesiunilor lui Teodor Vitolt. În actele externe ale domnitorilor Ștefan al II-lea, Petru al II-lea și Bogdan al II-lea, Vitolt nu apare, fapt ce evidențiază o dată în plus atașamentul său față de familia lui Iliș. Faptul că nu este atestat în actul prin care Petru Aron și Adunarea Țării Moldovei hotărâsc să răscumpere pacea de la turci, din 5 iunie 1456¹⁴, ar însemna poate că la această dată boierul Teodor Vitolt nu mai este în viață, iar moșiile lui au fost moștenite de copiii săi menționați, dar nenominalizați în document.

Informații adăugătoare despre Vitolt și despre apartenența ulterioară a Lujenilor le aflăm dintr-un document mai tardiv din 12 mai 1662, în care foștii pârcălabi de Putna, Dumitrașco Iepure și Melisian Tăban, «au pără pentru satele Lujeni și Șepenița cu Miron Costin pârcălab de Hotin»¹⁵. Foștii pârcălabi susțin că se trag de la Vitolt, căruia i-au aparținut aceste două sate, arătând urice de la Ilie și Ștefan Voievod, de la Ierimie Vodă și de la Alexandru, fiul lui Ierimie. Miron Costin «a zis că acele două sate, Lujeni și Șepenița, au fost ale lui Vitolt puțin timp după descălecarea țării, iar acum 80 de ani ele au căzut la Movilești, iar de la Ierimie Movilă au căzut la Balică hatman, apoi demonstrează că jupâneasa sa a fost ruda cea mai apropiată a lui Balică, deci ocina căzând de la Movilești la el». Dreptatea i-a fost făcută lui Miron Costin.

Astfel materialul documentar ni-l prezintă pe Vitolt ca proprietar al unei moșii compacte (Lujeni, Ripujinți, Șepenița) concentrată într-o zonă (Țara Șepenițului) importantă la acel moment atât din punct de vedere economic-comercial, cât și în contextul raporturilor politice moldo-polone¹⁶. Despre alte eventuale posesiuni ale lui Vitolt nu avem nici o informație. Cărțile domnești menționate în documentul din 12 mai 1662 la fel nu sunt cunoscute. Oricum, în actele de la Ilie și Ștefan (sau unul singur de la ambii voievozi) putea figura numai Șepenița, deoarece Lujenii au fost procurați de Vitolt după moartea voievozilor (bineînțeles dacă nu este la mijloc vreo falsificare).

Problema provenienței lui Teodor Vitolt nu găsește repere sigure în documente, rămânând nesoluționată la moment. Unele presupuneri mai plauzibile le putem îngădui în actualul studiu. Numele de Vitolt sugerează, mai curând, o proveniență lituaniană (să ne amintim numai de renumitul tiz al său — Marele Duce al Lituaniei). V. Iurcevici consideră că numele Vitolt provine de la diminutivul numelui Vichentie (Vituta-Vitout-Vitolt)¹⁷.

E cazul să insistăm asupra prezenței elementului lituanian și în familia voievodală din Moldova. A doua soție a lui Alexandru cel Bun a fost Rângaila (Ringala) cu numele creștin Maria, sora lui Vitolt și deci vară primară cu Jaghello (căsătorie desfăcută în 1421)¹⁸. Insuși Iliș se înrudește cu Vladislav Jaghello prin căsătoria din 23 octombrie 1425 cu Marina, fiica nobilului Andrei Oligmontovici și soră cu Sonca (Sofia), regina Poloniei, soția lui Jaghello¹⁹. La fel merită atenție și implicațiile domnitorilor moldoveni în rivalitatea polono-lituaniană. La sfârșitul domniei sale Alexandru cel Bun s-a aliat cu Svidrigello, Marele Duce al Lituaniei, care luptă împotriva suzeranității polone. După moartea lui Alexandru această orientare politică a fost reluată de feciorul său, Iliș Voievod. După înfrângerea de la Kopostrzin (30 noiembrie 1432) verosimil ca cineva din nobilii lituanieni să se fi refugiat în țara aliatului (în tratatele încheiate de Iliș cu Jaghello nu sunt prevăzute clauze de extrădare). Și să ne reamintim că Teodor Vitolt apare în documente la 3 ani după scurgerea acestor evenimente, venind în urma stabilirii legăturilor dinastice sau în urma evenimentelor politice menționate (poate și din alte motive pe care, deocamdată, nu le putem bănuși), oricum, mai accentuăm că Teodor Vitolt a stăpânit un teritoriu de importanță politico-strategică, fiind deci o personalitate de încredere a domnului.

Proveniența lituaniană a ctitorului de la Lujeni este sugerată și de numele său dublu: Vitolt — evident numele primar, iar Teodor — de botez. Anume Lituania la acest moment trece printr-o perioadă de creștinare masivă (care începuse în ultimul

pătrar al sec. al XIV-lea), și păstrarea numelui originar păgân alături de cel creștin era o practică curentă. Astfel de nume purtau toți cnejii lituanieni (exceptându-l pe Keistuti care n-a acceptat creștinismul); Olgherț-Andrei (Alexie în schimă), Narimont-Gleb, Lubart-Teodor, Coriat-Mihail, Jaghello-Iacob (apoi Vladislav) și în sfârșit Vitolt-Alexandru, situație nepracticată în țările învecinate, creștinate mult mai devreme (Polonia, Rusia, Țările Române). Mai târziu cnejii lituanieni nu poartă nume dublu, în documente și cronici figurând numai numele de botez (ex. urmașii lui Narimont — Alexandru, Patrichie ș.a.).

Despre apartenența confesională inițială a lui Teodor Vitolt nu avem informații, dar trebuie să ținem cont de faptul că în această perioadă lituanienii încă nu s-au determinat definitiv în plan confesional, fiind magnetizați de două polarități diferite: pe de o parte, cnezatele rusești, inclusiv cele dominate de lituanieni, pe de altă parte, Polonia și cavalerii germani. În dependență de pulsațiile conjuncturilor politice ei se divizau în partide confesional-politice, adesea se reconverteau. Sunt cunoscute și sinteze puțin obișnuite, una dintre care o vom exemplifica din cauza aderenței indirecte la subiectul expunerii noastre.

Marele Duce al Lituaniei, mai târziu rege al Poloniei, Vladislav Jaghello, deși a îmbrățișat catolicismul, a fost educat în spirit ortodox de mama sa, Iuliana Mihailovna (fiica cneazului din Tver), fapt ce s-a manifestat în predilecția lui pentru zugrăvi ortodocși, pe care i-a solicitat în repetate rânduri la executarea picturilor murale în ctitoriile sale de pe teritoriul regatului Polon. Din izvoare se cunosc opt cazuri de apel respectiv, fiind păstrate doar picturile capelei Sf. Treimi de la Wawel (Cracovia), capelei Sf. Treimi din Lublin și ale bisericilor colegiilor din Vislitz și Sandomir (ultima nedegajată de repictările tardive). Izvoarele epocii amintesc, de asemenea, despre participarea la decorarea ctitoriilor catolice a unor «pictores Ruthenicos», iar Dlugosz amintește de «pictura graeca», «graeco opere» în bisericile catolice din Polonia²⁰. Deci apariția în Moldova a unui lituanian, ctitor de lăcaș cu picturi ortodoxe, nu ne poate surprinde.

De la personalitatea ctitorului să trecem la analiza portretului său funerar din Lujeni. După cum am menționat, majoritatea cercetătorilor au urmat filiera influenței occidentale, exprimată de I. D. Ștefănescu. Unica analogie plauzibilă a fost invocată de V. Vătășianu, care a atras atenția asupra portretului lui Vladislav Jaghello călare din capela Sf. Treimi din Lublin (1418), picturi, după cum s-a menționat, executate de meșteri ortodocși (nu ne referim aici la discuția privind proveniența zugravilor)²¹. În portretul ctitoricesc al lui Vladislav Jaghello s-au remarcat două semnificații: 1) *signi nostri regales*, cu reperi în imaginea lui Wilhelm II de la Monreale și în tabloul votiv al regelui Milutin la Gracianitza²²; 2) *Pogoni*, adică stema ducilor lituanieni, iar mai târziu și a Lituaniei însăși, deci o semnificație heraldică, discutată în istoriografie. Cea de a doua semnificație a fost respinsă de M. Walicki din următoarele motive: în Lituania din această perioadă, după părerea sa, nu s-au generalizat încă stemele senioriale și deci reprezentarea pe sigiliile lituaniene a unui călăreț armat cu spada avântată, n-ar desemna decât personalitatea marelui duce; de asemenea, în imaginea respectivă Jaghello (ca și Teodor Vitolt la Lujeni) ține în mână lancea și nu spada²³. A. Rozycka-Bryzek, într-o lucrare mai recentă, vede în această imagine și semnificația heraldică, fără a face însă precizări adăugătoare²⁴.

Argumentarea invocată de M. Walicki aparent poate fi fundamentată și prin unele analogii rusești. Imagini de călăreți (laice fără nimb) cu spada sau lancea în mână apar pe sigiliile cnezale rusești încă din mijlocul sec. al XIII-lea (Aleksandru Nevski), apoi în sec. al XIV-lea devin mai abundente (Iurie Danilovici, Andrei Aleksandrovici, Vasili Dmitrievici, cneji moscoviți; Mihail Borisovici, cneazul din Tver; Vasili Iaroslavici, cneazul de Serpuhov și Borovitzk)²⁵. V. I. Ianin tratează aceste reprezentări ca desemnând personalitatea cnejilor respectivi²⁶. Pentru cazul rusesc explicația este destul de convingătoare. Atragem atenția că aceste imagini nu devin dinastice, apărând pe sigiliile diferiților cneji, negeneralizându-se într-o stemă heraldică²⁷. Spre stema heraldică au evoluat imaginile patronale, în special ale Șfinților Militari călare (ex. Sf. Gheorghe la cnejii moscoviți).

Reîntorcându-ne la argumentele expuse de M. Walicki în defavoarea tratării heraldice a portretului lui Jaghello de la Lublin, vrem să expunem câteva considerențe care,

credem, pun la îndoială aceste argumente. În primul rând, sunt cunoscute steme heraldice lituaniene mult mai vechi decât Pogoni: «columnnele» și «centaurul»²⁸, fapt ce atestă o tradiție heraldică mai timpurie. În al doilea rând, despre apariția însăși a stemei Pogoni letopiseșul din Ipatievo menționează clar și fără echivoc despre adoptarea ei de către marele duce Viteni în calitate de stemă cnezală²⁹. Intorcându-ne la analogia rusească, accentuăm diferența principială a cazului lituanian în raport cu cel rusesc: la lituanieni, imaginea călărețului armurat apare insistent pe sigiliile tuturor cnejilor descendenți din neamul fraților Viteni și Gediminas (uneori apar și stemele citite mai sus). Cât despre imaginea spadei înlocuită în fresca de la Lublin cu lancea, cercetările din domeniul heraldicii lituaniene demult au condus la concluzia despre existența în cadrul stemei Pogoni a unui nucleu invariabil, călărețul armurat în avânt — (de unde vine și denumirea de Pogoni) și a unor elemente variabile, pentru a diferenția ramificările familiei marilor duci lituanieni. Astfel, din cele cinci varietăți de Pogoni, citate de A. B. Lakirer³⁰ (fără pretențiune la un registru complet), una prezintă anume călărețul cu lancea³¹. Credem că avem tot motivul de a vedea în imaginea de la Lublin și semnificația stemei cnezale lituaniene — Pogoni.

Ne întrebăm acum dacă nu este cazul să acordăm aceeași semnificație (deși nu singura) și imaginii de la Lujeni. Această atribuție semnificativă este confirmată și de crucea dublă de pe scutul lui Teodor Vitolt — tipică anume pentru reprezentarea stemei Pogoni. Răspunsul afirmativ la această întrebare conduce la altă concluzie, despre proveniența lui Teodor Vitolt din familia marilor duci lituanieni, concluzie care nu poate fi definitiv nici confirmată și nici înlăturată (genealogia urmașilor lui Gediminas care a avut șapte feciori și cinci fiice nu este complet reconstituită, iar din cei cunoscuți nu putem pleda cu certitudine pentru nimeni). Cunoaștem pentru Polonia practica generală de însușire a aceleiași steme heraldice de către toți reprezentanții șleahței ce se întruneau sub steagul unui senior comun, stema căruia devenea adoptată. Astfel, stema seniorială devine și teritorială, purtată de vasali pe scut (odnoherboviki). În urma repetatelor «unii» practica dată începe să se răspândească și pe teritoriile lituaniene. Astfel, J. Dlugosz menționează că majoritatea steagurilor adunate de Alexandru Vitolt la bătălia de la Grunvald (1410) purtau diferite varietăți ale stemei Pogoni³². Ținând cont de această practică, Teodor Vitolt putea fi un reprezentant al nobilimii lituaniene fără aderență de rudenie obligatorie la familia marelui duce.

I. D. Ștefănescu în studiul citat menționează și o altă analogie, care sugerează noi filiere de interpretare, a modului de prezentare, a portretului funerar de la Lujeni. Analogia i-a fost inspirată de către I. Grabar și se referă la picturile bisericilor «ariene»³³ din Crimeea. Pornind de la faptul că studiul lui I. D. Ștefănescu a fost publicat în 1946, iar ideea i-a fost sugerată «de acum vreo cincisprezece ani», am efectuat un repertoriu al picturilor murale medievale din Crimeea pe urma căruia am ajuns la concluzia că I. Grabar a avut în vedere fresca de la biserica «Treii călăreți» (denumire convențională, acordată după unica scenă de pictură păstrată aici), descoperită în urma unei expediții speciale la sfârșitul anilor '20, la Eski-Kermen, rezultatele expediției fiind publicate de N. I. Repnicov în 1932³⁴. Această singură scenă prezintă trei sfinți călare, dintre care trăsăturile iconografice îl evidențiază în centru pe Sf. Gheorghe străpungând balaurul. În stânga, pe crupa calului, în spatele Sfântului Gheorghe, este reprezentat un adolescent (fără nimb). În urma săpăturilor efectuate în biserică s-au găsit trei morminte de bărbați și unul de copil³⁵. Fresca capătă astfel un evident conținut funerar, cei trei bărbați fiind reprezentați prin imagini patronale ale Sfinților respectivi, iar copilul prin imaginea fiului lui Leon Patlagonianul care apare în unele izvoade iconografice, așezat pe crupa calului Sfântului Gheorghe³⁶. Izvoarele iconografice ale acestei teme cu conținut funerar le căutăm în Bizanț, în perioada când începe să fie exaltat chipul ostașului călare și în legătură cu aceasta cultul Sfinților Militari.

Schimbarea accentelor în cultul Sf. Gheorghe de la chipul martirologic la cel eroico-militar are loc undeva în sec. IX—X³⁷. În noile episoade din «Viața Sf. Gheorghe» atestate în manuscrisele din sec. al XI-lea³⁸. Sf. Gheorghe apare mai des în calitate de ostaș călare (ἑφιππος στρατιώτης) sau erou călare (ἄνθρωπος ἑφιππος)³⁹. În manuscrisele din sec. XII—XIII apare și tema luptei cu dragonul⁴⁰, deși a fost figurată mult mai timpuriu în frescele de la finele sec. al IX-lea—începutul sec. al X-lea din Cappadocia⁴¹.

Evoluții similare au suferit și redacțiile «vieților» altor sfinți ca, de exemplu, «viața» Sf. Dimitrie⁴², care în frescele de la Bobosevo și Dragalevitzi apare cu epitele de «mare voievod» și «marele duca»⁴³.

În cele ce urmează imaginea Sf. Gheorghe călare (inclusiv înfruntând dragonul) devine imagine patronală și de tutelator militar al împăraților bizantini (menționăm informația lui Nichifor Grigora despre imaginea respectivă de pe zidul Marelui Palat și a lui Pseudo-Codinus despre imaginile Sf. Gheorghe călare și învingând dragonul, pe

steagurile de luptă — *φλάμουλα*)⁴⁴, practică adoptată de mulți suverani creștini, inclusiv de domnitorii din Moldova. Sf. Gheorghe, împreună cu alți sfinți militari, apare și în așa-numitele «Cavalcade»⁴⁵. În nemijlocită legătură cu frescele de la Eski-Kermen amintim, în special, de invocațiile împăratului Nichifor Foca către sfinții militari la începutul bătăliei și de insistentele sale cerințe în fața patriarhului ca să-i venereze pe oștenii căzuți în luptă la fel ca pe sfinții militari⁴⁶.

N-ar fi neintemeiat deci să vedem în fresca de la Eski-Kermen un ecou al acestor tradiții, mai ales dacă ținem seama de istoria zbuciumată a Gothiei din Crimeea, în rezistența sa împotriva stepei, condiție care în mod firesc ridică prestigiul cavaleriei, așa cum s-au petrecut lucrurile și în Bizanț în epoca amintită mai sus.

Puntea de legătură între Eski-Kermen și Lujeni (bineînțeles nu în sensul unei înrâuriri nemijlocite, dar ca consonanță a aceleiași idei) nu poate fi trasată decât cu mari rezerve. Cu toate că ambele imagini funerare gravitează lângă exaltarea chipului de militar călare, scena de la Lujeni deci nefiind complet străină acelei tradiții venite din Bizanț, despre care am vorbit mai sus, totuși aici trebuie să ținem cont că avem o imagine directă și nu patronală. Astfel, analogia indicată de I. Gradar și expusă de I. D. Ștefănescu nu poate fi decât parțial acceptabilă. Deși imaginea de la Lujeni nu disonează în ordinea de idei expusă mai sus, ea rămâne puțin obișnuită la acea epocă pentru pictura de tradiție bizantină.

Reprezentarea directă de la Lujeni însă rezonează mai acordat cu analogiile vestice, legate de ideea atât de răspândită în lumea occidentului cavaleresc, de «milites domini» (cu rădăcini străvechi întâlnite în diferite sisteme mitologice de pe întregul spațiu indo-european).

Tot în pronaos, alături de portretul lui Teodor Vitolt, este figurată Sf. Nedelia. În literatura hagiografică întâlnim «Viața Sf. Chiriachia» (*ἡγία Κυριακή*), care se pomenește la 7 iulie (stil vechi). Se spune că părinții ei, de neam nobil, neavând copii, au adresat rugăciuni pioase Mântuitorului. Într-o zi de duminică s-a născut o fetiță căreia părinții, ce au jurat că va fi menită lui Dumnezeu, i-au dat numele de Chiriachia, adică a Domnului. Nașterea ei în zi de duminică a făcut să apară și cel de al doilea nume — Sf. Duminică, sau în versiune slavonă — Sf. Nedelia. Refuzând toate propunerile de căsătorie, dorind să rămână pururea fecioară, nevastă a Mirelui Ceresc, Sf. Chiriachia devine, împreună cu părinții, o propovăduitoare zeloasă a creștinismului. În timpul prigonirilor desfășurate de Dioclețian, părinții Chiriachiei au fost întemnițați, iar ea însăși îndelung torturată și «tăiată cu sabia»⁴⁷. Versiunea slavonă a numelui Sf. Chiriachia (Sf. Nedelia) cu care e semnată imaginea de la Lujeni, l-a determinat pe V. Vătășianu să atribuie acestei imagini calificativul de influență iconografică rusească⁴⁸. Pentru a verifica această atribuție e necesar să ne aprofundăm în tradiția iconografică de figurare a Sf. Nedelia și să elucidăm semnificațiile care se acordă acestui chip în diferite zone ale lumii ortodoxe.

În istoriografie s-a afirmat interpretarea propusă de D. Ajnalov, conform căreia chipului Sf. Nedelia i se atribuie și o semnificație simbolică legată de Învierea Domnului (Sf. Duminică). D. Ajnalov, pe baza izvoarelor scrise insistă, în cazul dat, asupra unei contaminări a tradiției antice păgâne de venerare a zilelor săptămânii (aici a Duminicii), care se infiltrează în iconografia creștină sub chipul Sf. Nedelia și la fel ca și tema Sf. Sofia prezintă o personificare ce întrunește o noțiune religios-filozofică antică și un subiect creștin⁴⁹.

Cea mai timpurie imagine a Sf. Nedelia cu trăsăturile iconografice devenite tipice pentru chipul său (încoronată și îmbrăcată în veșminte împărătești) o întâlnim în picturile din Macedonia, la Curbinovo (1191)⁵⁰. În picturile sârbești de la catedrala Maicii Domnului Levișca (1306/07), într-o compoziție pe care J. Radovanovici o tratează ca «nevestele (*ηυυμφη*) împreună cu mirele său — Hristos» este imaginată și Sf. Nede-

lia alături de Sf. Parascheva⁵¹. Compoziția ilustrează troparul dedicat mucenițelor Irina, Ecaterina, și Anastasia Farmacolitria: „АГНИЦА ТВОЯ ІНСЕБЕ, ЗОВЕТЬ ВЕЛІНАМ ГЛАСОМЪ; ТЕБЕ ЖЕНИЦЕ МОЙ ЛЮБАЮ... И ОУМІРАЮ ЗА ТЯ И ЖИВЪ СЪ ТОВОЮ, НО ЦАКУ ЖЕРТВЪ НЕПОРОЧНІЮ ПРІМІИ МЯ...”⁵² Astfel J. Radovanovici practic exclude simbolismul Învierii în reprezentarea Sf. Nedelia. Tratarea poate fi primită în cazul dat concret, dar totuși cu unele rezerve, ținând cont de alăturarea Sf. Nedelia cu Sf. Parascheva (paritate ce invocă și simbolismul Învierii despre care vom vorbi ceva mai târziu). Cultul Sf. Nedelia a fost foarte răspândit în Serbia, fapt care se confirmă prin existența a cinci biserici închinată mucenițelor⁵³, iar numele său pomenindu-se la proscomidie⁵⁴. Reprezentările Sf. Nedelia au fost semnalate în cadrul Menologului la Staro Nagoricino (1317/18) Gracianitza (apr. 1320)⁵⁴, biserica Maicii Domnului a Patriarhiei de la Peci (1330 sau 1337), mănăstirea Mateicea (1356 sau 1360), mănăstirea Zemen (a doua jumătate a sec. al XIV-lea), biserica Arhanghelului Mihail din Peci (a doua jumătate a sec. al XIV-lea), mănăstirea Velucea (sf. sec. al XIV-lea), biserica Sfinților Constantin și Elena din Ohrida (sf. sec. al XIV-lea), biserica Paleju (sf. sec. al XIV-lea—înc. sec. al XV-lea), biserica din Lescovetz din apropierea Ohridei (1426), mănăstirea Matki (1497)⁵⁵. Apare și-n monumentele sârbești mai tardive: în picturile de la Moracia (1577/78) reprezentată mai jos de imaginea Sf. Varvara pe pilastrul nord-vestic al naosului⁵⁶, pe o icoană (sec. XVII—XVIII) din Muzeul Național din Belgrad, alături de Sf. Parascheva⁵⁷.

În Bulgaria, în afară de imaginea de la Boiana — 1259 (pe baza căreia și-a tras concluziile menționate D. Ajnalov), reprezentarea Sf. Nedelia se mai întâlnește la Berende (sec. XIV) alături de Sf. Parascheva (?)⁵⁸, la Biserica Sf. Gheorghe de la mănăstirea Kremicovsi (post 1493) între Sf. Marina (sau Irina) și Sf. Parascheva⁵⁹, la Vucovo (1598), urmând reprezentarea Sfinților împărați⁶⁰, și-n bisericile mai tardive din sec. al XVII-lea; mănăstirea Iscretski, între Sf. Varvara și Sf. Parascheva⁶¹, mănăstirea Alinsk (1626) între Sf. Parascheva și Sf. Varvara⁶², biserica din Dobrsko între Sf. Tatiana și Sf. Parascheva⁶³. În erminiile bulgare târzii Sf. Nedelia apare sub numele de Sf. Chiriachia cu descrierile trăsăturilor iconografice tipice⁶⁴.

În erminia lui Dionisie din Furna Sf. Chiriachia e menționată de două ori — printre mucenițe și în sinaxar. O altă erminie grecească indicată de V. Grecu prescrie reprezentarea Sf. Chiriachia în medalion alături de Sf. Marina și Sf. Parascheva⁶⁵. În Moldova, la biserica Sf. Dimitrie din Suceava (1538), figurarea sfintei este semnată cu numele de Sf. Nedelia⁶⁶, iar la Cetățuia (1673) apare cu numele de Sf. Chiriachia⁶⁷. Tot cu acest nume e semnată imaginea respectivă la Tismana (1564) din Țara Românească⁶⁸.

Desele alăturări ale Sf. Nedelia (Chiriachia) cu Sf. Parascheva, care nu se explică prin apropierea calendaristică, prezintă o reflectare simbolică a Săptămânii Patimilor și a Învierii Domnului (mai ales reprezentările pare de pe icoane). Anume acest simbolism al principalelor evenimente din istoria sacră este una din cauzele esențiale ale răspândirii atât de largi a cultului Sf. Nedelia în Balcani, reflectat și prin trecerea insistență de la numele de Sf. Chiriachia la Sf. Nedelia. Se pare că numai spre finele epocii medievale această semnificație dispăre și în erminiile tardive Sf. Nedelia apare numai sub numele de Sf. Chiriachia.

Pentru a defini opțiunea noastră față de imaginea Sf. Nedelia de la Lujeni, e necesar să cercetăm și situația din pictura rusească la această epocă. De la bun început menționăm că în iconografia rusească, alături de Sf. Parascheva apare nu Sf. Nedelia (ca în Balcani), dar Sf. Anastasia. Asupra simbolismului «Învierii» întemeiat insistă M. Murianov într-un studiu consacrat în special reprezentării Sf. Anastasia în frescele de la Spas Nereditza din Novgorod. Bazându-se pe ceea ce în antroponomică se numește forma internă a numelui (Αναστασις — Învierea în *stricto sensu* a început să însemne — Pogorârea în iad), pe vecinătatea imaginii Sf. Anastasia la Spas Neredita cu scena «Judecății de apoi», prin prisma paralelismului cu picturile din aceeași epocă de la catedrala Sf. Fecioare de pe insula Torcello, unde alături de scena «Judecata de apoi» este reprezentată «Pogorârea în iad», M. Murianov demonstrează, de fapt, semnificația simbolică a Sf. Anastasia ca chip-personificare a «Învierii»⁶⁹.

În Rusia Sf. Anastasia apare ca o contaminare a câteva culte de sfinte cu același nume⁷⁰ (ca de fapt și sfânta Parascheva)⁷¹. În religiozitatea populară Sf. Anastasia adesea este considerată o personificare a Duminicii (prin noțiunea de Nedelia — «ne delanje»/ a nu face nimic) era privită ca tutelatoarea odihnei și a muncii casnice⁷².

Conform altor viziuni, Sf. Anastasia este identificată cu chipul Salomeei, care-l spală pe nou-născutul Hristos (în biserica romană ziua de pomenire a Sf. Anastasia — 25 decembrie coincide cu ziua Nașterii Domnului), iar prin Naștere chipul Sf. Anastasia este asociat cu chipul Maicii Domnului⁷³.

Imaginea Sf. Anastasia e cunoscută de timpuriu în iconografia bizantină (de ex. în cadrul «procesiunii sfinților în mozaicurile de la Sent Appolinare Nuovo din Ravenna — sec. al VI-lea), apare și în iconografia balcanică (Sf. Constantin și Elena din Ohrida)⁷⁴, dar cea mai răspândită devine în Rusia, mai ales în Novgorod, unde a existat și o biserică închinată Sf. Anastasia pe un loc de cinste după curtea episcopală⁷⁵. Se cunosc mai multe reprezentări ale Sf. Anastasia (în afară de fresca pomenită de la Spas Nereditza). Menționăm numai câteva (novgorodene), care sunt suficiente pentru a observa o regularitate pe care am accentuat-o în cazul iconografiei balcanice: «Sf. Ilie, Nicolae și Anastasia» (sec. XIV—XV, Galeria Tretiakov)⁷⁶, «Sf. Antonie cel Mare, Constantin și Elena, Parascheva, Anastasia(?)» (mijl. sec. al XV-lea, Muzeul Rus de Stat), «Sf. Ilie Nicolae și Anastasia» (mijl. sec. al XV-lea, Galeria Tretiakov), «Sf. Parascheva și Anastasia» (două icoane datate cu mijl. sec. al XV-lea din Muzeul Rus de Stat), «Varlaam de la Huțani, Ioan Milostivul, Parascheva și Anastasia» (a doua jumătate a sec. al XV-lea, Muzeul Rus de Stat)⁷⁷ ș.a. După cum vedem în iconografia rusească, spre deosebire de cea balcanică, în alăturarea cu Sf. Parascheva apare în loc de Sf. Nedelia Sf. Anastasia, cu aceeași semnificație simbolică; «Nașterea Domnului» («Pogorârea în iad», «Invierea») acordată Sf. Anastasia și «Răstignirea» acordată Sf. Parascheva. Prin aceste teme ambele sfinte se asociază cu Maica Domnului ca personificare a «Nașterii» (Anastasia) și a Maicii Domnului îndurerată la temelie Crucii (Parascheva). Paritatea lor exprimă și legătura cu zilele săptămânii: Sf. Parascheva — Vineri, iar Sf. Anastasia — Duminică.

Sf. Nedelia însă este imaginată foarte rar în iconografia rusească și apare sub numele de Sf. Chiriachia⁷⁸.

Analiza efectuată permite să atribuim prezența chipului Sf. Nedelia de la Lujeni unei influențe balcanice, și nu rusești.

În concluzie putem expune următoarele considerente. Portretul funerar al lui Teodor Vitolt, ca mod de prezentare, reflectă pe lângă evidențierea provenienței ctitorului și unele realități politice importante din zona vecinilor nordici ai Moldovei; tendințele de emancipare a lituanienilor de sub suzeranitatea polonă, susținute, de altfel, și de domnitorii Moldovei, care se manifestă în pictura de la Lujeni prin aspectul heraldic al frescei. În această epocă a «amurgului evului mediu» în occident, după generoasa expresie a lui Johan Huizinga, ideile cavalerismului nu sunt încă epuizate; mai ales în Europa de Răsărit, unde amenințarea crescândă a semilunii le menține la valoarea epocii cruciadelor (*milites domini*). Să ținem cont că anume în această perioadă se depune un reputat efort al lui Iancu de Hunedoara de a face față expansiunii turcești, apelând la cavalerimea occidentală (operațiuni militare la care a putut lua parte și Teodor Vitolt?). Posibil, nu e întâmplătoare și o coincidență cronologică pe care suntem obligați s-o ținem în seamă: 1453 — anul când Teodor Vitolt cumpără Lujeni, iar biserica cu picturi a fost ctitorită nu mult timp după aceasta, este anul căderii Constantinopolului, eveniment ce a zguduit întreaga lume creștină.

În această dramatică perioadă pentru sud-estul Europei, iradierile artistice din Balcani spre Nord au fost semnalate de cercetători pentru arta rusească⁷⁹, picturile ortodoxe din Polonia⁸⁰ își fac apariția de timpuriu și în Moldova — drept mărturie (nu singura) avem imaginea Sf. Nedelia la Lujeni.

Valorificarea prețiosului ansamblu de picturi de la Lujeni e încă la început de cale și studiul de față nu este decât un prim pas în cadrul unei lucrări monografice pe care am programat-o.

Note

¹ *Arta creștină în România*, vol. 4 (Secolul al XV-lea), București, 1985, p. 116.

² P. D. Dan, *Lujeni, Biserica, proprietarii moșiei și locuitorii ei*. Cernăuți, 1893. Gh. Balș, *Biserica din Lujeni*// *Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice*. Ser. a II-a, tom. IX (1930), p. 35 și urm.

³ I. D. Ștefănescu, *L'eglise de Lujeni. Les peintures murales*// *Analecta*, III, București, 1946.

⁴ *Ibidem*, p. 5—6.

⁵ *Ibidem*, p. 6. Vezi și: I. D. Ștefănescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siecle*. *Nouvel-*

- les recherches*, Etude iconographique. Texte. Paris, 1929, p. 131, 137.
- ⁶ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture*, p. 137.
- ⁷ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. 1, București, 1959; *Istoria artelor plastice în România*, vol. 1, București, 1968; N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, București, 1968; V. Drăguț, *Arta Românească*, București, 1982; *Arta creștină în România*, vol. 4, București, 1985.
- ⁸ Teodor Vitolt nu e pomenit nici în lucrarea lui N. Stoicescu. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*. Sec. XIV—XVII, București, 1971.
- ⁹ În primul document Teodor Vitolt apare sub un nume confuz de Veltaut și la fel greșit e numit frate al său Coșulă Șteful. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. 1, București, 1975 (DRHA), nr. 142, p. 196. Într-un document din 26 octombrie 1439 e pomenit pan Vitolt cu copiii lui (DRH. A. Vol. 1, nr. 177). Teodor Vitolt e menționat în primele 3 acte emise de Iliăș Vodă, urmează în continuare 23 de la Iliăș și Ștefan împreună, apoi iarăși 3 de la Iliăș, și în sfârșit ultimele 3 de la Alexandrel, fiul lui Iliăș. În intervalul dintre domniile lui Iliăș și Alexandrel Vitolt nu apare în documente.
- ¹⁰ DRHA, vol. 1: nr. 142—144, 150, 152, 156, 159, 161, 163, 168, 173, 175, 177, 180, 184, 187, 192, 194, 196, 197, 201—203, 205, 217, 218, 220, 231; vol. 2, nr. 25, 27, 36.
- ¹¹ DRHA, vol. 2, nr. 36.
- ¹² M. Costachescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. 2, Iași, 1932, p. 654—657, 665—667.
- ¹³ *Ibidem*, p. 701—705.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 782—786.
- ¹⁵ *Documente Bucovinene de Teodor Balan*, vol. 2, Cernăuți, 1934, p. 173—174.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 175—177.
- ¹⁷ В. Н. Юревич, *Опыт объяснения имён князей литовских*//Издание Императорского Общества Истории Древностей Российских при Московском Университете. М., 1884, с. 25. În sec. al XIII-lea mai este cunoscut încă un mare duce al Lituaniei cu numele Vitolt: В. Т. Пашуто, *Образование Литовского государства*, М., 1959. С. 153.
- ¹⁸ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 98.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 136.
- ²⁰ A. Rozycka-Bryzek, *Bizantynsko-ruskie malowidła w kaplicy zamku Lubelskiego*, Warszawa, 1983. S. 9.
- ²¹ А. И. Рогов, *Проблема русско-византийских фресок в Польше в свете культурных связей восточных славян с балканскими странами*//Доклады и сообщения советской делегации.
- III Международный съезд по изучению стран Юго-Восточной Европы, Бухарест, 4—10 сентября, 1974. М., 1974, с. 5—9. Vorbește despre meșteri ruteni și posibil sârbi. A. Rozycka-Bryzek vede aici influențe venite din zona Pskovului. *Op. cit.*, p. 142.
- ²² A. Rozycka-Bryzek, *op. cit.*, p. 123.
- ²³ M. Walicki, *Malowidła scienné koscioła św. Trojcy w Lublinie (1418)*//Studia do dziejów sztuki w Polsce. T. III, Warszawa, 1930, s. 22. Vezi și studiul citat de M. Walicki: *Piekosinski F. Heraldyka polska wieków srednich*, Krakow, 1898, s. 389.
- ²⁴ A. Rozycka-Bryzek, *op. cit.*, p. 125. Vezi și: K. Filipowicz-Osieczkowska. *Ze studjow nad szkola polska malarstwa bizantynskiego*, Krakow, 1936; precum și lucrarea citată de Rozycka-Bryzek: W. Semkowicz, *Sfragistyka Witolda*//Wiadomosci Numizmtyczno-Arheologiczne. T. 13, 1930.
- ²⁵ Е. И. Каменцова, Н. В. Устюгов, *Русская геральдика*, М., 1974, с. 79—81, 83, 85—87, 89—90. Vezi și: А. В. Лакирер, *Русская геральдика*, М., 1990 (reluarea ediției din 1855). Nu sunt excluse și înrăuriri directe. Să ținem cont de faptul că Vasili Dmitrievici a fost căsătorit cu fiica lui Vitolt Sofia. A. Lakirer, *op. cit.*, p. 7.
- ²⁶ В. Л. Янин, *Актовые печати*, М., 1969. Т. I. С. 23; Т. II. С. 22.
- ²⁷ Menționăm și un caz în Moldova, și anume sigiliul cu reprezentarea unui călăreț al lui Roman din Siret (1395). L. Șimanschi, *Cele mai vechi sigilii domnești și boierești din Moldova (1387—1421)*//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», XVII, Iași, 1980, p. 156 (fig. 20).
- ²⁸ В. В. Румянцева, *Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма*, Киев, 1986, с. 18.
- ²⁹ *Полное Собрание Древнерусских Летописей*. Т. II, с. 116.
- ³⁰ A. Lakirer, *op. cit.*, p. 27.
- ³¹ O descriere mai amănunțită a semnificației și a istoriei stemei Pogoni vezi: S. Okolski, *Orbis Polonus*. Cracoviae, 1641. Vol. 2, p. 442—446.
- ³² V. Rumeantzeva, *op. cit.*, p. 8.
- ³³ Credem că I. D. Ștefănescu prin noțiunea de «ariene» releva apartenența etnică și nu confesională a monumentelor din Crimeea.
- ³⁴ Н. И. Репников, *Экспедиция в свете археологических разведок 1928—1929 гг.*//Готский сборник, 1932. Известия Государственной Академии истории материальной культуры. Т. XII, 1—8.
- ³⁵ О. И. Домбровский, *Фрески средневекового Крыма*. Киев, 1966. С. 41.
- ³⁶ К. Паскалева, *Иконы Болгарии*. София, 1981, с. 216, 234.
- ³⁷ J. Aufhauzer, *Das Drachenwundes des heiligen Georginder griechischen und lateinischen Ueberlieferung*//Byzantinisches Archiv. Heft 5, Leipzig, 1911, p. 1—4.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 25, 237.
- ³⁹ В. Н. Лазарев, *Новый памятник стан-*

- ковой живописи XII века и образ Георгия-воина в византийском и древнерусском искусстве//Византийский временник. Т. VI, М., 1953, с. 193.
- ⁴⁰ H. Delehay, *Les legendes grecques des saints militaires*. Paris, 1909, p. 103.
- ⁴¹ V. Lazarev, *op. cit.*, p. 197.
- ⁴² H. Delehay, *op. cit.*, 286.
- ⁴³ V. Lazarev, *op. cit.*, p. 200.
- ⁴⁴ Gregorae, Nicephori, *Historia Byzantina*, VII, 5, (ed. Bonn, vol. I, 1829, p. 304); Codinus, *De officialibus palatii*, p. 6 (ed. Bonn, p. 48). Citat după: V. Lazarev, *op. cit.*, p. 198—199.
- ⁴⁵ Menționăm aici și scena de la Pătrăuți (1487), bine cunoscută și des citată.
- ⁴⁶ M. B. Алпатов, *Образ Георгия-воина в искусстве Византии и Древней Руси*//М. В. Алпатов, *Этюды по истории русского искусства*, т. I, М., 1967, с. 157.
- ⁴⁷ Л. Павлович, *Култови лица код Срба и Македонаца (историјско-етнографска расправа)*. Народни музеј Смедерево Посебно издание, кн. I, Смедерево, 1965, с. 103—104.
- ⁴⁸ V. Vatasianu, *op. cit.*, p. 802.
- ⁴⁹ Д. Айналлов, *Боянская роспись 1259 года* /Buletin de l'institut arheologic bulgare, IV, 1926/7, Sofia, 1927, p. 130—134. Ajnalov consideră chipul Sf. Nedelia de la Boiana unic în iconografia ortodoxă.
- ⁵⁰ L. Hadermann-Misguich, *Curbinovo. Les fresques de Saint Georges et la peinture byzantine du XIIe siecle*. Bibliotheque de Byzantion, 6, Bruxelles, 1975, p. 261.
- ⁵¹ J. Радовановић, *Иконографска истражевана српског сликарства XIII и XIV века*, Београд, 1988, с. 727.
- ⁵² В. П. Петковић, *Преглед црквених споменика сзоз ровесницу српског народа*, Београд, 1950, с. 210.
- ⁵³ Aici imaginea e semnată cu ziua de 6 iunie, dar nu 7 iulie — ziua pomenirii Sf. Nedelia. Ar putea fi vreo confuzie sau reprezentarea altei sfinte cu numele de Chiriachia (pomenită la 7 iunie). Vezi: Мижовић П. *Менолог. Историјско-уметничка истраживана*, Београд, 1973.
- ⁵⁴ Și aici Sf. Nedelia e semnată cu numele de Chiriachia.
- ⁵⁵ J. Radovanović, *op. cit.*, p. 75.
- ⁵⁶ С. Петковић, *Мораћа*, Београд, 1986, с. 242—243.
- ⁵⁷ *Средновековна уметност Срба*, Загреб, 1985, с. 95 (кат. 89).
- ⁵⁸ Е. Бакалова, *Стенописите на црква при село Беренде*. София, 1976, С. 53.
- ⁵⁹ К. Паскалева, *Црквага «Св. Георги в Кремиковския манастир»*, С., 1980, с. 24.
- ⁶⁰ Е. Флорева, *Средновековни стенописи Виково — 1598*, София, 1987, с. 46, 47.
- ⁶¹ Д. Каменова, *Стенописите на Искрецикия манастир*, София, 1984, с. 144.
- ⁶² Е. Флорева, *Алискиите стенописи*, София, 1983, с. 114 (ил. 62), 191.
- ⁶³ Idem, *Старата црква в Добърско*, София, 1981, с. 112, 115 (ил. III), 189.
- ⁶⁴ А. Васильев, *Ермини. Технология и иконография*, София, 1976, с. 76, 193.
- ⁶⁵ V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 240, 286 (ziua de pomenire e indicată aici greșit — 6 iulie). E menționat și martiriul: «prin sabie și-l primește sa-varșitul».
- ⁶⁶ V. Drăguț, *La peinture murale de la Moldavie du Nord*. Bucarest, 1985, pl. 74.
- ⁶⁷ N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*. Iași, 1977, p. 51.
- ⁶⁸ С. L. Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*. București, 1978. P. 37, pl. 16; V. Drăguț, *Arta Românească*, p. 262.
- ⁶⁹ Н. Мурьянов, *О символикe нередицкой росписи*//Культура средневековой Руси. Посв. 70-летию М. К. Каргера, Л., 1974, с. 168—169. Murianov mai aduce câteva dovezi indirecte, invocând personificarea Sf. Sofia și redarea Luminei Divine (Εὐφροσύνη) prin reprezentarea Sf. Irina. Menționează și cazul semnificativ când moaștele Sf. Anastasia au fost aduse la Constantinopol pe timpul patriarhului Ghenadie (458—471), într-o biserică închinată Învierii. De la acel moment patrociniul lăcașului a căpătat o semnificație dublă.
- ⁷⁰ Se evidențiază două culte: 1) Sf. Anastasia care a pățimit în Sirmium (304), iar moaștele ei au fost aduse la Constantinopol (vezi mai sus); 2) Sf. Anastasia din Roma (sec. al IV-lea), prigonită, întemnițată, iar devenind văduvă și-a consacrat viața ajutorului celor întemnițați și bolnavi (Υαριακολητρία).
- ⁷¹ А. И. Рогов, *Петка тырновская в восточнославянской письменности и искусстве. Русско-балканские культурные связи в эпоху средневековья*, София, 1982. С. 160.
- ⁷² А. Н. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, I, М., 1865. С. 23.
- ⁷³ А. Н. Веселовский, *Опыт по истории развития христианской легенды*. 2. Берта, Анастасия, Пятница//Журнал Министерства народного просвещения». №189, СПб., 1877. С. 210.
- ⁷⁴ Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена у Охридѹ*. Београд, 1971, сх. 6, ил. 4.
- ⁷⁵ В. Л. Янин, *«Семисоборная роспись» Новгорода*//Средневековая Русь, М., 1978.
- ⁷⁶ Е. С. Смирнова, *Живопись Великого Новгорода*, М., 1976, кат. № 29.
- ⁷⁷ Е. С. Смирнова, В. К. Лаурина, Е. А. Гордиенко, *Живопись Великого Новгорода*, XV век. М., 1982, кат. № 21, 23, 25, 38, 44.
- ⁷⁸ Z. Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 262.
- ⁷⁹ В. Н. Лазарев, *Ковалевская роспись и проблема Южнославянских связей в русской живописи XIV века*//Лазарев В. Н., *Русская средневековая живопись*, М., 1970.
- ⁸⁰ А. И. Рогов, *Русско-византийские фрески*, с. 8.

ANDREI EȘANU

CONSIDERAȚII DESPRE VIAȚA
ȘI ACTIVITATEA CĂRTURĂREASCĂ A LUI AXINTE URICARIUL

Axintie Uricariul este reprezentantul unei cu adevărat celebre generații de cărturari moldoveni, care și-au desfășurat activitatea la hotarul sec. XVII—XVIII, fiind contemporan și chiar activând alături de unele dintre cele mai mari personalități ale culturii noastre medievale: Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce ș.a.

Studiul de față își propune de a veni cu unele date mai puțin cunoscute privind viața și activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul. Se încearcă, totodată, de a atrage atenția asupra unor aspecte controversate ori chiar necercetate din biografia cronicarului, în special cele referitoare la activitatea de tălmăcitor, precum și la cea de copist și de autor de cronici, ținând cont și de faptul că în ultimele decenii nu au fost efectuate cercetări speciale vizând personalitatea și activitatea sa cărturărească și că «Le-topiseful...» său reprezintă un valoros document istoriografic al vremii, care necesită reinterpretări și reaprecieri. Prin urmare, în studiul nostru pornim de la aceea că viața și creația omului de cultură Axinte Uricariul sunt încă puțin cunoscute și necesită noi cercetări aprofundate.

Mai multe generații de cercetători, studiind epoca de la hotarul sec. XVII—XVIII, în scrierile lor au acordat atenție sporită îndeosebi personalităților sus-menționate, considerate, pe bună dreptate, de prim rang în cultura noastră. În același timp, astfel de personalități, considerate pe nedrept minore ca valoare culturală și științifică ca Axinte Uricariul, au rămas mult timp în umbră.

În cele ce urmează vom încerca să demonstrăm că studierea aprofundată a vieții și activității lui Axinte Uricariul, valorificarea operei sale cărturărești confirmă cu prisosință că, pe lângă faptul că acesta a fost un cărturar înzestrat în calitate de autor al unei însemnate cronici, în același timp a fost și un bun traducător la curtea și cancelaria domnească, a făcut mult și pentru conservarea, păstrarea și răspândirea operelor marilor săi predecesori, copiind nu o singură dată cronicile lui Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, o serie de cronici muntene ș.a., contribuind pe această cale la crearea celui climat cultural din Principate din primele decenii ale sec. al XVIII-lea.

Conform constatărilor cercetătorilor, Axinte Uricariul apare în izvoarele vremii cu începere din ultimul deceniu al sec. al XVII-lea, exercitând unele mici slujbe de stat domnești în provincie, ca ceva mai târziu, în primii ani ai sec. al XVIII-lea, să treacă în cetatea de scaun a țării, orașul Iași, unde s-a manifestat ca uricar, adică scriitor de acte domnești, în cancelaria de stat a Țării Moldovei, dar mai ales ca autor al unei cronici oficiale domnești intitulată: «De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Vodă vă leat în anul 7220 (1712)».

Deși, prin valoarea scrierii sale Axinte Uricariul nu poate fi pus alături de marii cronicari și oameni de cultură din epocă, cum ar fi Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, totuși, neîndoielnic, el are meritele sale în istoriografia și cultura noastră medievală. Probabil, anume în ocuparea unei trepte nu numai sociale, dar și valorice, mai modeste în ierarhia noastră spirituală poate fi găsită explicația că personalitatea și activitatea lui Axinte Uricariul s-au aflat până în prezent mai puțin în atenția cercetătorilor culturii și literaturii medievale moldovenești. Ca urmare, bibliografia referitoare la viața și activitatea sa însumează un număr redus de lucrări speciale.

În același timp, ar fi nejustificat să nu amintim faptul că toate tratatele de istorie a literaturii române (inclusiv cele moldovenești) medievale cuprind, de regulă, și mici compartimente dedicate vieții și operei cărturarului, dar care, menționăm acest lucru, expun doar succinte date biografice, deseori aproximative, care trec dintr-un volum în altul, precum și analiza, sub anumite unghiuri de vedere, a scrierii sale cronicărești¹. Aceste date, de regulă, se sprijină mai cu seamă pe cercetările lui N. Iorga² și ale lui Ioan Șt. Petre³. Dintre aceste puține pagini dedicate activității lui Axinte Uricariul, majoritatea, după cum și era firesc, sunt consacrate cronicii sale, scrise la

comanda domnului fanariot la tronul Moldovei — Nicolae Mavrocordat (1709—1710; 1711—1715).

În ultima vreme bibliografia științifică referitoare la Axinte Uricariul s-a îmbogățit cu o frumoasă ediție pregătită de cunoscutul cercetător al literaturii și culturii românești medievale, Gabriel Ștrempele, care a inițiat ediția unei valoroase lucrări a lui Axintie Uricariul «Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei»⁴, o mare compilație de cronici din cele două țări românești.

Neîndoielnic, Axinte Uricariul a intrat în istoria cronografiei și a culturii românești în general, în primul rând ca autor al letopiseșului «De a doua domnia lui Nicolae Alexandru-vodă»⁵, o cronică oficială, scrisă, după cum am menționat, la comanda și sub supravegherea domnului fanariot Nicolae Alexandru Mavrocordat. Această lucrare este analizată sub aspect istorico-literar mai ales de cercetătorul Ioan Șt. Petre în studiul său introductiv la ediția cronicii lui Axinte Uricariul⁶.

În continuare vom încerca să reflectăm unele date mai puțin cunoscute din biografia cărturarului, precum și unele aspecte legate de activitatea sa cărturărească.

Pornind de la datele din biografia cărturarului Axinte Uricariul, trebuie să recunoaștem că în literatura de specialitate întâlnim cele mai diferite păreri, chiar cu privire la anii săi de viață. Nu se cunoaște cu exactitate anul nașterii sale, pe care chiar cel mai competent cercetător al vieții și activității cărturarului, Ioan Șt. Petre, îl indică cu aproximație. Este vorba de anul 1670 și că s-ar fi născut în satul Scânteia din ținutul Vaslui, trăgându-se din familia unor boiernași, fiind fiul unei oarecare Candachia⁷.

Alți cercetători, de exemplu Șt. Ciobanu, în tratatul său de istorie a literaturii române vechi, nu riscă să indice data, chiar și aproximativă, a nașterii și nici pe cea a morții cronicarului⁸. Cât privește activitatea lui Axinte Uricariul în cancelaria domnească, Șt. Ciobanu arată că numele acestui cărturar apare în câteva documente redactate de el între anii 1707—1719⁹.

N. Iorga încearcă să precizeze data exactă a nașterii cărturarului, iar cât privește data morții, autorul indică anul 1766¹⁰. Cercetătorul care ne-a lăsat cel mai minuțios studiu despre Axinte Uricariul, Ioan Șt. Petre indică anii vieții cronicarului 1670—1733¹¹. Un alt cercetător, N. A. Mohov, fără careva repere documentare, indică anii 1690—1766¹². Astfel, referitor la anii de viață ai cărturarului datele sunt cele mai diverse. În cele ce urmează vom încerca să concretizăm unele date și să punem în circulație unele interpretări noi despre viața și activitatea lui Axinte Uricariul.

După cum observă Ioan Șt. Petre, într-un zăpis, datat cu luna octombrie 1694, este menționat un oarecare Axinte Vătav¹³, dar care la acea dată din anumite cauze nu mai deținea funcția sa, și care este identificat de cercetător cu viitorul funcționar al cancelariei domnești din Iași și cu viitorul cronicar Axinte Uricariul. În lumina acestui izvor data nașterii calculată de cercetătorul Ioan Șt. Petre pare să fie aproape de cea reală. Cu părere de rău, deocamdată nu a fost depistat un alt izvor, care ar vărsa mai multă lumină asupra activității lui Axinte Uricariul în acest interval de timp destul de îndelungat (8 ani) de la această primă și la momentul unică mențiune cunoscută în izvoarele scrise (1694), când a scris un zăpis și a semnat ca fost vătav și până în 1702, când este menționat în izvoare de acum ca uricar în cancelaria domnească. Din acest motiv este greu de afirmat cu certitudine că în aceste două cazuri este vorba de același Axinte ori de două persoane diferite. După cum arată acest izvor de la începutul sec. al XVIII-lea, Axinte devine uricar aproximativ prin anul 1702, când scrie unul din primele sale acte domnești. Trebuie să spunem că tocmai această dată (1702) este considerată de unii cercetători drept prima mențiune documentară referitoare la Axinte Uricariul în izvoarele scrise în general¹⁴, spre deosebire de Ioan Șt. Petre care consideră, după cum am arătat mai sus, ca primă mențiune pe cea din 1694.

De aceea, considerăm că problema identificării persoanei lui Axinte Uricariul din 1702 cu cea a lui Axinte din 1694 rămâne deocamdată nesoluționată. Chiar dacă în ambele cazuri ar fi vorba de una și aceeași persoană, rămâne să răspundem la întrebarea: să fi rămas acest Axinte din 1694, viitorul uricar, cu totul în umbră în acest răstimp ca să reapară atât de neașteptat peste opt ani, tocmai la curtea domnească, ori poate să se fi aflat undeva la studii, fie în țară, fie peste hotare, de unde a avut posibilitate să cunoască atâtea limbi, ceea ce a făcut să fie solicitat chiar în cancelaria domnească? După mai mulți ani de activitate în cancelaria domnească Axinte va

îndeplini acele importante lucrări scrise, care i-au immortalizat numele, fiind vorba despre letopisețul său, precum și despre copiile de letopisețe moldovenești și muntenești din sec. al XVII-lea.

Însă de la această dată (1702) știrile despre Axinte Uricariul și în special despre activitatea sa cărturărească, la început ca uricar (scriitor), iar mai apoi și traducător de acte domnești și zapise, autor și copist de letopisețe, devin tot mai frecvente. Destul de multe amănunte în această privință aduc în cercetările lor Nicolae Iorga¹⁵ și Ioan Șt. Petre¹⁶. Cu toate acestea, din lipsa unor izvoare, și în aceste lucrări sunt reflectate într-o măsură mult mai mică ultimii ani de viață a cărturarului, mai cu seamă perioada după ce a încetat să îndeplinească funcția de uricar domnesc, după anul 1723. Rămâne neclară și discutabilă în special data încetării din viață a cronicarului. După cum se arată în cel mai documentat studiu despre Axinte Uricariul, numele cărturarului se întâlnește în izvoarele scrise (în calitate de uricar) până în 1724¹⁷, dată, după care numele lui dispăre din izvoarele timpului. De asemenea se afirmă, se pare destul de întemeiat, precum că în ultimii ani de viață Axinte Uricariul s-ar fi retras la moșiile sale, pe care reușise să le agonisească datorită slujbei sale în cancelaria domnească.

După cum afirmă Ioan Șt. Petre, aducând în calitate de argument interesante date documentare inedite, Axinte Uricariul s-a stins din viață în 1733¹⁸. Această dată însă, după cum recunoaște cercetătorul însuși, este aproximativă¹⁹. Cu toate acestea, ea este preluată frecvent de alți cercetători, în special de autori ai unor lucrări de sinteză, mai ales de istorie a literaturii române vechi²⁰.

Tangențial întrebarea privind data morții lui Axinte Uricariul a fost abordată relativ recent și într-un articol al cercetătorului ieșean Ștefan S. Gorovei, care operând în temei cu informații preluate din studiul lui Ioan Șt. Petre, pe bună dreptate, pune la îndoială data (1731/1733), admisă de predecesorul său, cu atât mai mult că ultima mențiune documentară a lui Axinte Uricariul în izvoarele vremii datează din 1722²¹.

Unele izvoare documentare, aflate la dispoziția noastră și care până în prezent pare-se nu au fost utilizate de nimeni dintre cercetători, pot să aducă, eventual, după opinia noastră, unele date noi, aproape neașteptate, în ceea ce privește ultimii ani și data stingerii din viață.

Astfel, după cum arată materialele documentare aflate la dispoziția noastră, ultimul act domnesc tradus de Axinte Uricariul pare să fie nu cel din 9 ianuarie 1723²², cum se credea până în prezent, ci unul datat mult mai târziu. Astfel, în strânsă legătură cu aceasta ținem să atragem atenția în mod special (ceea ce făcusem tangențial și cu o altă ocazie²³, dar care fapt pare să fi rămas neobservat în literatura de specialitate) asupra unui interesant izvor documentar referitor la activitatea lui Axinte Uricariul. Este vorba de încă o traducere, de astă dată mai puțin cunoscută, efectuată de Axinte Uricariul, a unui act domnesc din 18 iunie 1444, realizată, după cum arată materialele publicate, la 8 august 1749 (sic!)²⁴. Originalul acestei tălmăciri, potrivit aceluiași date, se păstra odinioară în fondurile unui muzeu numit «Saint Georges»²⁵ din București. Un asemenea muzeu în România, cel puțin în perioada interbelică, de când ne parvine informația, a existat, deoarece, afară de traducerea menționată mai sus a lui Axinte Uricariul, unitatea muzeistică indicată posedă și alte rarissime relicve, în special manuscrise medievale prețioase prin vechimea lor. Menționăm în acest context, cel puțin, cele câteva exemplare de carte din acest muzeu, care mai târziu au trecut în posesia Bibliotecii Centrale de Stat din București, unde se păstrează până în prezent. Este vorba de o culegere de «Vieți de sfinți» din sec. al XVI-lea, de o culegere de «cântări bisericesti» copiată în 1865, precum și de un «Tpic» de la sfârșitul sec. al XVI-lea, toate în limba slavonă²⁶. Întrebarea principală, ce decurge din informația izvoarelor menționate este cea legată de faptul dacă datele indicate corespund adevărului (adică dacă Axinte Uricariul a făcut această tălmăcire la 8 august 1749). În cazul unui răspuns pozitiv ar trebui să vedem data stingerii din viață. Conform acestei informații moartea cărturarului ar fi survenit nu prin 1733, ci cu mult mai târziu, adică după 8 august 1749. Conform materialului aparatului științific și bibliografic al volumului citat²⁷, tălmăcirea din 8 august 1749 a fost publicată doar o singură dată, în 1913²⁸. Cu părere de rău, nu se indică locul păstrării originalului tălmăcirii, fapt care ar da posibilitate să verificăm și să identificăm autenticitatea documentului și data traducerii.

Astfel, pornind de la informațiile materialelor documentare menționate, în biografia lui Axinte Uricariul mai rămân evenimente neidentificate, iar unele date oferite de ma-

terialele documentare cunoscute până acum cer să fie interpretate într-un mod nou. Desigur, numai cercetările suplimentare vor putea eventual aduce noi date, care vor clarifica definitiv unele detalii necunoscute despre viața și activitatea lui Axinte Uricariul.

În afară de aspectele legate de biografie, rămân în umbră până în prezent și unele laturi ale activității cărturărești a lui Axinte Uricariul, pe care vom încerca să le scoatem în evidență în continuare. În strânsă legătură cu aceasta, trebuie să relevăm că unul din domeniile mai puțin cunoscute ale activității cărturărești a lui Axinte Uricariul este cel de tălmăcitor, căci, după cum se subliniază frecvent de către cercetătorii biografiei și activității lui, în afară de limba maternă el cunoștea și limbile slavonă, greacă și turcă. Materialul documentar, aflat la dispoziția noastră, reliefează faptul că Axinte Uricariul, pe lângă activitatea de scriitor de cărți domnești, a desfășurat și o vastă activitate de tălmăcitor de acte (urice) și zapise din limba slavonă în cea română. Activitatea de traducător devine cu atât mai esențială, cu cât spre finele sec. al XVII-lea limba slavonă ieșise aproape total din uz și de aceea multe cărți domnești de proprietate din epocile anterioare, cu prilejul unor litigii, erau traduse pentru a servi ca dovadă la judecăți.

Din materialele documentare aflate la dispoziția noastră am reușit să identificăm peste 20 de traduceri de acte domnești și zapise efectuate de Axinte Uricariul. Evident, numărul real al unor asemenea tălmăciri a fost mult mai mare. Dintre tălmăcirile cunoscute de noi cel mai timpuriu act domnesc, identificat ca fiind tradus de Axinte Uricariul din limba slavonă în cea română, datează cu 9 iunie 1708²⁹. Cercetătorul Ioan Șt. Petre de asemenea a atras atenția asupra acestei traduceri, referindu-se la aceeași ediție, unde a fost reprodus documentul, dar, după opinia noastră, comite o inexactitate în calcularea anului (de la nașterea lui Isus Hristos față de cel de la «facerea lumii»), deoarece data indicată de cercetător «...leț [anul — A. E.] 7218, iunie 9» ar trebui calculată ca «1710, iunie 9» și nicidecum 1708³⁰. Astfel, data celei mai vechi tălmăciri de «uric» ori de «ispisoc» domnesc cunoscută până astăzi, aparținând lui Axinte Uricariul, rămâne discutabilă. Răspunsul la această întrebare poate fi găsit doar adresându-ne direct la textul original al traducerii acestuia, care, cu părere de rău, nu l-am avut la dispoziție.

Cea mai târzie traducere a actelor domnești, depistată de cercetători până în prezent este datată cu 9 ianuarie 1723³¹ (dacă nu luăm în considerație traducerea menționată mai sus, din 1749)³². Bineînțeles, luate izolat, datele privitoare la activitatea de tălmăcitor a lui Axinte Uricariul sunt, recunoaștem acest lucru, mai puțin grăitoare. Dacă însă activitatea sa de traducător o raportăm la activitatea altor tălmăcitori din această epocă, după cum am încercat să arătăm într-una din cercetările noastre (vezi nota 23 a prezentului articol — A. E.), Axinte Uricariul a fost tălmăcitorul cu cel mai mare număr de traduceri de acte domnești din limba slavonă în cea română din prima jumătate a sec. al XVIII-lea³³. Analiza traducerilor lui Axinte Uricariul permite să conchidem că el era un bun cunoscător al limbii slavone, fiind totodată unul dintre cei mai calificați tălmăcitori din Moldova pe întreg parcursul sec. al XVIII-lea. Tălmăcirile sale de acte domnești și zapise particulare au reprezentat adevărate modele pentru tălmăcirile de acte de mai târziu³⁴. Pentru a ne face o impresie mai clară despre asemenea documente, aducem un exemplu, din care vedem cum încheie tălmăcitorul Axinte Uricariul la 3 octombrie 1715 traducerea unui hrisov vechi din slavonă: «Scofându-se acest suret (copie — A. E.) de pe ispisocul răposatului Alexandru Iliiaș Voievod, care au fost pe sârbie (limba slavonă — A. E.) și l-au tălmăcit pe rumânie însuși iscălit cu iscălitura noastră să crează»³⁵.

Mai puțin cunoscut este și faptul că Axinte Uricariul a efectuat și o serie de valoroase, prin caligrafia și exactitatea lor, copii — compilații bine îngrijite ale cronicilor moldovenești din sec. al XVII-lea, precum și mari compilații de letopisețe moldovenești și muntenești, mult apreciate de cercetătorii și editorii de mai târziu³⁶, precum și alte copii ale unor lucrări cu conținut bisericesc³⁷.

În special, de la Axinte Uricariul ne-au rămas unele dintre cele mai valoroase copii. E vorba de copia «Letopiseșului Țării Moldovei» de Grigore Ureche, a «Letopiseșului Țării Moldovei» de Miron Costin, a «Letopiseșului Țării Moldovei de la Ștefan-vodă snă([fiul] — A. E.) Vasilie-vodă» și a «Cronicii domniei dintâi a lui Nicolae Mavrocordat» de Nicolae Costin. După cum arată Ioan Șt. Petre, în Biblioteca Academiei Româ-

ne se păstrează manuscrisul nr. 2601, copiat de Axinte Uricariul în iulie 1710, cu următorul titlu: «Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche Vornicul de Țara de Gios, scos de Miron Costin vornicul de Țara de Gios în oraș în Iași în anul de la zidirea lumiei 7218, iar de la nașterea mântuitorului lumii I[su]s H[risto]s 1710: msța [luna] iul[ie], 6 dni [zile] în zilele Mării sale luminatului domn Io Nicolae Voevod s-au scris»³⁸. La 4 septembrie 1715 Axinte Uricariul începe să transcrie cronica domniei a doua a lui Nicolae Vodă, intercalând-o în letopisețul Țării de la Ștefăniță Vodă: «Letopisețul Moldovii de la Ștefan sân [fiul] Vasile Vodă încoace, de unde iaste părăsit de Miron Costin Logofătul, iară acum s-au scos din izvodul lui Vaselie Damian ce-au fost 3 logofăt și de pre izvodul lui Tudosié Dubău Logofătul și altora în Târgu în Eși v l[e]to [în anul] 7224 ([1715] — A. E.) septembrie vă dnă [în zilele] Io Nicolae Alexandru Vodă într-a doa domnia»³⁹.

În una din compilațiile sale de cronici paralele ale Moldovei și Munteniei Axinte Uricariul, după cum au arătat unele cercetări, a folosit pentru anii 1659—1664 un fragment de cronică numit «Mărturiile Comisului Istoc»⁴⁰.

Aceluiași Axinte Uricariul îi aparțin și unele interesante adăugiri (interpolări) la cronica lui Grigore Ureche, care, de altfel ca și alte interpolări ale unor cărturari din sec. al XVII-lea, au fost apreciate destul de contradictoriu în literatura de specialitate⁴¹.

La toate aceste activități trebuie să adăugăm și opera originală a lui Axinte Uricariul, cronica celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat, urmându-l în această privință pe cunoscutul cronicar oficial de curte — Nicolae Costin, fiul lui Miron Costin.

Privită în lumina acestor date, sub toate aceste unghiuri de vedere, activitatea cărturărească desfășurată de Axinte Uricariul în primele decenii ale sec. al XVIII-lea, dar mai ales între anii 1708 și 1723, căci anume în acești ani s-a manifestat mai puternic cărturarul, ni se prezintă destul de impunătoare, iar rolul său în istoria culturii noastre scrise ne pare subapreciat în istoriografie.

Opera principală pe care ne-a lăsat-o moștenire Axinte Uricariul este considerată, pe bună dreptate, cronica «De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Vodă, Văleat [în anul] 2220 (1711/1712)».

Acest letopiseș este considerat de cercetători drept o tipică lucrare cronicărească oficială, în care autorul se străduie a-l prezenta pe domnul fanariot într-o lumină cât mai favorabilă. După opinia noastră, la o lectură mai atentă lucrurile par a fi prezentate ceva mai altfel. Căci, de fapt, cronica lui Axinte Uricariul relevă un tablou destul de veridic și amplu, văzut de un martor ocular cu un înalt nivel de pregătire intelectuală, a situației extrem de complicate, în care s-a pomenit Țara Moldovei în perioada imediat următoare după căderea lui Dimitrie Cantemir (1711) și instaurarea regimului fanariot în Moldova, precum și consecințele extrem de grave, pe care le-au avut aceste împrejurări pentru destinele principatului.

După moartea neașteptată a lui Nicolae Costin (1712), care era cronicarul oficial de curte al domnului fanariot Nicolae Alexandru Mavrocordat⁴², deținător al tronului după eșecul suferit de Dimitrie Cantemir și de țarul Rusiei Petru cel Mare în vara anului 1711, îi propune aceleași servicii lui Axinte Uricariul, pe atunci unul dintre cei mai experimentați uricari ai cancelariei domnești.

Nicolae Costin consemnase principalele evenimente din prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, ajungând cu cele relatate până în octombrie 1711, când sultanul otoman luase decizia de a-i pune pe umeri caftanul domnesc al Moldovei. Nicolae Mavrocordat îl cunoștea pe Axinte Uricariul încă din prima domnie, când voievodul, dorind să cunoască istoria țării în care ajunsese domn, i s-a adresat cu rugămintea de a-i copia letopiseșele țării. Către 1710 Axinte Uricariul încheiase această operă, care s-a păstrat în original sub titlul «Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche Vornicul de Țara de Gios, scos de Miron Costin vornicul de Țara de Gios, în orașul în Iași în anul de la zidirea lumiei 7218, iar de la nașterea mântuitorului lumii I[su]s H[risto]s 1710 msța [luna] iul[ie] 6 dni [zile] în zilele Mării sale luminatului domn Io Nicolae Voevod s-au scris» și se păstrează astăzi în Biblioteca Academiei Române: manuscrisul nr. 2601. Cum admitea Ioan Șt. Petre în 1713, Axinte «trebuie să fi copiat izvoadele cronicilor rămase de la logofătul Nicolae Costin»⁴³. Tot prin 1713 Axinte începe a elabora letopiseșul celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat, lucrare pe care o încheie prin 1715, căci la 4 septembrie 1715 el

începe să copie această cronică pe curat, incluzând-o totodată în letopisețul Țării de la Ștefăniță Vodă Lupu «Letopisețul Moldovii de la Ștefan sîn [fiul] Vasile Vodă încoace, de unde iaste părăsit de Miron Costin Logofătul, iară acum s-au scos din izvodul lui Vaselie Damian ce au fost 3 logofăt și de pre izvodul lui Tudosie Dubău Logofătul și altora în târgu în Eși v l[e]to (în anul) 7224 (1715 — A. E.) septembrie vă dnă [în zilele] Io Nicolae Alexandru Vodă într-a doua domnia». Manuscrisul este chiar autograful cronicarului, căci la fila 266 verso autorul a lăsat însemnarea: «Până aici am scris cu Axinte Uricariul», inscripție care, după unii cercetători, nu aparține lui Axinte, ci unui copist de mai târziu.

În anii 1727—1731 Axinte realizează încă o mare operă — compilația de cronici moldovenești și muntene, lucrare pe care a început s-o editeze cercetătorul bucureștean Gabriel Ștrempel.

Izvoarele care le-a avut Axinte Uricariul la dispoziție pentru a scrie cronică cerută de Nicolae Mavrocordat au fost identificate, în mare parte, de cercetătorul Ioan Șt. Petre în studiul introductiv la ediția din 1944 a letopisețului. În primul rând, domnul Nicolae Mavrocordat a pus la dispoziția cronicarului său de curte însemnările sale (memorii și note zilnice), acte oficiale de cancelarie, corespondența particulară. Autorul, de asemenea, utilizează cronică lui Nicolae Costin (mai ales în ceea ce privește perioada de până la venirea acestui domn în scaunul Moldovei, precum și «ponturile încheiate între ruși și turci» după lupta de la Stănilești).

Cu începere din 8 noiembrie 1711 (data venirii lui Nicolae Mavrocordat la Iași) unele evenimente și știri interne au fost descrise de Axinte Uricariul din memorie, utilizând în acest scop unele informații proprii. Cât privește cele mai multe știri externe cronicarul le-a spicuit din actele oficiale: «firmanuri împărătești ale capuchehaelor de la Țarigrad, de la Tighina, Crim, de la han». Cercetătorul Ioan Șt. Petre observă, de asemenea, că Axinte Uricariul avea la îndemână și «cărțile domnești cu unele intervenții ale lui Nicolae Vodă adresate hanului Crimeei, nemților din Maramureș și Sibiu, precum și rapoartele domnului către sultan»⁴⁴.

Dintre alte izvoare folosite de cronicar sunt enumerate cărțile venite de la boierii însărcinați cu diferite misiuni, corespondența personală a domnului.

Astfel, ținând să fie cât mai obiectiv și mai amplu, după cum își exprimase chiar de la bun început intenția autorul, letopisețul lui Axinte Uricariul are la temelie, în primul rând, un vast cerc de izvoare scrise, care i-au permis să imprime lucrării sale o puternică amprentă documentară. De asemenea, informațiile din letopiseț sunt valoroase prin faptul că autorul a fost martor ocular al multor evenimente consemnate.

Descrierea evenimentelor în cronică de-a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat începe de la 20 decembrie 1710, când are loc intrarea lui Nicolae Vodă în Țarigrad după mazilia din prima domnie, și este dusă până la 16 ianuarie 1716, când pleacă în Țara Românească pentru a ocupa scaunul domnesc din București.

Caracterizând cronică lui Axinte Uricariul, cercetătorii denotă că autorul, în temei, urmează linia predecesorilor în privința rostului istoriei pentru posteritate, pentru deschiderea minții cititorului și pentru a lumina urmașii, «știind că și de la ce să văd a fi șocoteli mici pot cei înțelepți a să folosi și a lua lumină, em lungit istoria...»⁴⁵.

Asemeni înaintașilor săi, Axinte Uricariul este călăuzit în povestirea evenimentelor de atotputernicia lui Dumnezeu⁴⁶. Intregul conținut al cronicii poartă, pe de o parte, pecetea oficialității, fiind frecvent întâlnite laude la adresa domnului «ca multe bunătăți făcuse în țară la săraci și la svintele bisericii»⁴⁷, iar pe de altă parte, nu poate fi trecut cu vederea și faptul că autorul aproape cu nimic nu și-a călcat pe conștiință în cele relatate și mai ales în ceea ce privește starea cu adevărat dezastruoasă după cunoscutele evenimente din 1711 și în special referitor la consecințele deosebite de grave pentru Moldova, cum ar fi pierderea Hotinului ș.a., ca urmare a pasului prea puțin chibzuit, după opinia cronicarului, al lui Dimitrie Cantemir în timpul scurtei sale domnii.

La începutul cronicii autorul consideră necesar să indice că va povesti în cronică sa totul până la cele mai mici amănunte «vrednice de pomenire...»⁴⁸. Dintre momentele interesante descrise de autor la începutul cronicii menționăm cele legate de unele disensiuni dintre Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, dintre diferite grupări boierești, dintre domni și boieri, copleșiți de lupta acută pentru tron și alte înalte posturi în divanul domnesc, în care, printre altele, este exprimată și poziția cronicarului: «A să

pune price cei mai mici (dintre care făcea parte și cronicarul nostru.— A. E.) cu cei mai mari iaste nebulie»⁴⁹.

După acestea urmează o descriere a situației țării în anii 1709—1710, a tuturor dărilor Moldovei către Poartă, cât și a zvonurilor, care circulau în Constantinopol precum că «Dumitrașcu-vodă (Dimitrie Cantemir — A. E.), ajungând domn să facă hain și să închine moscalilor (rușilor — A. E.) și pentru ca să-i rămăe lui banii bairamlăului și alți bani ce ia den țară...»⁵⁰. În continuare sunt descrise evenimentele ce țin de intrarea armatei ruse în Moldova în vara anului 1711. În aceste circumstanțe, vizirul turcesc cheamă populația la supunere, la care, după cum arată cronicarul, «n-au vrut să înțeleagă nime, că era înflați mai toți pământeni cu nedejdile cele deșerte, neștiind voie lui Dumnezeu cum va fi; cătu, cu nesocoteala lor, când să ținea că sunt scăpați de supt jugul robiei, atuncea era să cază nu numai la mare robie, ce și la peire desăvârșit...»⁵¹.

Povestind despre condițiile încheierii armistițiului nu de pe pozițiile aflării sale în tabăra otomană (prin urmare în bună parte de pe cele ale domnului fanariot Nicolae Mavrocordat), cum consideră unii cercetători, ci, mai curând, de pe poziții mai realiste ale bunului simț, după opinia noastră, Axinte Uricariul a arătat destul de veridic urmările deosebit de grele pentru Moldova, care încercase să se opună (prin forță) stăpânirii otomane, când țara nu numai că trebuia să plătească după retragerea oștirii rusești 50 de pungi bairamlăc, pe care nu le-a dat ca domn Dimitrie Cantemir, dar și «...că venisă lucrul la cumpănă, să facă pașe la Moldova și să nu mai trimită domnu»⁵². Adică, în modul cel mai serios atârna pericolul transformării Țării Moldovei în pašalâc. Acest lucru, totuși, nu s-a întâmplat, după opinia cronicarului, numai datorită faptului că sultanul hotărâse de a-l numi domn al Moldovei pe Nicolae Mavrocordat. După ceremonia de înscăunare la Poartă, N. Mavrocordat își face apariția în țară, unde încearcă să se înscrie în societatea din partea locului, căutând să fie cât mai îngăduitor și mai binevoitor cu toți boierii, dar mai ales cu mica boierime, pe care să-i aibă de partea sa, ba chiar și cu cei de au «greșit» cu ceva în fața Porții Otomane în timpul aflării unităților de armată rusă în principat. Dintre calitățile cu care era înzestrat noul domn, în viziunea cronicarului, este și aceea că știe cum să se apropie de turci, cunoscându-le destul de bine apucăturile și corupția ce domnea în mediul înaltei societăți otomane, și că «...numai cu făgăduință au potolit lăcomia turcilor cea multă și nesățioasă»⁵³. Căci mai știe bine înaltul demnitar fanariot instalat în tronul Moldovei că «la turci iaste lucru mare, când arată unui creștin măcar să fie și domn, niște oameni mari ca aceea, han și vizir, dragoste și prieteșug, că la împărăția turcească iaste multă mărire și o număscu dumnezeire pre pământu»⁵⁴.

Către momentul sosirii la Iași a noului domn, spre sfârșitul anului 1711, situația țării era extrem de complicată. După cum arată, pe bună dreptate, cronicarul în paginile letopisețului său «...nu es oamenii den bejenii, unii temându-să pentru datoririile ce era datori turcilor, alții pentru jacurile ce făcuse turcilor când venisă moscalii în țară»⁵⁵. Și aceasta cu atât mai mult că «Nicolae Vodă... văzând țara, care cu un an mai înainte o lăsase tocmită și îmbivșugată (din prima sa domnie 1709—1710 — A. E.), nu numai robită și pustiiată de oameni, ce și caseli și besericile răsipite și arse: și se ohta de la inemă văzându pe ticăloșii peminteni căți scăpase de robie, goli, lipsiți și despărțiți: bărbați de femei, părinți de ficiori și frați de surori, carii în toate zilele și la toate conacile venia și cădea la domnu cu lacrimi, tinguindu-se și jeluind de pradă și robie ce li s-au întâmplat»⁵⁶. În aceste condiții se cereau acțiuni hotărâte, ceea ce în mare măsură îi izbutește, după cum vede lucrurile cronicarul nostru, noului domn «cari înțelegând Nicolae Vodă de acolo din loc, au întors pe ușeriul cel mari să margă la Poartă și au scris la capuchihaii să silească să scoată fermanuri împărătești pentru toate pricinile ce s-au pomenit, să n-aibă nevoie peminteni nici pentru jacurile ce s-au făcut turcilor pe vreme moscalilor, nici pentru datorii și pentru oastea cia leșască ca să să rădici din țară. Care fermanuri, toate s-au scos precum pohtise și s-au adus la Neculae Vodă; și scriia: pentru ci să va fi lucrat pe vreme oștii, nime să nu supere raoe (populația creștină — A. E.), și datornicii să păsuiescă pe oameni până în trei luni... numai acel ferman n-au vrut Nicolae Vodă să-l arete îndată, ci au venit în țară, socotind a nu fi vreme»⁵⁷.

Dintru început domnul fanariot «au pus mare nevoie pentru scosul robilor <...> că unde vor găsi moldoveni robiți, să fie volnici a-i lua <...> și porunca de li se făcea îmbrăcăminte că-i aducea goli și ca vai de dânșii, și le da bani de cheltuială, celor scutiți le făcea cărți de scuteală, că să n-aibă nici o supărare; și așa îi trimitea pe la casele lor»⁵⁸. Prin demersuri și rugăminți Nicolae Mavrocordat în scurtă vreme a obținut eliberarea boierilor moldoveni din prizonieratul turcilor și al nohailor, precum și scoaterea tătarilor din Moldova «...și pentru că să gonească tătarii din țară, carii au fostu întrat cu viața până aproape de Iași și facea mari supărări și răutăți și năpăști pemintenilor și alte gâlceave mari, ce avea nohailor cu țara le-au potolit...»⁵⁹.

Totodată, după cum se arată în letopiseț, Nicolae Mavrocordat normalizează relațiile Țării Moldovei cu turcii și tătarii, cu regele suedez (aciutat lângă Tighina), căci acesta din urmă «...umbla cu feliuri de feliuri de meșteșuguri de făcea amestecături ca să strice pacea care așezasă Mehmed Pașa, veziriul cu moscalii, scriind la poartă multe minciuni, cum că moscalii nu să țin de cuvânt..., ...că să pogoară și alte oști moschicești și alte minciuni, ca să îndemne iarăși pe împăratul să ridice oaste asupra moscalilor»⁶⁰. Într-un cuvânt, noul domn face totul ce-i stă în puteri pentru a stabili situația după dezastrul din 1711. Cu toate acestea, starea de lucruri era foarte complicată în Moldova, totul continua să zacă în ruină și dezastru «că țara pe di o parte era răsipită, pe di altă parte căzuse lăcustele într-cel an și stricase mai piste tot locul pânile, pe de alta leși mânca și jecue tot ce mai găsea și rămăsă lăcuiorii țării la mare lipsă și sărăcie»⁶¹. În același timp «birul, pocloaneli și alte dări obicinuite a țării și cheltuelile nu se mai scăzuse nicidecum, ce căuta (turcii — A. E.) să fie toate deplin»⁶². Dar și aici noul domn caută să ajute țara, căci «n-au supărat drept aceasta Nicolae Vodă pe lăcuiorii cu niscai dări grele, ce numai orânduiale lua după obicei și acele nu niscai sume mari; cari aceasta mult era cu mirare cum, luându-se din țară bani așa de puțini, să putea plini toate poruncile împărătești»⁶³.

În politica față de boierii pământeni, Nicolae Vodă caută să fie cât mai îngăduitor; le face parte de înalte dregătorii, îi scutește de unele dări, deși, bineînțeles, nu toate depindeau numai de domn, căci, după expresia înaintașilor, țara era «supt mâna turcului», iar «obiceiul turcilor» e de așa natură că «nici o treabă nu să poate isprăvi fără dare de bani»⁶⁴. Ca să nu trezească careva bănuieți în țară, când a împlinit un an de domnie, Nicolae Vodă i-a chemat la el pe toți boierii și i-a informat despre veniturile și cheltuielile țării⁶⁵. Mai multă vreme Nicolae Vodă a avut mari «supărări» de la leși, care jefuiau teritoriile de la periferiile țării, de la «craiuul svezăscu» și de la tătari⁶⁶. Domnul, după cum încearcă să ne convingă cronicarul, a făcut tot posibilul pentru a depărta toate primejdiile ce urmăreau la tot pasul țara, lăsând totodată să se înțeleagă prin toate acțiunile sale (spre deosebire de predecesorul său D. Cantemir, care a stârnit furia otomanilor) că este slugă supusă și devotată a sultanului⁶⁷, păstrând prin aceasta pacea și liniștea în țară.

Un capitol aparte a consacrat Axinte Uricariul unui alt eveniment, de astă dată și mai tragic în istoria poporului nostru: «...cum au luat împărăția (Imperiul otoman — A. E.) Hotinul de supt ascultarea Țării Moldovei», ca urmare directă a acelei neascultări din domnia precedentă și pe care cronicarul o califică ca «rană, mai mare și mai cumplită decât celelalte ce i-au venit: luarea... cetății Hotinului»⁶⁸, care «multă slăbiciune și scădere i-au făcut...»⁶⁹. Nicolae Vodă nu putu să se împace cu această stare de lucruri, ci «dacă au venit această veste, cum că va să ee împărăție Hotinul, multu s-au amărât... și au scris la capuchehăi, că se pune nevoie pentru tot felul de mijloc, ca să nu facă aceasta, au scris și la alți prieteni cu mare rugămintă, au scris și la stăpâni cu lacrimi și câte socotele au știut...»⁷⁰. În afară de aceasta, «cine poate să scrie câte una poroncile cele grele ce venea totdeauna lui Nicolae Vodă ce s-au făcut această socoteală a Hotinului: porunci pentru cară, pentru salahori, pentru zaharea (merinde — A. E.) și alte multe și în toate zile trecea și în sus și în gios agi și ciododari de la Poartă, cu carii făcea Nicolae Vodă multă cheltuială, că-i căuta pe toți să-i dăruiască câte cu oarice», căci «...mai în toate zile și venea la Nicolae Vodă agi, și din carii venea cu poronci de la Poartă și din carii era acolo cu slujbe și făcea mari cheltuială cu dânșii, dăruindu-le cai sau postave, atlază și alte daruri nime nu să întorcea de acolo nedăruit»⁷¹. Dar totul era zadar-

nic, căci «măcarcă să făgăduise Mustafa paşa lui Nicolae Vodă, când au trecut pen Iaşi, cum că mergând la Hotin îl va fi cu bine la toate trebile lui, dar nu s-au ținut de cuvânt, și cum au mersu la Hotin, au început a-l supăra cu multe, nu numai că lua oameni de țară și cu bir și-i făcea slobozeani și nu-i lăsa să dea ajutor la nevoile țării ce și dacă s-au făcut primăvară, s-au nevoit mult că să ia pe Nicolae Vodă la Hotin; dar nimic n-au putut isprăvi (subl. noastră — A. E.) că i-au venit poruncă de au trimis nu numai salahori ca să lucreze la Hotin și alții ca să tragă șaicile ce vinea pe Prut în sus cu zaharea și cară de cărat zahareaua»⁷², ba au mai «trimis ferman la paşa de Hotin, ca să ia tot ținutul Hotinului de supt ascultarea domniei Moldovei, cu toți oamenii ce au fost într-acei ținut și cu toate bucatele lor... și s-au păgubit într-acei an (1715 — A. E.) Țara Moldovei de acel minunat ținut al Hotinului...»⁷³.

Ca urmare, în ciuda eforturilor domnului, au fost lichidate de turci importantele dregătorii de pârçalab și de căpitan de Hotin, a fost luată vama Moldovei de la Hotin⁷⁴ cu toate veniturile ei.

Pe parcursul cronicii Axinte Uricariul mai aduce date interesante privind reglementarea diferitelor dări ale populației țării, boierilor, clerului și mănăstirilor, despre vizitarea Moldovei de către înalți ierarhi ai bisericii ortodoxe (patriarhul de Alexandria), despre mănăstirile închinat și «pentru întâmplările cele groaznice ce s-au întâmplat lui Constantin Basarab-Vodă domnu muntenescu», înăbușirea de către turci a rebeliunii din Moreea, fondarea unor tipografii și școli în Moldova ș. a.

În încheiere cronicarul încearcă să facă și unele totaluri, căci «domnind la a doua domnie în Moldova 4 ani și luni 3, apărând țara de multe rele, făcând multe bunătăți și multe obiceiuri proaste ridicând: ...să nu dea dijmărit mănăstirile, boierii, și mazi-
lii, s-au ridicat pogonăritul viilor, s-au ridicat dașdea preoților, mai pe urmă și arhierilor și tuturor mănăstirilor s-au ridicat 2 bani din vădrărit; jupănesele sărace nu mai da nici un ban, ci avea și argași de scuteală (scutelnici. — A. E.). Boierii avea cinste și trecere și-ș isprăvea trebile singuri de la Nicolae Vodă, iar nu pren alții sau pren mite. Cinul preoșescu era cinstit, slujitorii își lua metricile și legile pe deplin; pre săraci nu-i călca nimenea»⁷⁵. De aceea «foarte puținei boieri era cu părere bună de mutarea lui Nicolae Vodă din domnia Moldovei... toți erau triști și măhniți foarte»⁷⁶.

Dintre meritele deosebite ale aceluiași domn, cronicarul nostru evidențiază și faptul că «logofăt mare făcusă pe Nicolae Costin, pă acel vestit, carele era și din părinte blagorodnic și învățat, feciorul lui Miron Costin și dintre sine cu adevărat împodobit cu învățatură, și-l avea Nicolae Vodă întru deosebită dragoste și socotință; iar după ce au trecut un an (în 1712— A. E.) în luna lui septembrie... a murit... și nelăsând coconi răposatul Nicolae, cu multă nevoință pentru pomenirea lui, au pus de au scris istoriile Țării Moldovei, carele le scosese cu socoteală lui»⁷⁷.

Apreciind în ansamblu opera cronicărească a lui Axinte Uricariul din cele prezentate aici, constatăm că este vorba de un izvor istoric valoros, de un interesant monument literar și de mentalitate medievală, care se înscrie cu meritele sale în seria de cronici moldovenești din sec. XVII—XVIII. Letopiseșul reflectă una din cele mai grele și mai complicate perioade din istoria Țării Moldovei. Epoca este prezentată de un martor ocular, de pe anumite poziții și dintr-un anumit unghi de vedere. Alcătuiind cronica la comanda domnului fanariot Nicolae Mavrocordat, autorul, bineînțeles, a avut grijă ca acesta să apară, poate așa fiind în realitate, într-o lumină cât mai favorabilă. Cu toate acestea, după cum am încercat să arătăm, Axinte Uricariul a reușit să prezinte destul de obiectiv epoca cu mulțimea de probleme și greutăți cu care se ciocnea domnul, Țara Moldovei după eșecul campaniei de la Prut a lui Petru cel Mare și a lui Dimitrie Cantemir în tentativa sa de a scutura stăpânirea otomană. De aceea, cronica lui Axinte Uricariul, una din puținele noastre cronici care s-a păstrat până astăzi în original, necesită să fie publicată în Republica Moldova și, fără îndoială, va trezi un interes binemeritat din partea unui cerc larg de cititori⁷⁸.

Astfel, din cele expuse în studiul nostru, putem conchide că biografia și activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul, din cauza cercului extrem de limitat de izvoare și rămânerea sa în umbră, nu sunt îndeajuns cercetate. Materialele documentare și reflecțiile noastre pot, într-o oarecare măsură, contribui la clarificarea unor

momente din biografia cronicarului. Cât privește «Letopiseșul...» în analiza prezentată am încercat să arătăm că, deși această lucrare a fost elaborată la comanda domnului fanariot Nicolae Mavrocordat și, prin urmare, este, pe bună dreptate, o cronică oficială, totuși autorul se străduie, în măsura posibilităților, să prezinte evenimentele în modul cel mai veridic. În poziția ori atitudinea sa față de cele mai importante evenimente din perioada reflectată (anul 1711, eșecul companiei de la Prut și pericolul transformării Moldovei în pašalâc, luarea Hotinului de către Poarta Otomană ș. a.) și în aprecierea diferitelor personalități (Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat, Hrisant Notaras ș.a.) autorul cronicii, după opinia noastră, dă dovadă de o profundă înțelegere a situației în care se afla țara, de aprecieri imparțiale, obiective. Concluzia, la care ajungem, constă în faptul că letopiseșul lui Axinte Uricariul, în ciuda faptului că a fost alcătuit la comandă, nu este chiar atât de oficial, cum este considerat frecvent în istoriografie.

Note

- ¹ Vezi de exemplu: Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. 344—347; I. Rotaru, *Literatura română veche*, București, 1981, p. 263—267; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 267—268; *История литературы молдовенешть. Вн̄ трей волуме*, вол. I. Кишинэу, 1987, п. 290—295.
- ² N. Iorga, *Știri despre Axinte Uricariul*//Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice. Seria III, t. XVI (1934—1935), București, 1935, p. 25—34, memoriul 2. Pe baza mai multor documente dintre 18 august 1714—3 august 1731, publicate în acest studiu, pentru prima dată se schițează o parte din viața cronicarului Axinte Uricariul și anume cumpărarea de pământ pe moșiile Coțmani și Toxobeni, prima pe Jijia în ținutul Iașului, a doua peste Prut (actualul sat Toxobeni din raionul Fălești, Republica Moldova).
- ³ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul. Studii și text*, București, 1944, p. 5—78. Vezi, de asemenea: N. Iorga, *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea*, în 3 vol., vol. II. (1688—1821). București, 1901, p. 158—170; George Pascu, *Axinte Uricariul și Neaculai Costin*//«Arhiva», Iași, 1922, XXIX, p. 489—498.
- ⁴ Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. I. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București, 1993, 380 p. Ioan Șt. Petre arată că această mare compilație reprezenta o istorie monumentală pentru acea vreme, fiind o culegere a tuturor letopiseșelor muntene și moldovenești, și a fost făcută între anii 1727—1731 (Ioan Șt. Petre, *op. cit.*, p. 25).
- ⁵ Este vorba de domnul Moldovei Nicolae Alexandru Mavrocordat (1711—1715), grec fanariot de origine, care vine la domnie în urma pierderii tronului Țării Moldovei de către Dimitrie Cantemir. Nicolae Mavrocordat mai ocupase scaunul domnesc al Moldovei între anii 1709—1710.
- ⁶ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 5—70. Prima ediție a cronicii a fost efectuată de M. Kogălniceanu: Axinte Uricariul. A doua domnie a lui Alexandru Mavrocordat voievod în Moldova...// M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, vol. II, București, 1874, p. 119—173.
- ⁷ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 6. Această dată a fost preluată și de alți cercetători (Vezi, de exemplu: Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, p. 267; *История литературы молдовенешть*, п. 290—291; Axinte Uricariul «s-a născut pe la 1670» și «a murit după 1730» (p. 290).
- ⁸ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, p. 344.
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ Vezi, de exemplu: N. Iorga, *Istoria literaturii românești de la 1688 la 1780*, vol. II. București, 1926, p. 159—169; Idem. *Studii despre Axinte Uricariul*//Analele Academiei române. Memoriile Secției istorice. Seria III, t. XVI (1934—1935). București, 1934, p. 25—34. Unii cercetători acceptă datele oferite de N. Iorga fără rezerve (Vezi, de exemplu: I. Șiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1975, p. 109).
- ¹¹ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 5—28. Anume această părere este considerată și până azi ca cea mai autoritară în literatura de specialitate.
- ¹² H. A. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинев, 1964. С. 51.
- ¹³ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 6.
- ¹⁴ I. Rotaru, *Literatura românească veche*, București, 1981, p. 263.
- ¹⁵ N. Iorga, *Știri despre Axinte Uricariul*, p. 25—33.
- ¹⁶ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 5—70.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 24—25. De altfel, Nicolae Iorga în studiile sale, reieșind din izvoarele avute la dispoziție, poate urmări cu certitudine activitatea lui Axinte Uricariul doar până în anul 1719 (N. Iorga, *Istoria literaturii românești de la 1688 la 1780*, vol. II, p. 159—169). Ce-i drept, după izvoarele din sec. al XVIII-lea același cercetător mai identifică un «Axinte biv

vel păharnic» pe la 1763, dar recunoaște că ar fi riscant să-l identificăm cu «al nostru, pe singurul motiv, căci altul nu este, că ambii purtau același nume de botez nu tocmai obișnuit» (Ibidem, p. 169).

¹⁸ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 25.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Vezi, de exemplu: Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, p. 267; Ion Lăzărescu, *Axinte Uricariul//Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 66—67 ș.a.

²¹ Vezi: Ștefan S. Gorovei, *Spre uniificarea istoriografiei naționale: «Cronica paralelă (Iași, 1733)»*//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași, tom XXV/2, 1985, p. 152: «Afirmările de acum patru decenii și jumătate ale lui Ioan Șt. Petre—care în mod arbitrar a «prelungit» viața lui Axinte până pe la 1731—1733—nu au nici o întemeiere documentară». Ștefan S. Gorovei se referă în această privință la studiul introductiv «Axinte Uricariul» la ediția din 1944 a cronicii acestuia: *Axinte Uricariul. Studiu și text*. București, 1944. Cu toate acestea, după cum observă Ștefan S. Gorovei în continuare, în mod surprinzător, unii cercetători au preluat necritic această afirmație, plasând moartea lui Axinte Uricariul chiar la 1733 (deși Ioan Șt. Petre scrisese că Axinte Uricariul nu mai era în viață, probabil, încă din 1733), dată care se află înscrisă în dicționarele generale (Micul dicționar enciclopedic, ed. II. București, 1978, p. 1092) și de specialitate (I. Lăzărescu, *Axinte Uricariul*, p. 66—67).

În notele sale la volumul lui N. Iorga «Despre cronici și cronicari», București, 1988, D. Mîoc consideră că Axinte Uricariul «a murit probabil în 1731—1732» (p. 125, nota 145).

²² Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului București, vol. II, București, 1957, p. 336, nr. 1858.

²³ А. И. Ешану, *Распространение славянской грамотности в Молдавии после появления и утверждения письменности на молдавском языке (вторая половина XVII—начало XIX вв.)*// *Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы. До середины XIX в.*, Кишинев, 1980, c. 173—174. (Vezi compartimentul dedicat activității de tălmăcitor a lui Axinte Uricariul).

²⁴ *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, București, 1975, p. 351—352. Se publică doar o traducere din 22 martie 1780, aparținând lui Gheorghe Evloghi dascăl.

²⁵ Ibidem, p. 352. La început ar putea fi vorba de un muzeu, apoi, după desființarea acestuia, de un fond în cadrul Bibliotecii Centrale de Stat din București al fostului profesor titular al Catedrei de germană a Facultății de

litere și filologie a Universității din București (anul universitar 1938—1939) I. Săn Giurgiu (Vezi: Anuarul Universității din București. București, Impimeria centrală a Monitorului Oficial, 1940. Citat după: Dan Horia Mazilu, *Ștefan Ciobanu—istoric al literaturii române vechi*//Ștefan Ciobanu *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, 1992, p. 5, nota 1). În același timp, când este vorba de traducerea din 1749, atribuită lui Axinte Uricariul, poate ar fi rezonabil (ca ipoteză) să o atribuim fiului său Neculai Axinte, care ar fi putut învăța ceva de la tatăl său în această privință.

²⁶ Vezi: Catalogul manuscriselor slavoromâne din Republica Socialistă România, vol. III, E. Lința, L. Djamo-Diaconiță, O. Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavoromâne din București*, București, 1981, p. 160—164, 165—168, 182—184.

²⁷ *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, București, 1975, p. 351—352.

²⁸ Miron Costin, *Revista de cercetări și mărturii istorice*, Bârlad, anul I, nr. 2, 1913, p. 19. Citată făcută după: *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, p. 351—352.

²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, București, 1909, p. 296—297.

³⁰ Vezi: Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 9. Cercetătorul citează aceeași tălmăcire după: N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 296—297.

³¹ *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului București*, vol. II, București, 1957, p. 366, nr. 1858.

³² *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, p. 357—352.

³³ A se vedea mai amănunțit pentru informație comparativă cu alți tălmăcitori din sec. al XVIII-lea studiul: А. И. Ешану, *Распространение славянской грамотности в Молдавии после появления и утверждения письменности на молдавском языке (вторая половина XVII—начало XIX в.)*, c. 172—174.

³⁴ Despre alți tălmăcitori vezi: A. Eșanu, *op. cit.*, p. 174—175.

³⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, Iași, 1932, p. 9. Vezi și: Șt. Ioan Petre, *Axinte Uricariul*, p. 18—19.

³⁶ I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București, 1963. O descriere detaliată a acestei serii de manuscrise copiate de Axinte Uricariul vezi studiul introductiv al lui Gabriel Ștrempel la volumul: Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, București, 1993, p. V—XLVIII.

³⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Arhieraticonul român de la 1705 copiat de Axinte Uricariul//Biserica Ortodoxă Română*, București, 1974, nr. 11—12, p. 1404—1413 + 3 planșe. Referințe la această lucrare vezi: Bibliografia

- scrierilor lui Paul Mihail și a referințelor despre ele//Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 383—384.
- ³⁸ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 12.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 18.
- ⁴⁰ C. Giurescu, *Mărturiile Comisului Istoc, un fragment de cronică, 1659—1664*//«Revista istorică română», vol. VIII (1938), p. 87—94.
- ⁴¹ O încercare de a delimita interpolările lui Axinte Uricariul îi aparține lui P. P. Panaitescu. Referitor la această problemă vezi: Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 66, 68, 69, 71, 72, 82, 99, 177, 182, 192, precum și studiul introductiv semnat de P. P. Panaitescu, p. 46—47. Despre valoarea și importanța unor interpolări ale lui Axinte Uricariul în cronică lui Grigore Ureche, precum și despre prezența sa în viața culturală bisericească din Moldova în primele decenii ale sec. al XVIII-lea vezi: Ștefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol». Tom XXIV, vol. II, Iași, 1987, p. 333—340.
- ⁴² Domn al Țării Moldovei (1709, noiembrie 6 — 1719 noiembrie 23, 1711, septembrie 26 — 1715, decembrie 25; vine la Iași la 8 noiembrie 1711) și al Țării Românești (1715, decembrie 25 — 1716, noiembrie 14; 1719 martie — 1730 septembrie 3).
- ⁴³ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 14.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 38—46.
- ⁴⁵ Axinte Uricariul, *De a doua domnia lui Nicolae Alexandru Vodă...*, p. 86.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 81.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 86.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 81.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 85.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 88.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 89.
- ⁵² *Ibidem*, p. 92.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 98.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 97.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 98.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 100.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 98—99.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 101—102.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 102.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 103.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 112.
- ⁶² *Ibidem*, p. 113.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 110.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 116—117. Același lucru îl va face și când va împlini al doilea an de domnie (*Ibidem*, p. 160).
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 117—146.
- ⁶⁷ *Ibidem*, p. 141.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 150—151.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 151.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 152.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 153, 155.
- ⁷² *Ibidem*, p. 170.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 171.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 172.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 173—174.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 175.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 176.
- ⁷⁸ Alte aprecieri referitoare la valoarea istorică și artistică a cronicii lui Axinte Uricariul vezi: G. Pascu, *Axinte Uricariul și Nicolai Costin*//«Arhiva», vol. XXIX, 1922, nr. 4. L. Lăzărescu, *Valoarea literară a cronicii lui Axinte Uricariul*//Anuar de lingvistică și istorie literară, tom. X, București, 1959, nr. 1—2; Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 3—62.

GRIGORE BÂRSA

CÂTEVA CONSIDERAȚII REFERITOARE LA CONTEXTUL ISTORIC ȘI INTERESUL NAȚIONAL ÎN IDEOLOGIA SOCIAL-POLITICĂ A LUI CONSTANTIN STERE

Despre personalitatea lui Constantin Stere s-au pronunțat judecăți dintre cele mai contradictorii. S-a menționat că «a fost omul care a cunoscut oprobriul opiniei publice»¹, că a avut parte «de cazul cel mai dramatic din cultura română și din istoria spiritului public în prima jumătate a secolului nostru»². Însă n-au lipsit nici rostiturile apreciative, chiar elogioase la adresa lui. Mihai Ralea, contemporanul și discipolul lui C. Stere, menționa că: «În toată istoria contemporană a României puține personalități (poate Kogălniceanu, Hasdeu, Maiorescu și Iorga) pot prezenta o bogăție sufletească mai mare... Timp de treizeci de ani, toate partidele au trăit din programul său. Cooperatism, țărănism, constituționalism, contencios administrativ, agrarianism, libertăți politice, expropriere, vot universal, în toate aceste reforme de idei a fost un precursor»³.

Polaritatea distinctă a opiniilor vizavi de personalitatea lui deja prin sine e o confirmare a faptului că C. Stere a fost un om deosebit. Inverșunările, ca și admirațiile, sunt un semn al importanței aceluia care alcătuiește obiectul lor.

A avut într-adevăr onoarea unui destin, or, pentru aceasta a trebuit să plătească scump. Căci dacă n-a avut «nici o clipă de armistițiu»⁴ cu opinia publică din epocă, apoi n-a avut parte nici de o grabnică recunoaștere din partea posterității. Abia în ultimii ani, o dată cu dispariția sistemului totalitarist, numele și moștenirea sa spirituală au revenit în circuitul cultural național.

Studiile consacrate lui C. Stere⁵ au contribuit la punerea în evidență a activității sale uimitor de multilaterale, precum și la fixarea locului său prominent în istoria culturii românești. Însă rămâne ca un imperativ major pentru viitor punerea critică în valoare a operei autorului. Ne referim, în primul rând, la gândirea sa social-politică. Nu vrem să afirmăm că acest subiect n-a fost deloc abordat până în prezent, însă cercetările efectuate sunt nu rareori tributare unor interese politice. Evident, reevaluările sunt aici necesare și inevitabile.

Preconizând un succint istoric asupra evoluției concepțiilor social-politice ale lui Stere, în spațiul în care s-a afirmat doctrina sa poporanistă, precum și o analiză de sinteză a esenței și însemnătății acestora, am considerat oportun să luăm ca punct de plecare angajarea sa în mișcarea narodnicistă din Chișinău.

C. Stere a fost un predestinat, s-a afirmat de multe ori. Constatarea se cere înțeleasă în sensul că a fost condamnat de la naștere, prin esența formulei sale sufletești, să devină un răzvrătit împotriva nedreptăților sociale, un militant neobosit al unor idealuri înalte. Aderarea lui, la o mișcare revoluționară n-a fost deci un episod accidental. De jocul hazardului a ținut însă afilierea la un curent narodnicist care nu era pe măsura naturii sale intelectuale. Curentul la care aderă C. Stere în 1883 la Chișinău avea o orientare bakunistă⁶. Bakunismul degenerase însă, în epoca la care ne referim, într-o mișcare teroristă. Or, C. Stere era puternic impresionat și stăpânit de ideile lavriste. Circumstanțele au fost acelea însă care au dominat situația în cazul dat. Cercurile narodniciste inițiate la Chișinău în acel timp erau sub influența și îndrumarea Centrului din Odesa, care optase pentru bakunism.

Aceste nuanțe nu prea au avut de altfel vreo importanță deosebită în cazul lui Stere, deoarece mișcarea revoluționară din Rusia din prima jumătate a anilor '80 pășise într-o altă fază, în care divergențele de ordin tactic din sânul mișcării narodniciste nu mai jucau un rol esențial. Locul lor venise să-l ocupe confruntările ideologice dintre mișcarea narodnicistă, în ansamblul ei, și social-democrație, în calitate de curent aparte care era pe punctul de afirmare pe scena militantismului revoluționar din Rusia. În procesul de diferențiere și sciziune dintre social-revoluționari și social-democrați, început după 1 martie 1881, C. Stere «va gravita hotărât spre social-revoluționari»⁷.

C. Stere va ajunge relativ repede să ia cunoștință de esența acestor confruntări. Faptul că va începe să mediteze temeinic, sprijinindu-se pe bagajul cunoștințelor ce reușise deja să-l acumuleze încă la Chișinău (așa cum a dorit să-și convingă cititorul în romanul său autobiografic), ori că va ajunge la asta doar după ce va fi arestat și condamnat la un termen de deportare în Siberia, nu are importanță deosebită. De remarcat e că atunci când va ajunge la înțelegerea necesității de a clarifica esența confruntărilor ideologice ce stăpâneau întreaga atmosferă a mediului revoluționar rus, această problemă va deveni pentru el nu una oarecare, ci una cardinală, de determinare a destinului pe care avea să-l urmeze. S-a expus unui riguros examen de conștiință, lung și contradictoriu, cu consecințe incontestabile, estimate atât prin opțiunile ideologice pentru care se va pronunța în continuare, cât și prin repercusiunile pe care acest proces le va avea asupra formării psihologice a caracterului său.

În urma acestui examen, C. Stere își formează anumite concepții, a căror maturitate politică e pe deplin atestată. Bazându-se pe cunoștințele teoretice, pe care le însușise în acești ani prin lecturi intense și, pornind de la buna cunoaștere a realităților sociale din Rusia, Stere ajunge la concluzia că încorporarea în continuare în rândurile mișcării revoluționare din această țară este inoportună. Narodnicismul, în ipostaza în care apăruse și se impusese până la începutul anilor '80, aluneca spre declin și determina părăsirea scenei politice. Dăduse faliment înainte de toate tactica acestei mișcări, iar schimbarea treptată a realităților social-economice din Rusia nu

putea să nu ducă inevitabil și la o regenerare a mișcării date în alte curente, corespunzătoare noii faze a evoluției istorice. Deci referitor la mișcarea narodnicistă situația se clarifică explicit: C. Stere n-a putut să urmeze o cale, soarta căreia era deja pecetluită.

Cât privește atitudinea lui față de social-democrație, lucrurile își au o altă explicație. Stere a cunoscut teoria marxistă în postulatele sale fundamentale. Din perspectiva însă tocmai a acestor postulate i-a contestat valoarea universală pentru toate țările. Neignorând marxismul ca atare, recunoscându-i valoarea de teorie științifică, C. Stere considera (și înțelegem astăzi câtă dreptate avea) că ea este neavenită pentru țările neindustrializate, cu o economie preponderent agrară. Aici să mai adăugăm că din marxism sau, mai corect, din formula social-democratică a acestuia, C. Stere a remarcat atitudinea indiferentă față de valoarea vieții omenești (drept confirmare pot servi fragmentele care redau polemica dintre Ion Răutu și Danilov din roman sau rechezitoriul pe marginea chestiunii în cauză pe care Stere îl face socialiștilor români din foiletonul «Din notițele unui observator ipocondric»). La aceste momente mai adăugăm încă unul de prim plan, hotărâtor. Ne referim la trezirea conștiinței sale naționale, care are loc în perioada lungului exil siberian. Această conștiință îl face să se simtă străin alături de tovarășii săi de drum. Și, deoarece și narodnicismul și social-democrația făceau în acel timp o abstracție totală de problema apartenenței naționale, C. Stere nici nu avea ce alege, nu-i rămânea decât să abandoneze mișcarea.

Mult mai târziu, din perspectiva experienței acumulate și a retrospectivei istorice, C. Stere va defini astfel situația lui de atunci: «Dar de data aceasta se pune nu atât o problemă transcendentă, în abstracto, cât întrebarea directă despre rolul lui în mișcarea revoluționară rusească.

Curentele care o dominau acuma nu-l satisfăceau. Le găsea greșite și scopurile urmărite irealizabile, metodele inacceptabile.

Marxismul ortodox i se părea inadecvat pentru țările în care muncitorimea e reprezentată de masele țărănești.

Terorismul individual, care se prevalează într-o altă școală revoluționară? Il socotea ineficace ca metodă de luptă, incompatibil cu concepția lui asupra lumii și vieții, adânc nepotrivit cu firea lui.

Dar mai presus de toate se simțea mereu tot mai străin de Rusia»⁸.

Abandonarea se va produce și se cunosc împrejurările și timpul în care a avut loc. Rămân însă de precizat câteva detalii. Întâi, părăsirea mișcării revoluționare, la care aderase în tinerețe, a decurs atât din existența unor factori obiectivi, cât și a unora subiectivi. Cei obiectivi constau în destrămarea și dispariția narodnicismului, rezultate din schimbarea realităților social-economice și politice, regenerarea mișcării date în alte curente pe potrivă noilor momente istorice. Cei subiectivi rezidă în clarificările sale lăuntrice, din înțelegerea inoportunității de a urma calea pe care pornise în adolescență. În al doilea rând, C. Stere a reflectat din capul locului ideile promovate de curentul social-democrat, a contestat, după cum am menționat, însăși necesitatea unei asemenea mișcări în țările cu o economie preponderent agrară. În acest caz este inutil să se vorbească de o careva disociere ce ar fi avut loc mai târziu de la social-democrație, o dată ce se constată că el nici n-a aderat vreodată la ea. În al treilea rând, la momentul când C. Stere părăsește Rusia nu putem vorbi decât de afirmarea în concepțiile lui a anumitor atitudini concrete față de curentele mișcării revoluționare din Rusia, dar nu și față de concepțiile implicite pe care le reprezentau aceste curente. Atitudinea sa, și față de ideile fundamentale ale narodnicismului, și față de cele ale socialismului, rămânea deocamdată neprecizată definitiv.

După exil, în 1892, C. Stere va trece cu traiul în România⁹. Momentul e de cotitură în viața sa, atât în aspect biografic, cât și în cel al evoluției concepțiilor sale.

În România C. Stere se instalează la Iași. În ce măsură acest fapt se datorește întâmplării și în ce măsură a rezultat din meditații prealabile, astăzi este greu de precizat. Remarcăm doar faptul că la Iași ideile socialiste aveau o circulație mai largă decât în alte orașe ale României. Anume cei ce se considerau socialiști, l-au primit călduros în rândurile lor, i-au acordat sprijin și chiar o tratare pronunțat respectuoasă pentru trecutul și faima sa de revoluționar. C. Stere nu le-a întors spatele. Mai mulți ani la rând a mers alături de ei, însă alături și nu împreună, deoarece în rândurile PSDMR nu s-a înregistrat.

Va porni chiar din viitorul an al stabilirii sale la Iași o vastă activitate publicistică, prin care va proba o puternică pasiune în favoarea unui activ militantism social. Dar înainte de toate prezintă interes ideile cu care C. Stere vine să se prezinte în fața opiniei publice românești. Debutează în presa de orientare socialistă «Evenimentul literar», «Adevărul», și vorbește în numele ideii socialiste. Noțiunea de socialism însă o conjugă cu cea de poporanism. Ideea socialistă, în numele căreia militază C. Stere, avea o nuanță deosebită față de aspectul în care era propagată de orientarea social-democrată. Nu întâmplător el pune alături de noțiunea de socialism pe cea de poporanism sau, mai bine zis, pune un semn de egalitate între ele. Ce înseamnă poporanism? Stere va răspunde la această întrebare în publicistica din perioada respectivă¹⁰, indicând că poporanismul vine din Rusia și, rezumat la principalele sale elemente constitutive, înseamnă nu altceva decât angajarea păturilor culte ale societății în slujirea intereselor maselor de jos, îndeosebi ale țărănimii. Ideea despre datoria inachitabilă a intelectualității față de țărănime este luată direct din mistică slavonismului rus. Axate pe această idee centrală vin și altele care demonstrează aceeași înrudire cu postulatele narodniciste. Este vorba de importanța care i se acordă țărănimii în societate, de necesitatea căutării unei căi specifice în dezvoltarea națională. Tot din publicistica perioadei respective se poate depista și ideea inutilității unei mișcări de orientare social-democratică în România. Dacă și este ceva original în ideea poporanistă pe care Stere a propovăduit-o chiar din primul an al aflării sale în România, atunci aceasta se referă la rolul și valoarea pe care o atribuie factorului apartenenței etnice. Și dacă este ceva ce deosebește poporanismul lui C. Stere din acești ani de narodnicismul rus, atunci aceasta ține de tactica și metodele de luptă. Nimic din tot ce a scris C. Stere în perioada dată nu indică instrumentele de realizare a ideilor enunțate. Faptul e prin urmare o confirmare a ideii enunțate prealabil: fiind încă în exil, el s-a dezinteresat de metodele ultrarevoluționare de luptă, considerându-le inutile și dăunătoare pentru o evoluție normală a societății.

O mărturie convingătoare că C. Stere nu și-a abandonat niciodată idealurile din tinerețe este publicistica din epoca menționată, precum și ideile pe care le găsim aici. Insistăm asupra acestei afirmații întrucât în studiile consacrate lui C. Stere au fost emise și alte ipoteze. Spre exemplu, Ioan Căpreanu consideră că: «...nu poate crea surprindere și nici nu este posibilă o analogie forțată cu narodnicismul dacă și în celebrele Scrisori din depărtare («Scrisori istorice» — Gr. B.) ale lui Petru Lavrov, emigrantul rus de la Paris, se găsesc idei asemănătoare în conținut cu cele prezentate în programul poporanist din «Evenimentul literar»¹¹.

Spre deosebire de I. Căpreanu, Z. Ornea recunoaște înrudirea dintre aceste două curente. În articolul consacrat poporanismului din *Istoria filozofiei românești*, Z. Ornea notează: «Poporanismul românesc relevă unele înrudiri firești cu întreaga orientare poporană europeană, cu deosebire cu cea manifestată în Rusia...»¹². Iar în studiul sociologic «Țărănismul», același autor constată următoarele: «Format spiritual în atmosfera revoluționară a cercurilor narodniciste..., Stere, la puțină vreme după stabilirea în România, începe să-și facă publice opiniile sale sociologice și politice în presa socialistă sau apropiată de mișcarea socialistă. Articolele pe care le publică sunt în întregime tributare tezelor narodnice și celor de tip berștenian, pe care le socotea perfect aplicabile, cu ușoare amendări, în țara noastră»¹³. Însă tot Z. Ornea, în lucrarea «Viața lui C. Stere», expune și ideea că: «încă din 1892, când eroul se stabilește în România, idealul socialist e, pentru el, o realitate apusă»¹⁴. Afirmația în cauză, lăsată fără explicațiile de rigoare, poate fi talmăcită distinct. Totul depinde de faptul ce se înțelege prin noțiunea de socialism: numai marxismul ortodox sau întreaga gamă a curentelor revoluționare ce au luptat sub flamura socialismului.

Atitudinea lui Stere față de ideea socialistă și curentele care o reprezentau, contradictorie și chiar paradoxală în aparență, poate fi explicată totuși. Socialismul a însemnat pentru Stere, precum și pentru majoritatea contemporanilor săi ce au investit în el o anumită speranță, nu un curent canonic strict definit. Doar mai târziu el va deveni ceva asemănător. Ideea socialistă vine din adâncuri milenare (ce este creștinismul în aspectul său ideologic?...) și a simbolizat, înainte de toate, idealul înfrățirii între oameni, al unei societăți mai echitabile, mai democratice. Luând în seamă aceste considerente, ne dăm seama că C. Stere a fost sincer atunci când se pronunța din numele ideii socialiste.

Ar fi greșit să se creadă că Stere a venit în România având un plan concret de acțiune, cu o atitudine stabilită referitor la mișcările politice din țară. Doar după un anumit timp, făcând un tur de orizont și clarificându-se în problematica ideologică a țării, el își va determina atitudinea. În urma acestor clarificări, va ajunge la o concluzie logică: mișcarea social-democrată nu avea nici o posibilitate de a exista aici, întrucât dispunea de un teren social de afirmare și mai îngust decât în Rusia. Iată de ce Stere începe să-i combată pe adepții marxismului prin înșeși postulatele de bază ale doctrinei lor. Pentru el, care cunoștea bine mișcarea revoluționară din Rusia, era clar că în România nu existau nici cadre suficiente pregătite teoretic care să fi justificat măcar parțial existența unui curent socialist de tip occidental. Cu excepția lui C. Dobrogeanu-Gherea, ar fi fost greu să găsești la acea dată în România, printre adepții socialismului, oameni cu o cultură largă, avizați în doctrina marxistă, dar și în celelalte ce reprezentau epoca. Și dacă astfel stăteau lucrurile, ce rost avea mișcarea socialistă aici? Ea nu era decât o boală a tinereții, iar cei care se îmbolnăveau de ea nu erau cel puțin sincer devotați ideilor pe care le afișau¹⁵.

Societatea românească, consideră C. Stere, avea de înfruntat atunci cu totul alte sarcini, mai necesare și mai adecvate realităților românești. Ele țineau de democratizarea vieții social-politice a țării, de modificarea structurilor economice românești în scopul ridicării nivelului de trai și cultură generală al maselor de jos. C. Stere vine cu ideea că idealurile mișcării pașoptiste nu s-au realizat în deplina lor măsură și că opera ei trebuie continuată și desăvârșită¹⁶.

În preocupările pe care le înaintează nu era vorba, evident, de o careva originalitate deosebită. Este perioada marilor confruntări ideologice din sânul mișcării socialiste internaționale. Pe arena politică se afirmă tot mai insistent curente ideologice care, în baza doctrinei marxiste, caută pentru forțele revoluționare o aplicare mai practică, adecvată energiilor irosite, legată de interesele pământești ale omului muncitor. Aceste curente au fost numite mai târziu oportuniste sau revizioniste. Pe fondul menționat considerăm justificată afirmația că și poporanismul, afirmat de C. Stere în România, poate fi apreciat ca un curent de natură reformistă. Anumite paralele ce se impun aici demonstrează ipoteza dată. Să indicăm mai întâi că poporanismul, asemeni tuturor curentelor reformiste, a luat naștere în sânul unei mișcări socialiste ortodoxe. Apoi, să mai enunțăm și faptul că în Rusia narodnicismul liberal, a cărui înrudire cu poporanismul nu trezește îndoială, și care a regenerat din narodnicismul numit anterior revoluționar, a fost clasificat de asemenea ca curent oportunist. Paralela însă nu va fi deplină dacă nu vom aminti și de momentul că concepțiile social-politice ale lui C. Stere sunt bazate pe filozofia neokantiană, or, întreaga mișcare reformistă a fost clădită anume pe acest fundament¹⁷. Călea perfecționării relațiilor sociale C. Stere o vedea nu prin revoluție, ci prin realizarea reformelor democratice, adecvate gradului de dezvoltare a societății. «Kantian ireductibil», cum l-a numit Octav Botez¹⁸, Stere, spre deosebire de gânditorii clasici ai secolului trecut, vedea sporirea activității și influenței statului în viitor și considera că respectul suprem față de lege este garantul principal al progresului social¹⁹.

Viața îl convingea pe C. Stere tot mai mult că alături de socialiști el nu-și va vedea niciodată realizate opțiunile sale sociopolitice. Nu-i rămânea nimic altceva decât să caute modalități mai potrivite pentru realizarea idealurilor sale. Imprejurările îi favorizează o apropiere de unii lideri ai Partidului Național Liberal și, în primul rând, de Ionel Brătianu. Calitățile sale deosebite de sociolog, de teoretician în-născut au făcut să fie un om căutat și așteptat în rândurile liberalilor. Împreună cu alți adepți ai concepției poporaniste și cu o parte din socialiști, numiți «generoși», C. Stere trece în 1899 la liberali. Episodul menționat va cauza pentru un timp abandonarea mișcării socialiste în România, confirmându-se astfel că C. Stere avea perfectă dreptate în analiza pe care o făcuse perspectivelor acestei mișcări.

Studiile efectuate la Universitatea din Iași, încadrarea în rândurile Partidului Național Liberal și încetarea existenței partidului socialist din România, contribuise la anihilarea temporară a preocupărilor sociologice ale lui C. Stere. Dar nu pentru o perioadă lungă, căci în a doua jumătate a primului deceniu al secolului nostru ele vor reîncepe, demonstrând chiar o sporire eficientă în intensitate și amploare.

Noua angajare a lui C. Stere în căutarea unei formule viabile pentru evoluția social-politică a societății românești va fi legată de apariția revistei «Viața românească»,

în 1906. În calitate de director, el va determina întreaga orientare ideologică a revistei. Noua publicație va ridica din nou, chiar din primul număr, drapelul ideii poporaniste. Dar de data aceasta poporanismul vine să afirme un areal de preocupări mai largi, să se impună cu elemente originale în raport cu narodnicismul rusesc. Să revenim pentru un moment la chestiunea originalității poporanismului românesc. Contemporanii, în marea lor majoritate, au ținut să vadă în curentul lui C. Stere o reluare a narodnicismului și doar unii cercetători de mai târziu au subliniat disociația dintre aceste două doctrine. În ceea ce ne privește, suntem de părerea că disociația vine după 1906; în afișarea concepției poporaniste în publicistica lui C. Stere din primii ani ai aflării sale în România nu se înregistrează o originalitate deosebită.

În ce constă însă originalitatea menționată după 1906? În faptul că în prim plan este înaintată necesitatea unor esențiale reforme sociale. (Din Rusia, incontestabil, C. Stere nu venise cu asemenea idei.) Reformele preconizate însă nu erau altele decât cea agrară și cea electorală. Ele solicitau rectificări serioase în constituție și trebuiau să ducă inevitabil la schimbări profunde în structurile vieții economice și social-politice ale României. Reforma electorală, în justa accepție a lui C. Stere, trebuia să aibă drept efect o democratizare reală a vieții sociale, să facă din omul de rând un factor de decizie în politica țării, să sporească stimularea însușirii științei de carte, de civilizare a maselor populare.

La rândul său, reforma agrară preconiza înlăturarea sfidătoarelor anomalii sociale cauzate de nedreapta repartizare a pământului. Țărănimea română era una din cele mai sărace, mai crunt exploatate și mai înapoiate, din punct de vedere cultural, păături sociale din întreaga Europă. Menținerea structurilor feudale în agricultură nu doar condamna țăranimea, marea majoritate a populației, la o mizerie imensă, dar și stopa nespus de mult însuși progresul economic și social în România.

Reformele amintite mai erau stopate, după opinia lui C. Stere, și de un alt factor extrem de important — cel național. Egoismul claselor diriguitoare, care condamna țăranimea la un mod de viață deplorabil, dăuna cauzei de unificare națională. Româniimea din provinciile ocupate nu avea pentru ce manifesta un interes deosebit în favoarea unirii atâta timp cât știa că în țara de baștină nivelul material de trai era inferior celui pe care îl avea în componența imperiilor în care erau încorporate. Dar faptele erau tocmai de așa natură și Stere, în numeroase articole, demonstra prin date concrete, prin statistici incontestabile tristul adevăr.

Nu se poate spune că C. Stere a fost unicul care a înțeles stringenta necesitate și inestimabila importanță a acestor reforme, dar este cu neputință a găsi o altă personalitate din epoca contemporană a României care ar fi făcut atâta pentru realizarea lor. Această părere a fost împărtășită de toți cei avizați în biografia lui C. Stere. Mihai Carp considera că C. Stere a fost «instrumentul prin care neamul românesc a pus pe tapet, la vremea lor, problemele fundamentale atunci ale existenței sale»²⁰. Se poate spune că C. Stere și-a legat destinul de soarta acestor reforme. Va reuși. Chiar dacă va fi mai târziu marginalizat, detractat pe nedrept, nerăsplătit prin recunoașterea oficială a rolului care i-a aparținut.

Două preocupări majore și constante l-au animat pe C. Stere în permanență în perioada antebelică: reformele și combaterea mișcării social-democratice în România. Combaterea mișcării menționate a constituit o chestiune de principiu pentru el. Odată ajuns la concluzia că acest curent este inadecvat realităților românești, n-a cruțat eforturile pentru a indica și a convinge că mișcarea social-democratică dăunează intereselor naționale prin distragerea elementelor conștiente ale societății de la soluționarea autenticilor probleme naționale.

În 1907, ca reacție la apariția câtorva publicații noi de orientare socialistă, C. Stere va începe să scrie un desfășurat studiu sociologic, cel mai important din tot ceea ce a scris la capitolul evaluării concepțiilor sale social-politice. Studiul a fost intitulat «Social-democrație sau poporanism»²¹ și constituie o încercare de a determina calea evoluției istorice a României. Expunerea e făcută sub aspectul unei polemici cu adepții social-democrației. Alături de argumentul ce indică lipsa totală a premiselor necesare pentru o mișcare socialistă de tip occidental, C. Stere îl mai adaugă și pe cel al pericolului pe care l-ar reprezenta pentru România tulburările de ordin revoluționar. Toată lumea trebuia să-și dea seama că pentru România calea revoluționară era inadmisibilă. În virtutea situației sale geopolitice, tulburările revo-

luționare ar fi expus-o inevitabil intervențiilor străine ale imperiilor vecine. Lupta împotriva social-democraților C. Stere o ducea prin propria lor armă — marxismul, demonstrând că îl cunoaște mai bine chiar decât ei. Doctrina social-democrată, menționa el, e departe de a fi unica compatibilă cu concepția marxistă și, cu atât mai puțin, unica care ar fi în drept să-și revendice exclusiv calificativul de științifică²². Dacă socialismul urma să devină cândva o realitate practică în România, atunci el ar fi trebuit să vină din Apus, așa cum venise până atunci, prin efectul numit sincronism, toate structurile societății moderne. (Ironia soartei a fost ca el să vină din Răsărit...).

Ce aveau de făcut într-o asemenea situație păturile conștiente ale societății? Să stea să aștepte ca toate structurile pozitive din Apus să vină cu de la sine putere în România? Sigur că nu. Sarcina primordială era de a lichida înapoierea economică și socială a țării la care fusese condamnată prin subjugarea seculară străină. În România modernă schimbarea suprastructurilor sociale depășise enorm, grație procesului de imitație a Apusului, schimbarea bazei. Faptul cauzase grave metehne, despre care am vorbit deja, în sfera social-politică. Sarcina era de a aduce într-o anumită concordanță baza și suprastructura. Calea de urmat în realizarea acestui scop era unica: reforme.

Și aici ajungem la momentul de vârf al doctrinei lui C. Stere. Este vorba despre felul cum vedea el modernizarea bazei societății românești.

C. Stere considera că imitarea întocmai a structurilor economice ale țărilor occidentale ar fi o greșeală pentru România. O industrializare masivă, pe măsura economiei acestor țări, ar fi fost și dăunătoare și periculoasă. România, chiar dacă ar fi reușit într-o asemenea industrializare, nu dispunea de debușuri, iar mărfurile ei n-ar fi făcut față concurenței pe piețele libere. Apoi, o industrializare în condițiile în care nu erau soluționate gravele probleme ale agriculturii, ar fi ruinat și pauperizat completamente țărănimea, întrucât s-ar fi înfăptuit pe spinarea ei. Și o dată ce această categorie socială constituia majoritatea covârșitoare a populației, rezultatele ar fi generat grave cataclisme sociale. (Istoria a confirmat ulterior, în alte ipostaze istorice, valabilitatea raționamentelor lui C. Stere. Menționăm aici tristele consecințe ale industrializării socialiste. Cercetătorii din epoca comunistă de aceea au și condamnat așa de aspru poporanismul, întrucât el constituia o replică politicii comuniste).

Pornind de la afirmațiile enunțate, C. Stere considera necesară căutarea unei căi specifice în dezvoltarea țării. Această specificitate nu se impunea creată artificial, ci trebuia să rezulte din condițiile concrete ale țării. Dat fiind caracterul agrar al economiei naționale, se cerea dezvoltată anume această ramură. O serie de reforme ce ar fi revăzut radical legislația cu privire la proprietatea asupra pământului, o modernizare a agriculturii adecvată cerințelor timpului, ar fi schimbat radical fața României; i-ar fi asigurat un element uman sănătos, un surplus de materii prime, rezerve pentru un activ comerț extern fără a expune populația la sărăcie.

C. Stere n-a fost vreodată, și nimeni nu a putut să infirme acest lucru, un adversar înverșunat al industrializării. Însă se pronunța pentru o industrializare limitată. A avut imprudența de a specifica ramurile industriale necesare României. Specificarea menționată a fost o insuficiență a conceptului său care nu poate fi neglijată, însă considerăm că în ansamblu concepția lui C. Stere a avut multe momente viabile.

Nu putem să nu remarcăm faptul că pe marginea concepțiilor lui C. Stere s-a făcut în permanență multă speculație atunci când erau raportate la realitățile recente ale secolului nostru. Ele însă trebuie evaluate în context istoric. Pentru perioada la care ne referim ele au fost valabile. Și de fapt istoria a confirmat acest lucru, căci numai după ce au fost realizate reformele promovate de C. Stere, România a putut să pășească cu siguranță pe calea evoluției moderne.

Mihai Ralea va consemna într-un articol omagial consacrat lui C. Stere în 1937: «Oricine va recunoaște că între 1900 și 1915 politica internă a țării a fost profund modificată de felul său de a gândi. Nimănui nu-i venise în minte că la un popor de țărani trebuie adoptată o politică care să asigure echilibrul claselor sociale... Istoria nu va putea trece cu ușurință peste numele lui C. Stere. Împreună cu I. Brătianu, care a creat burghezia, el e acela care a prefăcut mai mult, în sensul progresului modern, clasa țărănească. Liberalismul a indicat, cu reale foloase desigur, for-

mula modernizării noastre cu ajutorul civilizației urbane și capitaliste: structura bancară și industrială. Poporanismul cu cooperatismul indică cealaltă formulă de organizare a capitalului agrar, de echilibru echitabil al claselor. El indică metoda de viață a grosului populației noastre țărănești»²³.

Ca orice autor de proiecte sociale, C. Stere a acreditat în preconizările sale, evident, o anumită doză de romantism și utopism. Însă nu în măsura în care a fost învinuit până acum. Nu terminologia pe care a utilizat-o trebuia să atragă atenția principală, ci esența ideilor pe care le-a împărfășit. Gândindu-ne astăzi la gravele cataclisme pe care le-a adus după sine industrializarea grăbită și masivă, la starea la care a ajuns agricultura pe unul din cele mai fertile soluri din lume, la faptul că de mult s-a greșit încalcându-se specificul național, nu putem să nu ne întoarcem cu gândul la momentele viabile din sociologia lui C. Stere. Tot de el ne amintim și atunci când avem a constata că multe țări au urmat anume acest îndemn — al păstrării specificului lor național — și nu au astăzi a regreta sau a se jena pentru faptul că în eșalonarea preferințelor lor economice pun înainte agricultura și apoi industria.

Epoca de până la declanșarea primului război mondial a fost hotărâtoare în afirmarea concepțiilor social-politice ale lui C. Stere. Ștefan Voicu avea dreptate observând: «Polemica dintre Const. Stere și socialiști, de la începutul acestui veac, descoperă pe Stere în adevărata lui lumină, descoperă gândirea lui careia i-a rămas consecvent până la sfârșitul vieții sale, precum dezvăluie cauza socială a fenomenului Stere în istoria luptelor de clasă din România»²⁴.

Influența lui C. Stere în viața politică a României a fost enormă. Uneori acest lucru i s-a recunoscut prin gesturile de atenție acordate (ca în 1914 când i s-a acordat dreptul de a fi raportorul principal al proiectelor de legi referitoare la reformele agrare și electorală sau în 1918 când a fost decorat de regele Ferdinand pentru aportul adus la unirea Basarabiei cu România), de cele mai deseori însă nu. Dar nu recunoștința și slava l-au animat vreodată, ci cauza idealurilor pentru care a luptat. A făcut parte din categoria «vânzătorilor de vise». Dar cine ar fi fost lumea asfizi fără asemenea vânzători? Stere Diamandi a făcut cândva o asemenea remarcă: «Desigur, în alte vremuri sau altă țară, cu alte moravuri, cu totul altul ar fi fost rolul lui Stere»²⁵. Posibil.

Note

¹ S. Diamandi, *Constantin Stere*//S. Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, 1991, p. 196.

² Z. Ornea, *C. Stere prozator*//C. Stere, *În preajma revoluției*, București, 1991, p. V.

³ M. Ralea, *C. Stere*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 118.

⁴ *Ibidem*.

⁵ V. Ciobanu, *Poporanismul: geneza, evoluția, ideologia*, București, 1946; D. Micu, *Poporanismul și «Viața românească»*, București, 1961; Z. Ornea, *Poporanismul*, București, 1972; Z. Ornea, *Doctrinara Stere până la 1916; Stere și problema țărănească*//Z. Ornea, *Comentarii*, București, 1981; I. Căpreanu, *Eseul unei restituiri: C. Stere*, Iași, 1988; Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, București, vol. I, 1989; vol. 2, 1991; S. Mădievski, *Constantin Stere și Basarabia*//«Cuvântul», 1990, nr. 45—50 ș. a.

⁶ Vezi: Будак И. Г., *Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период*, Кишинев, 1959.

⁷ C. Stere, *Scrieri*, vol. I. Chișinău, 1990, p. 331—332.

⁸ *Ibidem* vol. 2, p. 374.

⁹ Trecerea a fost legală. Vezi: S. Mădievski, *Politiceski puti Constantina Stere*//«Revista de istorie a Moldovei», 1990, nr. 2.

¹⁰ C. Stere, *Poporanismul*//*Scrieri*, vol. 5, Chișinău, 1991.

¹¹ I. Căpreanu, *Eseul unei restituiri: C. Stere*, p. 60.

¹² Z. Ornea, *Poporanismul*//*Istoria filozofiei românești*, vol. II. București, 1980, p. 66.

¹³ Idem, *Țărănismul: studiu sociologic*, p. 149—150.

¹⁴ Idem, *Viața lui C. Stere*, vol. 1, p. 82.

¹⁵ Vezi: C. Stere, *Din notițele unui observator ipocondric*//C. Stere, *Scrieri*, vol. 5.

¹⁶ Vezi: C. Stere, *Social-democrație sau poporanism*//«Viața românească», 1908, nr. 1.

¹⁷ Vezi: Z. Ornea, *Poporanismul*.

¹⁸ O. Botez, *Câteva note asupra romanțierului*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 12.

¹⁹ Vezi: P. Andrei, *Constantin Stere*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 4.

²⁰ M. Carp, *Soarta predestinatului*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 22.

- ²¹ Studiul *Social-democrație sau poporanism* C. Stere l-a publicat în «Viața românească», august 1907 — aprilie 1908.
- ²² Vezi: C. Stere, *Social-democrație sau poporanism*//«Viața românească», 1908, nr. 1.

- ²³ M. Ralea, *C. Stere*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 121.
- ²⁴ Șt. Voicu, *Ideologia lui C. Stere*//«Viața românească», 1937, nr. 1—3, p. 146.
- ²⁵ S. Diamandi, *Constantin Stere*//*S. Diamandi, Galeria oamenilor politici*, p. 201.

COMUNICĂRI

ION CHIRTOAGĂ

UNELE ASPECTE ALE UTILIZĂRII NORMELOR JURIDICE ÎN MOLDOVA DE SUD-EST ADMINISTRATĂ DE OTOMANI (până la sfârșitul sec. al XVI-lea)

În 1484 și 1538 Poarta a rupt din trupul Moldovei Chilia, Cetatea Albă și Tighina împreună cu localitățile rurale din jurul lor. Pe acest teritoriu românesc a fost stabilită administrația otomană și s-au format instituții politice și etnoreligioase, caracteristice pentru Imperiul otoman. Ele constituiau un instrument puternic în mâinile Porții utilizat la întărirea dominației ei pe litoralul de nord-vest al Mării Negre.

În literatura istorică instituțiile sociale și politice otomane de la Chilia, Cetatea Albă și Tighina și-au găsit o reflectare tangențială în unele lucrări referitoare la istoria dominației Porții în Europa de Sud-Est, inclusiv în teritoriile românești¹. Însă în anumite perioade istorice competența unor organe oficiale s-a modificat. În articolul de față ne propunem să elucidăm unele modificări în aplicarea normelor juridice de către structura administrativă otomană în Moldova de Sud-Est în sec. al XVI-lea.

Autoritatea Porții, mai ales la periferiile Imperiului otoman, era susținută de forțele militare utilizate atât pentru respingerea atacurilor inopinate ale adversarilor din exterior, cât și pentru reprimarea acțiunilor protestatate ale populației locale creștine. În ținutul vizat de noi aceste forțe erau formate din garnizoanele cetăților, unităților feudale ale sipahilor, formațiunilor iregulate ale azabilor, acângiilor și iuriucilor. Prin firmanul său² din 23 august 1484 sultanul Baiazid al II-lea a numit la Chilia și Cetatea Albă câte un dizdar (comandant) al cetății și garnizoanei locale, un capudan (amiral) investit cu misiunea de conducere a micilor flotile militare locale³ și câte un emin, care administra bunurile statului (pescăriile, dughenele rămase de la negustorii creștini refugiați, veniturile de la impozite și taxe vamale ș. a.).

Firmanul acesta mai conține știri despre activitatea sangeakbeiului de la Chilia și Cetatea Albă. În baza acestei informații, unii istorici au ajuns la concluzia că în 1484 Baiazid al II-lea a numit la Chilia și Cetatea Albă câte un sangeakbei⁴. Însă din unele surse ulterioare, inclusiv din registrul orașelor otomane (1529), se vede că Chilia și Cetatea Albă intrau în componența sangeakului (județului) Silistra⁵. Iar informația firmanului în cauză despre activitatea sangeakbeiului în orașele menționate se referă la departamentul acestui demnitar din sistemul militar-administrativ de pe teren. Potrivit relatărilor cronicarului turc Mahmed Neșri, în fiecare din cele două orașe fusese numit câte un subaș⁶, care din numele sangeakbeiului menținea capacitatea militară a sipahilor din circumscripție și ordinea publică din ținut. Abia după 1538, pe teritoriul rupt din trupul Țării Moldovei de către Poartă, s-au format unități administrativ-teritoriale otomane distincte — sangeakuri.

Numele unității administrativ-teritoriale de mărimea unui județ, în turcește «sangeak» și arabă «liva», înseamnă «drapel» și constituie o mărturie convingătoare a unității structurilor administrative și militare în statul otoman. Sangeakbeiul, capul administrației județene, concomitent era comandantul forțelor militare locale. Lui i se supuneau subașii din cetățile vizate. În timpul campaniilor militare sub drapelul sangeakbeiului se prezentau sipahii din județ în frunte cu alaibeul lor, cât și formațiunile iregulate. După 1538 s-au format sangeakurile de Akkerman și Tighina, care un timp au fost unite⁷.

Concomitent cu structurile militar-administrative, au fost formate organe judiciare. Conform șariatului, dreptului islamic care și-a lăsat amprenta în toate sferile sociale ale Imperiului otoman, litigiile dintre musulmani erau cercetate de către judecătorul lor — cadiu. Potrivit relatărilor lui Neșri, în 1484 câte un cadiu a fost numit la Chilia și Cetatea Albă⁸, iar mai târziu și la Tighina. Cadiul cerceta litigiile în

baza comentariului uneia dintre școlile de drept islamic — a școlii hanefite —, care ca și alte școli similare, nu admitea emiterea unor legi noi de organele superioare de stat. Litigiile cu caracter incert erau rezolvate în baza unor decizii judiciare (fetva) emise de către șeih-ul-islam, capul comunității musulmane din Imperiul otoman, și acest comentariu devenea un temei juridic pentru rezolvarea cazurilor similare. Însă normele tratatelor acestei școli de drept islamic în Imperiul otoman au fost introduse treptat⁹.

Deși sultanii otomani foloseau pe larg religia musulmană pentru animarea campaniei militare și întărirea puterii lor în teritoriul cucerit, totuși ei și-au rezervat dreptul de a emite legi în care era generalizată practica socială din imperiu. În aceste legi și-au găsit reflectare unele norme de drept cutumiar ale triburilor turanice, cât și normele juridice ale popoarelor creștine supuse. Codificarea legilor otomane s-a efectuat pe timpul lui Mehmed al II-lea (1451—1481). Un timp se considera că apariția codicelor judiciare numite kanun-name avea un caracter neoficial în scopul familiarizării sultanului cu organele principale ale statului otoman și principiile lui de funcționare. Însă, conform investigațiilor cunoscutului osmanist U. Heyd, în următorii ani după apariția codului de legi emis de Mehmed al II-lea el a devenit obligatoriu în rezolvarea problemelor de stat și în practica judiciară. Bazele acestei legislații noi au fost completate și pe timpul urmașilor lui Mehmed al II-lea prin firmane noi care apăreau mai ales o dată cu anexarea la imperiu a unor noi teritorii cucerite. Astfel, competența judecătorească bazată pe șariat a fost limitată substanțial¹⁰.

Cadiul cerceta cazurile din sfera codului civil. Multe chestiuni judiciare erau trecute în competența organelor militar-administrative și gospodărești. Această delimitare se referea, în primul rând, la militarii. În firmanul lui Baiazid al II-lea din 1484 referitor la Chilia e menționat: «Litigiile care (sunt) de resortul (legilor) șeri'a și care privesc pe ostașii din garnizoana cetății din categoria «cul» (eniceri) vor fi judecate de către cadiu potrivit (legilor) șeri'a. Cazurile celelalte sunt numai de competența comandantului cetății. Cazurile care țin de (dreptul) șeri'a (și) care privesc pe azabi și pe comandanți de nave (re'is) vor fi de competența cadiilor. Cazurile celelalte sunt rezervate numai jurisdicției capudanului»¹¹.

După 1484 la Chilia, Cetatea Albă și alte localități mari s-au păstrat multe obiceiuri cu caracter juridic din dreptul cutumiar referitoare la musulmani, cât și la populația creștină băștinașă. În firmanul din 23 august 1484 pentru Cetatea Albă e menționată «legea veche» a băștinașilor, potrivit căreia urmau a fi percepute unele impozite¹². Cu alte cuvinte, unele obiceiuri moldovenești, în primul rând de ordin fiscal, au rămas valabile și după introducerea în oraș a administrației otomane.

Cercetarea litigiilor din sfera dreptului cutumiar, așa-numitele cazuri divani referitoare la ostașii garnizoanei, azabi și nemusulmani (bineînțeles, de ordin nefiscal), erau de competența sangeakbeiului. În firmanul lui Baiazid al II-lea pentru Chilia e menționat: «Cazurile divani privitoare la ostașii din garnizoana cetății, la azabi și la necredincioșii din Chilia sunt de competența sangeakbeiului, deci cazurile care țin de dreptul cutumiar (örf) vor fi dezbătute de el. Comandantul și capudanul nu se vor amesteca în nici un chip în litigiile care sunt de competența sangeakbeiului, în special în litigiile necredincioșilor din oraș»¹³.

Practica de elaborare a legislației otomane a continuat pe timpul lui Selim I (1512—1520) și mai ales al feciorului acestuia, Süleyman I (1520—1566). Ce-i drept, conform părerii istoricului american de origine turcă H. Inalcik, așa-numitul «cod al lui Süleyman» a fost întocmit cu mult până la urcarea lui pe tron¹⁴. Pe timpul acestui sultan au fost adoptate kanun-name pentru fiecare sangeak¹⁵. Kanun-name pentru sangeakul Silistra, în care un timp intrase Chilia și Cetatea Albă, a fost întocmit treptat, pe parcursul a mai multor decenii. Aceasta decurge și din faptul că el conține legile Chilie și Cetății Albe despărțite de Silistra în 1538, și legea pentru Brăila¹⁶ ruptă din trupul Țării Românești la finele anilor '30 ai sec. al XVI-lea¹⁷. Iată de ce, după opinia noastră, primul kanun-name al Silistrei, spre deosebire de cazurile din legislațiile altor sangeakuri, n-a fost datat.

Ulterior, kanun-name al sangeakului Silistra, legile căruia parțial erau aplicate și în Moldova de Sud-Est, cât și legile fiscale pentru Chilia, Cetatea Albă și Tighina s-au precizat. În anul 1570 prin eforturile lui Mehmed, fiul lui Ibrahim din Var-

na, au fost precizate legile fiscale referitoare la orașele vizate. În 1597—1598 aceste legi fuseseră transcrise, prin urmare ele au fost aplicate în practica judiciară până la finele sec. al XVI-lea¹⁸. Dar nu întocmai.

Schimbările profunde, survenite în viața social-economică a Imperiului otoman din a doua jumătate a sec. al XVI-lea au influențat substanțial și sistemul lui politic. S-a schimbat corelația dintre puterea civilă și cea spirituală. Decăderea rapidă a puterii militare, creșterea greutăților economice ale statului și agravarea contradicțiilor sociale au subminat autoritatea puterii centrale. S-au intensificat tendințele separatiste din provincii. În asemenea condiții, sultanii au început tot mai des să apeleze la religie ca la un mijloc de păstrare a integrității imperiului. Respectiv a crescut rolul slujitorilor cultului musulman, al șariatului și s-a modificat modul de aplicare a legislației de stat. Deși aceste legi se transcriau în continuare, totuși ele parțial sunt revăzute sub aspectul concordanței cu șariatul. Spre exemplu, pe o copie a codului de legi al lui Selim I, efectuată în 1564, spre finele sec. al XVI-lea au apărut însemnări marginale de felul acesta: «Ce șariatul prevede, aceea și este». Referitor la pedeapsa pentru rănire apăruse următoarea inscripție: «Nu este așa obicei (lege), această-i greșală»¹⁹. Această tendință de creștere a rolului șariatului în practica judiciară a statului otoman se manifestă pregnant în următorul secol, care iese din cadrul cronologic al prezentului articol.

Creșterea rolului șariatului în practica judiciară a Imperiului otoman a avut urmări negative pentru populația creștină locală. Spre deosebire de kanun-name, șariatul conceput în condițiile lumii musulmane era rupt de viața socială a creștinilor de la periferiile imperiului. Aceasta a adâncit și mai mult prăpastia dintre comunitatea musulmană privilegiată și populația creștină, situație folosită mai târziu cu abilitate de către marile puteri, în primul rând de Imperiul rus, în scopuri expansioniste.

Note

- ¹ N. Beldiceanu, *Recherches sur la ville ottomane au XV siècle. Etudes et actes*, Paris, 1973; M. Maxim, *Teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea*//«Revista de istorie». 1983, nr. 8—9.
- ² M.—M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Date asupra orașului Chilia sub stăpânirea otomană (sec. XV—XVII)*//Peuce, *Studii și comunicări de istorie și arheologie*, VI. Tulcea, 1977, p. 255; N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 173.
- ³ În anul hegirei 890 (1485—1486) printre ofițerii de la Chilia, se aflau și trei căpitani la vase militare. (N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă a travers les documents otomans*//«Revue des études islamiques», XXXVI, fasc. 2, 1968, p. 220—221.
- ⁴ M.—M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 253; N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Chilia et Cetatea Albă par Bazezid II*//«Südost-Forschungen». T. XXIII, 1964, p. 79.
- ⁵ M. T. Gekbilgin, *Kanuni sultan Suleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livalari, şehir ve kasabaları*//Belletîn. Cilt. XX, Saya 78. Ankara, 1956, s. 254.
- ⁶ *Cronici turcești privind Țările Române*. (Extrase), vol. I, București, 1966, p. 132.
- ⁷ И. Г. Киртогаг, *Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484—1595)*, Кишинев, 1992, с. 18.
- ⁸ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, p. 132.
- ⁹ М. А. Гасратян, С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян, *Очерки истории и Турции*, М., 1983, с. 50.
- ¹⁰ М. С. Мейер, *О соотношении светской и духовной власти в османской политической системе в XVI—XVIII вв.*// *Ислам в истории народов Востока*, М., 1981, с. 59.
- ¹¹ М.—М. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 255.
- ¹² N. Beldiceanu, *Recherches sur la ville ottomane*, p. 175.
- ¹³ М.—М. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 255.
- ¹⁴ М. Meier, *op. cit.*, p. 59.
- ¹⁵ М. Gasratian, S. Oreškova, Iu. Petrosian, *op. cit.*, p. 51.
- ¹⁶ H. Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda toprak, hukuku, arazi, kanunları ve kanun acıklamaları*, Ankara, 1962, s. 190—191.
- ¹⁷ С. С. Giurescu, D. С. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 242—243.
- ¹⁸ M. Berindei, G. Veinstein, *Reglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Agkerman: 1570*//*Ghahers du monde russe et soviétique*, Paris, 1981, nr. 2—3, p. 253.
- ¹⁹ *Книга законов Селима I*, Пер. А. С. Тверитиновой, М., 1969, с. 34.

EDUARD BAIDAUS

RELAȚIILE DINTRE ȚARA MOLDOVEI ȘI RUSIA
PE FUNDALUL DISPUTEI DIPLOMATICE RUSO-OTOMANE
PRIVIND PROBLEMA FORTĂREȚEI
AZOV (1637—1642)

Istoria politică a Moldovei medievale cuprinde un șir de evenimente, care, deși au fost anterior expuse publicului cititor, totuși necesită uneori de a fi revăzute sau reevaluate. În acest context se înscrie un episod legat de disputa diplomatică dintre Imperiul otoman și Rusia Moscovită privind punctul strategic Azov (1637—1642). Problema conține o bogată istoriografie care își are începutul încă în secolul trecut. De remarcat însă că autorii s-au apropiat de chestiunea în cauză neunivoc, în majoritatea lor (mai ales cei din Rusia), minimalizând rolul domnului moldovean Vasile Lupu în soluționarea conflictului turco-rus sau amintind doar tangențial eforturile diplomației ieșene¹. Unii îl învinuieseră pe voievodul Moldovei în apărarea obiectivelor politice ale Porții², alții au stăruit să vadă în acțiunile lui Vasile Lupu urmărirea propriilor interese³.

Scopul pe care îl urmărim este de a relua problema vizată atât pe baza unor noi interpretări ale materialului factologic publicat, cât și a analizei corespondenței diplomatice dintre Moldova și Rusia din acea perioadă, depistate de noi în Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei (РГАДА) din Moscova⁴ și a prezenta o descriere a evoluției relațiilor moldo-ruse în ajunul pierderii de către turci a Azovului și în timpul dezbaterilor diplomatice pentru el.

Totodată, ar fi binevenite unele observații legate de spectrul general al raporturilor existente între Moldova și Rusia în primele decenii ale veacului al XVII-lea. Ținem să remarcăm de la bun început că perioadei cercetate nu i-au fost proprii contacte frecvente și constante. Această stare s-a datorat, în temei, conjuncturii interne și externe în care s-a pomenit Moscova începând cu finele sec. al XVI-lea: criza provocată de problema succesiunii la tronul rus după moartea țarului Ioan cel Groaznic, frământările politice interne din primul deceniu al sec. al XVII-lea și, în sfârșit, intervenția polonă și cea suedeză⁵.

Chiar și după întronarea țarului Mihail Romanov (1613), guvernul rus a fost, în fond, preocupat atât de consolidarea noii dinastii în plan intern, cât și de întărirea pozițiilor Rusiei în plan internațional. Toate la un loc au amânat pentru mai bine de un secol expansiunea Rusiei Moscovite spre bazinul Mării Negre și peninsula Balcanică.

Este știut că domniile Moldovei în prima jumătate a sec. al XVII-lea s-au orientat cu preponderență spre Polonia, Imperiul otoman și mai puțin spre Imperiul habsburgic. Tendințe promoscovite încă nu s-au manifestat oficial. Factorului geografic i se adaugă și cel politic: Rusia, fiind interpretată de curtea regală din Varșovia ca un stat de rangul doi în sistemul relațiilor internaționale al Europei Centrale și de Răsărit, iar pentru marea boierime moldovenească prezentând o țară fie și ortodoxă, dar îndepărtată, încă nu se număra printre puterile autoritare în problemele destinului politic al vasalilor otomani nord-dunăreni.

Toate aceste împrejurări au determinat faptul că în relațiile moldo-ruse din prima jumătate a sec. al XVII-lea au dominat totuși cele cu caracter religios. Aceste relații erau indisolubil legate de politica Moscovei față de orientul ortodox și, în special, de sprijinul acordat patriarhiei din Constantinopol. Anume în acest context, alături de interesul Rusiei de a folosi solidaritatea creștină ortodoxă cu popoarele creștine supuse nemijlocit jugului otoman (bulgarii, grecii, sârbii) și cele din țările cu statut de vasali (Țările Române, Raguza etc.) cu scopurile ei politice externe, se și localizează relațiile moldo-ruse. Indiscutabil cerințele de ajutor în chestiunile bisericesti lăsau o oarecare amprentă asupra viziunii politice a Moscovei față de întreaga creștinătate aflată sub stăpânirea păgână. Dar la sfârșitul anilor 30 ai sec. al XVII-lea intervine un eveniment care a marcat o treaptă nouă în relațiile moldo-ruse. În anul

1637 cazacii de pe Don întovărășiți cu «confrații» lor de pe Nipru, profitând de tulburările tătărăști din Bugiac și Crimeea, ocupă fără a depune eforturi considerabile cetatea Azov⁶. Peste puțin timp, finalizarea războiului cu șahul persan Safi I⁷ și normalizarea relațiilor cu polonii⁸ au permis Porții să fie mai consecventă în chestiunea reîntoarcerii acestei cetăți.

Înalta Poartă niciodată nu s-a resemnat cu această pierdere, luând anumite măsuri pentru a și-o întoarce⁹. Pe parcurs însă otomanii s-au convins de greutatea recuceririi Azovului. Noua conducere în persoana sultanului Ibraghim I (1640—1648) se hotără să inițieze tratative neoficiale cu țarul Mihail Romanov, sperând ca prin mijloace pașnice să ajungă în posesia fortificației menționate.

Domnul Moldovei Vasile Lupu, autoritatea căruia avu de suferit în urma acțiunilor sale nereușite îndreptate spre uzurparea scaunului domnesc din București, rămânea totuși persoana cea mai potrivită pentru a servi drept mijlocitor în procesul soluționării litigiului dat. În pofida alternativelor care puteau exista, turcii s-au oprit anume la această persoană.

Activitatea diplomației moldovene în această direcție nu a fost ceva izolat, ci s-a încadrat în spectrul general al politicii externe otomane din perioada respectivă. Însă, dacă în deceniile trecute turcii în relațiile lor cu rușii apelau în temelie la soli de origine greci, împrejurările deceniului al IV-lea le-au indicat utilitatea folosirii în acest sens a domnilor Țărilor române. Se pare că Poarta nu prea a avut de ales. Spre această concluzie ne înclină mai multe fapte și sugestii. În primul rând, au decăzut alte posibile candidaturi. Astfel, domnul Țării Românești, Matei Basarab (1632—1654) nu s-a bucurat niciodată de o încredere deplină a demnitarilor otomani. Numai situația internă și conjunctura internațională, adeseori nefavorabile turcilor, i-au făcut pe aceștia să-i accepte persoana în scaunul voievodal. O altă posibilă candidatură, hanul Crimeei Bahadur Ghiray, nu se potrivea nici pe departe în cazul dat, cel puțin din două motive: a) tătarii au fost păgubași prin pierderea cetății; b) incursiunile lor în zonele periferice din statul moscovit, care se înteseră în ultimii ani¹⁰, ar fi redus la minimum șansele Porții de a reuși prin intermediul diplomației crimeene.

Cât despre principele Gheorghe Rakoczy (1630—1648), poziția geografică a Transilvaniei și apropiata vecinătate cu Imperiul Habsburgic și Polonia excludeau alegerea lui. În afară de aceasta, era în plină desfășurare Războiul de 30 de ani, față de care nici Rakoczy, nici puterea suzerană nu erau indiferenți¹¹.

Din toți vasalii europeni care conform așteptărilor ar fi contribuit efectiv, alături de serviciul diplomatic otoman, la soluționarea «problemei Azovului» numai domnul Moldovei putea inspira încredere. Grație activității anterioare (apărarea intereselor Porții în cadrul relațiilor acesteia cu polonezii și tătarii), Vasile Lupu era în tot dreptul să se bucure de încrederea și favoarea suzeranilor săi. Iscusit diplomat și bun cunoscător al principiilor de bază ale politicii externe promovată adeseori cu insistență, dar nu și fără precauție, de către marile puteri, Vasile Vodă, mediind cazul cetății Azov, spera și el să câștige merite deosebite în fața Înaltei Porți și a întemeia bunăvoința țărilor ruși față de Moldova.

Implicându-se în relațiile de mediere dintre ruși și otomani, domnul moldovean se baza pe o anumită încredere pe care el o căpătaseră la Moscova datorită serviciilor pe care i le adusese în anii trecuți. De aceea este necesar de a trece în revistă acele contacte politice moldo-ruse, care au precedat nemijlocit tratativele diplomatice privitoare la problema cetății Azov.

Primele contacte ale domnului moldovean cu Moscova, cu nuanțe nemijlocit politice și camuflete sub paravanul celor religioase se marchează începând cu anul 1638. La început ele aveau mai curând caracterul unei informări unilaterale, vizând relațiile turcilor și ale vasalilor lor cu alte țări, și fiind furnizate de însuși Domnul ori de alți demnitari moldoveni. Aici se încadrează solia trimisă de mitropolitul Țării în primăvara aceluiași an, adică aproape la un an de la cucerirea Azovului de către cazaci. Curierul lui, Petru Iuriev (Gheorghie?), anunța despre amânarea neprevăzută a expediției spre Bagdad din cauza tensionării relațiilor turco-austriece¹².

Pretențiile regelui polon Vladislav al IV-lea față de Moldova și Muntenia, la fel ca și refuzul hanului tătărăsc de a însoți oștile otomane în Persia totuși nu înlăturau dorința sultanului Murad al IV-lea (1623—1640) de a redobândi cetatea Azov, nu-

mită de turci Azak. Toate acestea chiar dacă nu îngrijorau mult pe moscoviți, nu puteau fi trecute neobservate. Mai mult decât atât. Existența pericolului otoman a fost curând confirmată și de alte surse. Marele vizir proiecta o expediție spre Azov în vara anului 1638, urmând să treacă prin cele două țări românești și Hanatul Crimeea¹³. Se crea o atmosferă de incandescență în jurul cetății disputate, punând Rusia într-o situație dificilă: ori a proteja acțiunile cazacilor în concordanță cu știrile primite (inclusiv din Moldova), ori a rămâne «fidelă» versiunii oficiale a nepartietății sale.

Ceva mai târziu, în toamna anului 1638, Vasile Lupu personal contactează pe unul din funcționarii Departamentului solilor (Посольский приказ), F. Lihaceov¹⁴. Tot atunci boierul moldovean, cămărașul Isaie Istatie, fu împuternicit de voievod să transmită oral (probabil din motive de securitate) funcționarilor de stat ruși despre evenimentele de ultimă oră din Imperiul otoman¹⁵. Atunci s-a aflat despre execuția patriarhului de Constantinopol Chiril¹⁶, fapt care a produs o indignare profundă justificată dintre cercurile laice și bisericesti ale Rusiei. Nu mai puțin importante au fost știrile referitoare la pericolul tătarilor, permițând astfel autorităților să organizeze din timp protecția hotarelor sudice¹⁷.

O trăsătură aparte în istoria raporturilor moldo-ruse, care mai rămâne discutabilă și pe care anterior nu s-au pus decât accente conjuncturiste, o constituie manifestarea loialității și promptitudinii exprimate de voievozii ieșeni. De exemplu, în martie 1639 Vasile Lupu scria țarului Mihail Romanov: «...îmi depun slujba și închinăciunea mea mării tale împărății», făgăduind în încheiere că «...de acum înainte tot astfel, ceea ce se va întâmpla la ei (turci—E.B.) vom aduce la cunoștință împărăției tale»¹⁸. Sigur, s-ar putea reproșa că stilistica s-a datorat numai normelor de adresare acceptate în evul mediu. Totuși suntem tentați să afirmăm că Vasile-Vodă, în pofida oricăror reguli de politețe, și-a respectat promisiunile. Aceasta însă nu se poate spune despre autoritățile moscovite.

Cercetarea unor documente de arhivă, precum și a celor publicate și comentate într-o oarecare măsură, condiționează apariția unor noi considerente. În această ordine de idei se înregistrează un episod rămas până în prezent în afara unor explicații desăvârșite. Este vorba de gestul lui Vasile Lupu de la finele anului 1639 în cazul țarevicelui Simeon, epuizat pe parcursul a câteva luni cu sprijinul nemijlocit al diplomației moldovene.

Încă la 3 august, Vasile-Vodă îi comunica țarului o informație diferită de cele anterioare, dar nu mai puțin importantă și chiar necesară securității de stat și dinastice a Romanovilor. La porunca domnului, în Moldova fu reținută o persoană¹⁹ care, prezentându-se drept urmaș legitim al decedatului țar Vasili Șuiski²⁰, ținea calea din Polonia spre Constantinopol.

De la ce considerente a pornit abilul politician acționând întocmai conform întreselor moscovite? Să fi fost oare o acțiune antipolonă, stat față de care în primul deceniu de cărmuire Lupu s-a dovedit a fi ostil? Nu putem pretinde cu certitudine, dar credem că el a cunoscut încercările nobilimii ortodoxe din Republica Polonă de a-și urca creaturile în tronul moscovit, întreprinse la începutul veacului al XVII-lea. În același timp, considerăm că nici Regalitatea n-a fost implicată în cazul impostorului Simeon, ea nefiind interesată de o tensionare a relațiilor cu Moscova. La rândul său «falsul» Simeon, chiar de nu era de viță împărătească, probabil conștient de faptul că nu va găsi susținere la leși, spera la un oarecare succes sau grațiere închinându-se Porții. Cu toate că nu i-a fost sortit să ajungă în metropola otomană, turcii, în persoana marelui vizir, au fost cunoscuți cu acest caz²¹.

Acordarea unui astfel de serviciu politic de către un vasal otoman țarului a privat Poarta de un eventual «instrument» necesar reglării sau presării asupra rușilor în cazul litigiilor teritoriale. Prin ce, de exemplu, s-ar explica graba cu care Vasile Lupu își trimitea curierul la Moscova?²² Dorea să acționeze de sine stătător fără a-i familiariza pe suzeranul sau totuși acționa conform unor dispoziții primite? În orice caz nu poate fi vorba de o intrigă polono-turcă, ce ar fi constat în protejarea premeditată a impostorului. Nu se urmărea deci înlăturarea lui Mihail Romanov ori cel puțin provocarea unor tulburări după prototipul celor din primul deceniu. Ba dimpotrivă. Interzicerea survenită din partea sultanului către hanul Crimeei de a nu-i ataca pe cazacii din Azov, la fel ca și extrădarea necondiționată a impostorului pot fi

tălmăcite ca o dorință a turcilor de a nu escava conflictul într-un război cu Moscova. Menționăm că imprezibilitatea evoluției relațiilor cu statul polono-lituanian, concomitent cu suspiciunile existente față de cel moscovit i-a determinat să întărească și pozițiile la Ocaev²³.

Predarea impostorului Simeon Șuiski autorităților ruse reprezentate prin Bogdan Dubrovski²⁴ a încheiat această afacere, ceea ce n-a însemnat un sfârșit al colaborării moldo-ruse. Ea se lărgea și în baza activității boierilor și «agenturii» moldovene din Constantinopol care colabora din porunca lui Vasile Lupu cu diplomații și curierii ruși²⁵. Cele comunicate aveau menirea să consemneze o altă etapă în disputa pentru Azov, sultan devenind Ibraghim I (1640—1648).

Schimbarea situației internaționale a Imperiului otoman la începutul deceniului al V-lea a permis Porții să reorienteze eforturile spre obiectivele nord-răsăritene. Tărgănarea redobândirii cetății Azov, cât și nereușitele înregistrate sub zidurile ei au indicat noii conduceri otomane necesitatea urgentării soluționării acestui caz. Întoarcerea neîntârziată a Azovului ar fi permis turcilor să ia măsuri mai energice și împotriva cetelor zaporojene, care din când în când devastau posesiunile Porții de la gurile Dunării²⁶.

Înainte de toate, Poarta, deși se pregătea serios de o nouă expediție, tindea spre o depășire pașnică a conflictului. Părții ruse i s-a cerut trimiterea unei solii²⁷, cu toate că deja fusese fixat termenul începerii acțiunilor militare — primăvara—vara 1641²⁸. Pentru a-și asigura neutralitatea Poloniei sultanul trimise o solie la regele Vladislav al IV-lea. Aceasta avea la rândul său să indice oficial Azovul, pe care «Moschus ocuparat» ca motiv principal al unui eventual război cu Rusia²⁹. Probabil spre a evita o apropiere dintre ruși și poloni solul turc «destăinul» și intenția suveranului său de a merge împotriva Moldovei și Transilvaniei³⁰, ceea ce nu putea fi în interesul Coroanei.

Ca și orice inițiativă otomană de război în apropierea hotarelor românești, expediția spre Azov a provocat neliniște în cazul lui M. Basarab³¹ și o agitație în cazul lui Vasile Lupu³². De fapt ambii voievozi erau implicați în această afacere încă din vara anului 1638³³. Toate acestea însă nu l-au împiedicat pe domnul Moldovei să continue a informa Moscova în ajunul, cât și în timpul expediției propriu-zise³⁴. Astfel în ianuarie 1641 hotarele Rusiei au fost traversate de o mică solie moldovenească în frunte cu vameșul Istatie (Stafie)³⁵, care primiseră audiență la însuși țarul Rusiei³⁶.

Grație străduințelor voievodului moldovean realizate prin intermediul acelei solii, dar în special completate de solia lui Ioan Grigore³⁷, guvernul moscovit a luat decizia multasteptată de Înalta Poartă — trimiterea reprezentanților lui la Constantinopol. Solii au exprimat dorința patronilor lor de a menține relațiile de pace și bună vecinătate și disponibilitatea acestora de a iniția tratative³⁸.

Cu totul altfel decurgeau evenimentele în zona conflictului turco-cazac. Întârzierea răspunsului convenabil Porții a stimulat asedierea cetății³⁹, despre iminența căreia Lupu prevenea la 7 mai 1641⁴⁰. Lipsa unei aluzii în scrisoarea de răspuns a țarului din 18 mai 1641⁴¹ vizavi de ultima informație a voievodului moldovean este totuși explicabilă. Așa, la Moscova despre reacția turcilor la hotărârea din aprilie a rușilor de a negocia, s-a aflat abia la mijlocul verii, atunci când asediul era în toi⁴². Este vorba de transportarea anevoioasă a corespondenței, cât și lenta deplasare a soliiilor «...care călătoreau foarte încet», după cum recunoștea și Vasile Lupu⁴³.

În timp ce trimișii Moscovei păraseau granițele țării sale însoțiți de boierul Istatie vameș⁴⁴, spre capitala Rusiei se îndrepta un alt curier moldovean. De această dată funcționarii de la Departamentul soliiilor aveau să afle despre înaintarea pașei de Silistra spre Azov și despre dispozițiile otomane pentru Lupu și Basarab de a i se alătura⁴⁵. Concomitent cu aceasta, surveni o știre din Constantinopol care i-a pus în gardă pe moscoviți — autoritățile lituaniene au îngăduit trecerea oastei turco-tătare spre regiunea Azovului prin teritoriul său⁴⁶. Aceasta ducea dacă nu la o încercuire totală a cazacilor, apoi, cel puțin, la o izolare parțială, împiedicându-l astfel pe țar să-i sprijine pe asediați⁴⁷.

Revenind la solii ruși A. Bukalov și B. Lâkov, ținem să remarcăm că sprijinul acordat de Vasile Lupu nu se limitase doar la însoțirea lor până la punctul de destinație⁴⁸. La Constantinopol ei fusese cazați la reședința «moldovenească» și puși sub

îngrijirea chehaiei domnești, despre sârguinciozitatea căruia în favoarea intereselor de stat ale Rusiei s-a și mărturisit mai târziu⁴⁹.

La 26 octombrie 1641 domnul avea prilejul să anunțe Moscova despre amabilitatea și cinstea de care s-au bucurat solii la Poartă⁵⁰. Aceasta s-a datorat declarațiilor ruse prin care se dezmințea orice protecție a cazacilor din Azov. În același timp, otomanii, așteptând rezultatele expediției, au reținut din considerente tactice eliberarea solilor moscoviți și trimiterea soliei turcești.

Eșecul companiei turco-tătare a subminat prestigiul Porții în plan european și chiar în ochii vasalilor ei. Însă și după ce se confirmase nereușitele din vara—toamna 1641, sultanul nu s-a decis de ideea recuceririi cetății Azov⁵¹. O astfel de stare a lucrurilor crea, deși indirect, dificultăți și pentru politicienii moscoviți. Totodată, îndemnând căzăcimea spre rezistență, ei erau conștienți de faptul că soluționarea conflictului nu poate fi târăgănată până la infinit⁵². Existau două căi de ieșire din impas: 1) cetatea Azov trebuia să fie luată sub protecția Moscovei, iar drept urmare și apărată de un nou asediu; 2) luând în considerație potențialul său politico-militar și nu mai puțin interpelările domnului Moldovei, s-o cedeze turcilor.

O piedică în stabilizarea relațiilor ruso-turce a fost asasinarea de către cazaci, la începutul anului 1642, a solului «de răspuns» Mehmet-ceauș⁵³. Ce a fost aceasta: o întâmplare tragică, un act de răzbunare pentru camarazii pierduți în timpul asediului sau o ordinară acțiune de jaf? Ținem să menționăm că nici prezența solilor B. Lâkov și A. Bukalov, care se întorceau în patrie, nu a contribuit la evitarea acestui exces. Unele fapte ne-au făcut să presupunem că acest incident putea fi și o provocație premeditată de anumite cercuri polone, interesate în zădărnicierea tratatelor turco-moscovite. Astfel, deși în aparență raporturile dintre Varșovia și Constantinopol erau relativ pozitive, ambele părți urmăreau cu suspiciune acțiunile fiecărei din ele. Cel puțin înalta Poartă dorea să țină în taină afacerile sale cu țarul. Aceasta reiese și din afirmațiile lui Vasile Lupu: «...că de la Țarigrad solul turcesc nu poate să treacă prin Țara Leșească...»⁵⁴.

Polonii, la rândul lor, datorită agenturii sale din Imperiul Otoman, Rusia și din Țara Moldovei, puteau fi la curent cu evoluția diplomatică și militară din jurul cetății Azov. Aceasta i-ar fi permis regelui Vladislav al IV-lea să «joace» pe interesele ambelor tabere, împingându-le spre un război. Escaladarea unui conflict ruso-turc ar fi oferit pretextul necesar Coroanei de a «smulge» Dietei acordul de a aduna surse bănești indispensabile inițierii de sine stătătoare de către Polonia a unui război cu Poarta, având-o pe Rusia ca aliată⁵⁵. În acest context se înscriu și un șir de alte evenimente.

Astfel, în februarie 1642 solul polon la Poartă Stanislaw Koniecpolski învinuia Moscova în politică protecționistă față de cazacii din Azov, ceea ce a adus un prejudiciu și autorității voievodului moldovean⁵⁶. Nobilul polon I. Wiszniewcki zonda și el situația în direcția cetății Azov (ori poate a «cazului Mehmed»?) prin intermediul iscoadelor sale, imediat după asasinarea ceașului otoman⁵⁷. E semnificativ și faptul că solia turcă a fost atacată anume de cazacii zaporojeni⁵⁸, care doar peste trei ani vor figura în planurile regelui polon în funcție de provocatori ai unui război cu Poarta.

Incidentul recent a fost un moment de cotitură, influențând asupra deciziilor ulterioare ale turcilor și rușilor. Poarta, neîncrezută de reușita unui nou asediu și punând la îndoială securitatea deplasării solilor ei, luă între timp justa decizie de a-l implica nemijlocit pe domnul Moldovei în dialogul cu Moscova. Voievodului i s-a ordonat «să intervină în numele său (!) pe lângă țarul rus, pentru ce acesta să-i determine pe cazaci să părăsească de bună voie Azovul, ori cel puțin să se abțină de la orice ajutor sau asistență acordată cazacilor»⁵⁹.

Autoritățile ruse, la rândul lor, au observat în persoana lui Vasile Lupu politicianul util prezentării și apărării intereselor lor la Constantinopol. La 6 ianuarie 1642 țarul exprima satisfacția sa vizavi de activitatea domnului: «...pentru osândia ta te laudăm și o primim cu dragoste»⁶⁰.

Astfel, relațiile precedente ale lui Vasile Lupu cu Moscova, despre care am vorbit mai sus, au servit drept premise serioase ale încrederii țarului în misiunea de mediator a acestuia.

Vasile Lupu se făcea demn de încrederea și miza pe care o puneau moscoviții pe dânsul și pe oamenii lui. Voievodul de Putivl P. F. Volkonski raporta în martie 1642 despre sosirea curierului moldovean Afanasie Ioan, om de încredere al domnului și rudă a fostului sol Isaie Istatie⁶¹. Funcționarilor de la Departamentul soliilor li s-a pus la dispoziție o bogată corespondență. Pentru noi prezintă interes afirmațiile patriarhului Parfenie, conform cărora marele vizir «...are ...nădejde în voievodul moldovean, ca acesta s-o facă el însuși, ca împăratul Moscovei să facă pace cu sultanul»⁶².

Simțul unei răspunderi majore, la fel ca și promițătoarele consecințe în caz de succes⁶³ l-au determinat pe Vasile-Vodă să depună și în continuare eforturi considerabile. În această ordine de idei se înscrie și intervenția lui pe lângă hanul Crimeei, deoarece «el, Vasile-voievod (după cum comunica curierul domnesc la Moscova... E.B.), vrea să facă pace între împărat și sultan»⁶⁴.

Curând, Isaie Istatie, reîntors din porunca domnului în misiune la Moscova, înștiința despre o nouă concentrare a trupelor păgâne⁶⁵. Vasile Lupu avertiza că sultanul Ibraghim I «a jurat în caz de război să extermine pe toți creștinii ortodocși din domeniile sale»⁶⁶. Aceste știri îngrozitoare erau însă însoțite și de oferte (de această dată înaintate de Vasile Lupu din numele Porții) ce prin conținutul lor scădeau cedența categorică a dispozițiilor emenate din capitala Imperiului otoman⁶⁷. Astfel, informațiile de ultimă oră, parvenite prin intermediul curierilor și solilor moldoveni împreună cu cele anterioare, puse la dispoziția guvernului moscovit de informatorii lui din Turcia, l-au determinat pe țar să dea curs cerințelor otomane. Rusia, la acel moment, nu-și putea permite «luxul» unei confruntări cu otomanii, valoarea politică și capacitățile militare ale cărora, în viața internațională a Europei de Est din prima jumătate a sec. al XVII-lea, erau superioare celor moscovite.

La 30 aprilie către cazacii de pe Don, care cu vitejie și sacrificiu au menținut Azovul timp de cinci ani, cerând de nenumărate ori țarului să-l ia sub protecție, fu trimisă porunca de a părăsi cetatea⁶⁸. Peste câteva zile, la 4 mai 1642, cu această noutate spre Constantinopol se îndrepta trimisul Rusiei Ivan Boyarcikov, însoțit de același Isaie Istatie⁶⁹. O dată cu sosirea acestora în Iași, Vasile Lupu în stil expres interviu pe lângă sultan și marele vizir ca să fie stopate atât pregătirile noii expediții împotriva Azovului, cât și interzise incursiunile tătarilor în sudul Moscovei⁷⁰.

Cazacii din cetate, lăsându-se convinși de mesagerul țarului M. Zasecki⁷¹, au cedat Azovul la finele lunii mai 1642, lăsând în urma lor «doar mormane de ruine»⁷². Peste o lună de la acest eveniment, venețianul A. Alecsandri avea să constate că problema cetății Azov «...s-a terminat pe calea negocierilor, după cum au dorit-o turcii»⁷³.

Deși cu aceasta nu s-au terminat divergențele turco-ruse, reîntoarcerea Azovului pe cale pașnică sub jurisdicția Imperiului otoman, după cum reiese din materialul factologic expus mai sus, s-a datorat în special și eforturilor voievodului moldovean — Vasile Lupu. Chiar dacă această realizare a Domniei-sale s-a datorat în mare măsură împrejurărilor concret-istorice, totuși, grație încrederii de care el s-a bucurat la Poartă și Kremlin, diplomația moldovenească și-a lărgit spectrul geopolitic al activității sale.

Acest episod legat de recucerirea cetății Azov nu denotă deloc faptul că Rusia prezenta către mijlocul sec. al XVII-lea pentru Țara Moldovei o forță majoră pe care ea s-ar fi putut sprijini în lupta de eliberare. Poate, într-o anumită măsură, cazul dat a fost un imbold pentru o contactare mai constantă între Iași și Moscova. Începând cu acest eveniment, pe prim plan în raporturile moldo-ruse au fost puse chestiuni politice și nu confesionale.

Totodată nu trebuie să neglijăm faptul că acțiunile lui Vasile Lupu au fost dictate de interesele otomane și condiționate de concilierea provizorie a celor trei state: Imperiul otoman, Rusia Moscovită și Polonia. Îndeplinindu-și cu succes misiunea de mediator, Vasile Lupu și-a consolidat substanțial pozițiile la Poartă, de care depindea, în primul rând, trănicia și durata aflării lui pe tronul Țării Moldovei. Aceasta i-a dezlegat mâinile în politica sa externă, care capătă un caracter independent tot mai pronunțat. Direcția principală a acestei politici se orientează nu spre Moscova sau curtea de Viena, ci spre Polonia (fie de pe poziții antipolone sau filopolone), cel mai puternic și influent vecin al Moldovei (excepție făcând Imperiul otoman, lucru firesc și explicabil grație statutului de țară-vasală pe care o avea Moldova). Remarcăm că

numai o dată cu lenta decădere a Republicii nodilire polone (a doua jumătate a sec. al XVII-lea — prima jumătate a sec. al XVIII-lea) s-a făcut posibilă o altă atitudine a Moscovei față de Țările române și boierimea lor pământeană. Până atunci însă marea boierime moldoveană și munteană s-a orientat spre Poartă, Coroana polonă și Imperiul habsburgic.

Note

- ¹ С. Соловьев, *Сочинения*, Кн. V. *История России с древнейших времен*, Тома 9—10, М., 1990, с. 204—211. (În continuare: С. Соловьев, *Сочинения...*); N. Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 169. M. Попов, *Азовское сиденье Москва*, 1961, с. 82.
- ² Б. Флора, *Россия и стамбульские греки в годы борьбы за Азов (1637—1642)* (*Славяне и их соседи. Османская империя и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и Кавказа в XIV—XVIII вв.*, М., 1992, с. 52—53).
- ³ C. Șerban, *Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634—1653)*, București, 1991, p. 138—140. Șt. Andreescu, *Restituio Daciae*. București, 1989, p. 151—153.
- ⁴ Российский Государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 52, 1641—1642 гг., ф. 68, оп. I, 1641—1642 гг., ф. 89, 1641—1642 гг.
- ⁵ Р. Скрынников, *Социально-политическая борьба в Русском государстве в нач. XVII века*, Л., 1985, с. 86—90, 95—96. I. Maciszewski, *La noblesse polonaise et la guerre contre Moscou 1604—1618*//*Acta Poloniae Historica*, t. 17, Wrocław..., 1968, p. 23—48. *Акты времени междуцарствия (1610—1613)*, под ред. С. К. Богоявленского, М., 1915, с. 129; Г. Форстен, *Балтийский вопрос в XVI—XVII вв.*, СПб., 1894, т. II, с. 81—82.
- ⁶ Н. Смирнов, *Россия и Турция в XV—XVII вв.*, М., 1947, т. II, с. 44; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 460.
- ⁷ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 364—367.
- ⁸ T. Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 108.
- ⁹ Н. Смирнов, *Россия и Турция в XVI—XVII вв.*, с. 55—58.
- ¹⁰ А. Новосельский, *Борьба московского государства с татарами в XVII веке*, М., 1948, с. 228—237.
- ¹¹ I. Sârbru, *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab, 1632—1654*. Timișoara, 1992, p. 97, 107—111.
- ¹² *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII вв.*, Документы и материалы в трех томах. М., 1968, т. II, с. 354. 1968, т. II, с. 24—25 (în continuare: *И.С.Н.*).
- ¹³ *Воссоединение Украины с Россией*, Документы и материалы в трех томах. Т. I, М., 1953, с. 217—218.
- ¹⁴ *И.С.Н.*, т. II, с. 27.
- ¹⁵ *Ibidem*, с. 375.
- ¹⁶ РГАДА, ф. 52, 1638 г., д. 9, лл. 1—5.
- ¹⁷ Cele comunicate de curierul moldovean au fost confirmate de condrumețul său Dmitrie Iurie (РГАДА, ф. 68, оп. I, 1639, Д—1, лл. 6—10).
- ¹⁸ *И.С.Н.*, т. II, с. 34—35.
- ¹⁹ *Ibidem*, с. 38—39.
- ²⁰ Țarul Vasili Șuiski decedase în prizoniерatul polon în castelul Gustynski la 12(22).09.1612, fără a lăsa oficial urmași. Vezi: Д. Цветаев, *Царь Василий Шуйский в Польше*, Варшава, 1894, с. 5.
- ²¹ Nu este exclus ca anume Matei Basarab să-l fi pârât pe Vasile Lupu în problema dată, cunoscute fiindu-le «simpatiile» reciproce. Cf. A. Veress, *Documente...*, vol. X, p. 94—95.
- ²² РГАДА, ф. 68, оп. 2, 1639 г., д. 8, л. 1.
- ²³ *Documente turcești...*, vol. I, p. 167.
- ²⁴ *И.С.Н.*, т. II, с. 43.
- ²⁵ Exemplificăm prin scrisoarea chehaiei lui Vasile Lupu din Constantinopol, fost mare vistiernic—Paladie, adresată Țarului la 23.II.1640 (*И.С.Н.*, т. II, с. 47).
- ²⁶ Matei Basarab comunica cancelarului polon în august 1640 despre reacția turcilor la incursiunea cazacilor. (E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 491).
- ²⁷ А. Новосельский, *Борьба...*, с. 309—310.
- ²⁸ În mai 1641 efectivele turco-tătare erau deja concentrate. (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, vol. III, p. 119).
- ²⁹ E. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II/III—I, p. 2.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 3. Credem că această «destăinuire» a fost o manevră diplomatică, turcii fiind îngrijorați mai mult de soarta Azovului. T. Geamil afirmă că: «...Poarta nu a avut atunci intenția reală de a efectua vreo schimbare în Țările române» (*Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 109).
- ³¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 167 și nota 205.
- ³² E. Hurmuzaki, *Fragmente*, vol. III, p. 164.
- ³³ *Idem*, *Documente*, vol. VIII, p. 463.
- ³⁴ Ceea ce nu s-ar putea menționa despre Matei Basarab, deși și el încă în 1638 declara Țarului că: «...avem osârdia și dorința să vă trimitem o scrisoare de închinare». (*И.С.Н.*, т. II, с. 30—31).
- ³⁵ РГАДА, ф. 68, оп. I, 1641 г., д. 1, лл. 1—2.
- ³⁶ *Ibidem*, ф. 52, 1641 г., д. 8, лл. 4—10.
- ³⁷ *Ibidem*, ф. 68, 1641 г., д. 1, лл. 62—63.
- ³⁸ *Ibidem*, ф. 89, 1641, д. 1, лл. 38—39.
- ³⁹ Asediul a durat între 7 iunie—26 septembrie 1641. Vezi: Б. Луниц, *Азов*

- ская Эпопея 1637—1641 годов, Ростов-на-Дону, 1988, с. 42, 55.
- ⁴⁰ И.С.Н., т. II, с. 51—52.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 55—56.
- ⁴² РГАДА, ф. 52, оп. I, 1641; Д. 13, лл. 9—12.
- ⁴³ И.С.Н., т. II, с. 58.
- ⁴⁴ РГАДА, ф. 89, 1641, д. 1, лл. 32—33.
- ⁴⁵ *Ibidem*, ф. 68, оп. I, 1641, д. 5, лл. 2—6. E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV—1, p. 665.
- ⁴⁶ Acest gest poate fi explicat prin existența contradicțiilor interne dintre rege și magnații lituanieni, ultimii acționând conform intereselor lor (РГАДА, ф. 52, оп. I, 1641, д. 14, лл. 20—24).
- ⁴⁷ E. Hurmuzaki, *Fragmente*, vol. III, p. 121.
- ⁴⁸ РГАДА, ф. 89, 1641 г., д. 2, лл. 146.
- ⁴⁹ РГАДА, ф. 89, 1641 г., д. 2, лл. 146.
- ⁵⁰ И.С.Н., т. II, с. 66—67.
- ⁵¹ А. Новосельский, с. 309—310; Н. Смирнов, *Россия...*, с. 80—81.
- ⁵² С. Соловьев, *Сочинение...*, с. 206—207.
- ⁵³ А. Новосельский, *Борьба...*, с. 311.
- ⁵⁴ И.С.Н., т. II, с. 67.
- ⁵⁵ Regele Vladislav al IV-lea și-a dorit tot timpul un război cu Turcia, deși împrejurările nu i-au îngăduit acest lucru. Vezi: W. Czermak, *Planu wojny tureckiej Władysława IV*, Krakow, 1895.
- ⁵⁶ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества*, Кишинев, 1987, с. 202.
- ⁵⁷ И.С.Н., т. II, с. 75.
- ⁵⁸ Л. Семенова, *Политические контакты между Россией и Дунайскими княжествами в первой половине XVII в. // Связи народов России с народами Балканского полуострова*, М., 1990, с. 76.
- ⁵⁹ I. Sârbu, *op. cit.*, p. 101, E. Hurmuzaki, *Fragmente*, vol. III, p. 152—153.
- ⁶⁰ И.С.Н., т. II, с. 70—71.
- ⁶¹ РГАДА, ф. 52, оп. I, 1642 г., д. 18, лл. 2—4.
- ⁶² И.С.Н., с. 75.
- ⁶³ În caz de reușită lui Vasile Lupu i s-a menit domnia pe viață în Țară și scaunul domnesc din Muntenia. (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, vol. III, p. 155; idem, *Documente*, vol. IV—2, p. 519).
- ⁶⁴ РГАДА, ф. 68, оп. I, 1642, д. 9, лл. 10—11.
- ⁶⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. Iași, 1891, p. 35.
- ⁶⁶ С. Соловьев, *Сочинения...*, с. 211.
- ⁶⁷ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV—2, p. 516—517.
- ⁶⁸ Н. Смирнов, *Россия и Турция...*, т. II, с. 81—82.
- ⁶⁹ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București, 1962, p. 82—83.
- ⁷⁰ И.С.Н., т. II, с. 78.
- ⁷¹ Н. Смирнов, *Россия и Турция...*, т. II, с. 82.
- ⁷² С. Соловьев, *Сочинения...*, с. 211.
- ⁷³ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV—2, p. 518.

NICOLAE ENCIU

MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI RURALE DIN BASARABIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

Perioada imediat următoare actului Unirii din 1918 a fost marcată de o diminuare comparativă a mortalității în mediul rural din Basarabia. Astfel, în 1919 au fost înregistrate 66,916 decese în mediul rural față de 77,356 în 1910 și 74,093 decese în anul 1911¹. Raportată la mia de locuitori, rata mortalității în 1919 a fost mai mică de 30,0 la mie, iar conform unor estimări — de 26,0 la mie².

Basarabia a păstrat însă vechea structură a mortalității pe grupe de vârstă, fenomen ce a rămas invariabil practic până la finele deceniului al IV-lea. Astfel, în 1919 din cele 66,916 decese înregistrate, 12,162 sau 18% din totalul deceselor l-a constituit mortalitatea copiilor de până la 1 an, iar împreună cu decesele de până la vârsta de 5 ani mortalitatea infantilă a constituit, în 1919, circa 30% din totalul deceselor³. Acest indice era cu mult mai redus față de perioada antebelică⁴ și chiar comparativ cu indicele respectiv pentru Vechiul Regat (22% decese ale copiilor în vârstă de până la 1 an și o rată de 34,0 la mie a mortalității copiilor între 1—5 ani)⁵, totuși el rămânea la o cotă mult exagerată.

După 1919 mortalitatea populației rurale din Basarabia a evoluat în felul următor⁶ (tab. 1).

Reținem din datele tab. 1 că mortalitatea populației rurale din Basarabia a manifestat pe parcursul primului deceniu după Unire o ușoară tendință de reducere, ajungând în 1926 la cota minimă de 48,021 decese, cota maximă fiind înregistrată în anul

Tabelul 1

Județe	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Bălți	7,173	8,516	6,505	5,473	6,307	8,179	5,958
Cahul	3,281	3,839	3,155	3,419	3,818	3,269	4,004
Cetatea Albă	8,181	10,399	8,676	7,482	8,619	8,102	5,775
Lăpușna	7,193	7,555	6,230	5,700	6,645	7,465	6,802
Hotin	7,314	7,066	7,577	7,588	7,735	7,756	6,047
Ismail	4,069	3,592	3,693	2,728	3,687	3,647	2,816
Orhei	8,239	6,014	5,352	5,256	6,486	6,832	4,869
Soroca	6,259	7,661	5,898	5,555	6,686	7,236	6,048
Tighina	6,772	8,350	6,276	6,096	6,690	6,156	5,702
Totalul deceselor la sate	58,481	62,992	53,360	49,297	56,673	58,638	48,021

1921 cu 62,992 decese. Aceasta este însă o constatare generală, de aceea ea necesită a fi concretizată și detaliată. Cu tot caracterul fragmentar al informației referitoare la mișcarea populației în primul deceniu după 1918, vom încerca să efectuăm acest lucru în baza analizei fenomenului mortalității populației rurale din Basarabia pe parcursul anilor 1924—1925, când a fost înregistrată o rată medie tipică a mortalității populației, iar fenomenele demografice în această provincie s-au stabilizat într-o anumită măsură.

Redăm mai jos situația mișcării populației rurale din Basarabia pentru anii 1924 și 1925⁷ (tab. 2).

Constatăm, pentru anul 1924, o creștere sensibilă a mortalității populației rurale față de anul precedent: de la 49,297 decese în 1923 la 56,673 în 1924 și 58,638 decese în anul 1925. La fel ca și în anii anteriori, în 1924 și 1925 numărul cel mai mare de decese a fost înregistrat în rândul copiilor în vârstă de până la 1 an și anume: 21,634 de decese, urmat de grupul celor de peste 40 de ani cu 15,312 decese, de cel de la 1 până la 5 ani cu 10,038 decese, apoi de grupul de la 21 până la 40 de ani cu 5,222 decese și în fine de cel de la 5 până la 20 de ani cu 4,467 de cazuri⁸. Constatăm, de asemenea, un spor considerabil al numărului născuților morți: de la 82 de cazuri în 1923 la 247 în 1924 și 703 născuți morți în 1925.

O rată atât de mare a mortalității populației rurale din Basarabia a fost determinată de numeroase cazuri de boli epidemice ce băntuiau în acea vreme. Dacă în mediul urban numărul deceselor cauzate de boli epidemice a scăzut de la 186 de cazuri în 1923 la 70 în anul 1924, atunci în mediul rural numărul acestui fel de decese a sporit de la 603 în 1923 la 667 în anul 1924⁹. Printre bolile cele mai răspândite în acei ani în mediul rural erau: febra tifoidă (225 cazuri mortale în 1924), tifosul exantematic (213 cazuri mortale), pojarul (137), scarlatina (82), dizenteria (45), tusea convulsivă (19), difteria (13), febra recurentă (2) și variola cu 1 caz mortal¹⁰. În 1924 în Basarabia dintr-o sută de decese cauzate de epidemii, 36,2% au revenit jud. Lăpușna, 15,2% jud. Tighina, jud. Cetatea Albă, 9,8 jud. Hotin și 1% jud. Ismail.

Tabelul 2

Județe	Născuți vii		Morți (fără născuți morți)		Născuți morți		Excedent natural	
	1924	1925	1924	1925	1924	1925	1924	1925
Bălți	11,946	11,792	6,307	8,179	18	74	5,639	3,613
Cahul	6,724	5,866	3,818	3,269	24	33	2,906	2,597
Cetatea Albă	15,150	12,973	8,619	8,102	39	58	6,531	4,871
Lăpușna	11,015	10,433	6,645	7,465	25	103	4,370	2,968
Hotin	13,549	13,424	7,735	7,756	52	138	5,814	5,668
Ismail	6,297	5,612	3,683	3,643	16	39	2,610	1,969
Orhei	10,375	10,665	6,486	6,832	19	77	3,889	3,833
Soroca	11,974	12,147	6,686	7,236	19	92	5,288	4,911
Tighina	12,880	17,894	6,690	6,156	35	89	6,190	4,538
Total	99,910	93,606	56,673	58,638	247	703	43,237	34,968

Tabelul 3

Județe	Proporția născuților vii la 1.000 locuitori	Proporția deceselor sub 1 an la 100	Proporția deceselor până la 14 la 100	Proporția născuților morți la 100
Bălți	43,0	19,8	29,4	1,2
Cahul	49,2	21,4	32,1	2,0
Cetatea				
Albă	32,7	16,9	28,6	1,4
Hotin	33,5	18,3	31,2	1,7
Ismail	31,1	16,7	22,9	2,0
Lăpușna	39,9	22,2	33,6	3,5
Orhei	39,8	20,5	31,1	1,6
Soroca	35,7	16,4	23,8	1,5
Tighina	41,7	21,3	38,5	2,5
Total	38,2	19,5	30,0	1,9

Dr. T. Vicol, care a cercetat în mod special mortalitatea infantilă în mediul rural din Basarabia, a cules următoarele date referitoare la acest fenomen demografic pe județe¹¹ (tab. 3).

Același autor, în urma analizei datelor de mai sus, concluziona că «oricum am studia noi mortalitatea infantilă — pe o singură comună, pe un județ sau pe întreaga provincie, pe o singură lună sau pe mai multe luni, — pot varia cifrele, devenind mai mici sau mai mari, dar raporturile se schimbă foarte puțin și concluzia rămâne una și aceeași — că mortalitatea copiilor în Basarabia este îngrijorătoare»¹².

Nu putem nicidecum considera normală o rată de 30,0% a deceselor în rândul grupului de vârstă 1—14 ani în Basarabia sau o rată de 19,5% a deceselor până la vârsta de 1 an. Dr. M. M. Vainșelboim menționa în această privință că «(...) cifra mortalității infantile prezintă un criteriu infailibil de apreciere a civilizației și a stării economice a țării»¹³. O atare rată a mortalității infantile a fost caracteristică țărilor europene la mijlocul sec. al XIX-lea, când ea alcătuiă 22—25 la 100 de nou-născuți¹⁴.

Cu toate acestea, mortalitatea generală a populației rurale din Basarabia nu se deosebea cu nimic de mortalitatea din celelalte regiuni de provincii ale țării, ea nu depășea decât în unele județe mortalitatea medie a României, care era de aproximativ 22,3%¹⁵.

Deosebit de alarmant pentru Basarabia era rata într-adevăr deosebit de ridicată a mortalității copiilor în vârstă de până la 1 an, ajungând la 20,0% față de media generală pe țară de 18,4%. Printre cauzele care au determinat o atare rată a mortalității infantile în Basarabia, au fost: vitalitatea slabă moștenită a copiilor; bolile ereditare și cele dobândite în timpul vieții intrauterine; asistența medicală insuficientă; alimentația nesatisfăcătoare și slaba rezistență față de bolile contagioase¹⁶. Experiența majorității țărilor europene în perioada interbelică a demonstrat că acolo unde a fost realizat un real progres sanitar, s-a reușit o reducere de până la 1/3 a mortalității infantile¹⁷, ceea ce nu putem afirma în cazul provinciei Basarabia sau a țării întregi.

Aceeași rată extrem de ridicată a mortalității în mediul rural din Basarabia s-a menținut și pe parcursul anilor '30, înregistrând însă o vizibilă tendință de reducere în cea de a doua jumătate a deceniului. Dacă în 1931 a fost atestată o rată a mortalității de 23,0 la 1000 de locuitori, atunci în 1933 ea s-a redus pentru prima dată sub proporția de 20,0 la 1000 de locuitori și anume — 19,2¹⁸. De remarcat faptul că tot în acel an, pentru prima dată după 1918, rata mortalității în mediul rural a fost egală cu cea din mediul urban, iar în 1936 acest indice a fost chiar mai mic față de respectiva proporție din mediul rural și urban întrunite, deși pentru ambele medii de locuire proporția a fost mult peste 20,0 la 1000.

În anul 1934 rata mortalității în mediul rural era deja egală cu 24,5 la 1000 de locuitori, pentru a ajunge în 1935 la o proporție maximă de 26,7 la 1000 sau 71,908 decese¹⁹. După 1935 rata mortalității atestă iarăși o tendință de descreștere care avea șansa de a deveni constantă. Astfel, în 1936 rata mortalității a constituit 22,4 la 1000 de locuitori sau 60,937 decese, în 1937 — 21,7 sau 59,143 decese și în 1939 — 20,7 sau 57,631 decese²⁰.

Tabelul 4

Județe	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Bălți	10,285	13,236	12,184	12,058	11,946	11,792	9,935
Cahul	5,668	6,767	6,350	6,733	6,724	5,866	6,447
Cetatea Albă	12,926	16,537	12,791	14,279	15,150	12,973	10,634
Lăpușna	9,095	11,552	10,744	11,164	11,015	10,433	11,528
Hotin	10,053	13,672	12,977	13,143	13,549	13,424	12,023
Ismail	5,910	7,102	5,351	5,855	6,297	5,612	5,457
Orhei	9,695	11,801	10,678	11,221	10,375	10,665	9,168
Soroca	10,245	12,799	12,206	12,330	11,974	12,147	9,576
Tighina	10,482	13,925	11,579	13,087	12,880	10,694	8,767
Totalul născuților vii la sate	84,359	107,391	94,869	99,870	99,910	93,606	83,435

Referindu-se la fenomenul mortalității populației rurale din România interbelică, dr. S. Manuilă menționa că «numai o natalitate foarte urcată ca a noastră este în stare să compenseze o mortalitate unică în toate țările civilizate ale Europei și să dea un asemenea excedent natural remarcabil ca valoare absolută (...)»²¹. În perioada respectivă România a înregistrat cea mai înaltă rată a natalității din Europa: 32,0 la 1 000 de locuitori²². Natalitatea în România era aproape de 2 ori mai mare decât cea din Belgia, Germania, Franța, Norvegia, Elveția, Austria, Anglia și Suedia, fiind depășită din acest punct de vedere doar în 1924 de Iugoslavia, care a avut în acel an 38,6%, față de 37,9 la 1 000, cât a înregistrat atunci România²³.

Din punctul de vedere al fenomenelor demografice, în România interbelică s-au evidențiat două grupări de provincii: Vechiul Regat—Basarabia și grupul Transilvania—Bucovina. La grupul Vechiul Regat—Basarabia «aproape toate fenomenele demografice sunt mai accentuate, pare că viața însăși a acestui grup este mai activă decât a aceluia format de Transilvania—Bucovina. Nașterile, decesele, căsătoriile etc., atât în cifre absolute, cât și în proporții, sunt mai urcate la primul grup»²⁴. Basarabia, așadar, a făcut parte în perioada interbelică din provinciile cu o natalitate ridicată.

Cu toate că în perioada 1861—1913 s-a făcut resimțită o clară tendință de diminuare a natalității în mediul rural, media acesteia a fost totuși destul de înaltă — de 43,4% la 1 000 locuitori²⁵. Natalitatea în mediul rural din Basarabia a fost profund afectată prin consecințele primului război mondial și ale evenimentelor revoluționare din 1917. În 1919 au fost înregistrați doar 71,391 nou-născuți la sate, față de peste 80,000 nou-născuți câți erau înregistrați anual în perioada antebelică²⁶.

În schimb, în anii următori numărul născuților vii în mediul rural a sporit continuu, apropiindu-se în permanență de impresionanta cifră de 100 000. Iată datele referitoare la numărul născuților-vii în primul deceniu postbelic din mediul rural al Basarabiei²⁷ (tab. 4).

Observăm că în 1921 în mediul rural numărul născuților vii a depășit chiar cifra de 100 000, iar în 1923 și 1924 a fost aproape de cifra indicată. De notat faptul că în aceeași perioadă, în mediul rural din întreaga țară se nașteau anual peste 500 000, ceea ce corespundea unei rate medii de peste sau aproape de 40,0 la 1 000 de locuitori²⁸. Pentru Basarabia pe parcursul aceluia deceniu rata medie a natalității a fost în permanență peste 40,0 la 1 000 de locuitori.

În deceniul al IV-lea însă rata natalității în mediul rural din Basarabia, deși a rămas la cote destul de ridicate, a manifestat o pronunțată tendință de descreștere. Astfel, pe parcursul aceluia deceniu, doar în 1923 a fost atestată o rată a natalității de peste 40,0 (42,5) născuți vii la 1 000 de locuitori, ceea ce corespundea unei cifre de 109,624 născuți vii²⁹; în ceilalți ani rata natalității a fost în permanență sub cota de 40,0 la 1 000, ajungând în 1939 la 30,6 născuți vii la 1 000 sau 85,336 în cifre absolute³⁰.

Deși aflată într-o continuă descreștere, satele din Basarabia și cele din Vechiul Regat au avut practic până la sfârșitul deceniului al IV-lea o rată medie a natalității

Tabelul 5

Județe	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Bălți	3,112	4,720	5,679	6,585	5,639	3,613	3,977
Cahul	2,387	2,928	3,195	3,314	2,906	2,597	2,443
Cetatea Albă	4,745	6,138	4,115	6,797	6,531	4,871	4,859
Lăpușna	1,902	3,997	4,514	5,464	4,370	2,968	4,726
Hotin	2,739	6,606	5,400	5,555	5,814	5,668	5,976
Ismail	1,841	3,510	1,658	3,127	2,610	1,969	2,541
Orhei	1,456	5,787	5,935	3,865	3,889	3,833	3,299
Soroca	3,986	5,138	6,308	6,775	5,288	4,911	3,528
Tighina	3,710	5,575	5,303	6,991	6,190	4,538	3,065
Totalul sporului natural la sate	25,878	42,399	42,507	50,573	43,237	34,968	25,414

ții de două ori mai mare față de cea a satelor din Bașat și cu aproximativ 10,0 la 1 000 mai mult față de satele din Transilvania, Bucovina și Crișana—Maramureș³¹.

Drept consecință a unei rate atât de ridicate a natalității în mediul rural, excedentul natural al populației s-a menționat în permanență la rate desul de înalte. Iată cum a evoluat excedentul natural al populației rurale din Basarabia pe parcursul primului deceniu după Marea Unire³² (tab. 5).

Așadar, sporul natural al populației rurale din Basarabia pe parcursul anilor 1919—1926 a fost de circa 287 000 de locuitori, în timp ce populația urbană în aceeași perioadă a sporit doar cu 20 497 de locuitori. Drept consecință, proporția populației rurale față de populația totală a Basarabiei s-a aflat într-o permanentă creștere. Astfel, populația rurală a Basarabiei constituia în 1897 1 642 080 de locuitori sau 84,8% din populația totală; către recensământul din 29.XII.1930 ea a sporit la circa 2 493 431 de locuitori sau 87,1% din totalul populației provinciei³³, pentru a înregistra la data inventarierii populației și bunurilor din Guvernământul Basarabiei (august 1941) impresionanta cotă de 91,9%³⁴.

Aceeași legitate se constată și în cazul raportării numărului populației Basarabiei la numărul total al populației țării. Dacă suprafața teritoriului Basarabiei constituia 15,1% din suprafața totală a României, atunci ponderea populației provinciei la recensământul din 1930 era de 15,86% din populația totală, depășind în a doua jumătate a deceniului al IV-lea cota de 16,0%³⁵. Prin ponderea populației Basarabia a fost depășită în perioada interbelică doar de Muntenia, cu 22,3% din totalul populației țării și Transilvania, cu 17,8%³⁶.

O pondere atât de mare a populației Basarabiei în totalul populației țării a fost posibilă prin menținerea unui tot atât de sporit excedent natural al populației rurale. Astfel, în 1931 rata excedentului natural al populației rurale din Basarabia a fost de 15,8% la 1 000 de locuitori sau 40.108 în cifre absolute, în 1932 — 17,6% la 1 000 sau 45.516, în 1933 — 18,7% sau 48.904. Totodată acest spor se realiza în condițiile în care natalitatea suferea o scădere importantă, iar mortalitatea generală avea o foarte mică tendință de reducere. Cele două procese biologice făceau ca rata excedentului natural al populației rurale la 1 000 de locuitori să descrească continuu. Deja în 1934 rata excedentului natural al populației rurale a fost de 14,7% la 1 000, în 1935 — 9,0%, în 1936 — 10,4%, pentru a se coborî în 1939 la o rată de 9,9% la 1 000 de locuitori.

În concluzie, fenomenele demografice analizate atestă, fără puțință de tăgadă că populația rurală a Basarabiei în perioada interbelică a manifestat clare simptome de trecere de la un model demografic de tip oriental, în cadrul căruia a evoluat pe parcursul a circa un secol, la un model demografic de tip european. Aplicând teoria lui C. P. Blacker la caracterizarea proceselor demografice din Basarabia interbelică, conchidem că populația rurală a provinciei date la sfârșitul deceniului al IV-lea se afla în tranziție de la stadiul expansiunii incipiente, cu rate ridicate de natalitate și mortalitate, aceasta din urmă înscriindu-se într-o tendință de scădere, la stadiul de expan-

siune finală, când natalitatea scade o dată cu mortalitatea, dar aceasta se reduce mai rapid³⁷.

Totodată, analiza principalelor fenomene demografice ale populației rurale din Basarabia interbelică confirmă teza, potrivit căreia în zonele sau în țările dezvoltate din punct de vedere industrial rata natalității este mai mică față de țările cu economie preponderent agrară, că, în general, natalitatea și mortalitatea stau în directă legătură cu ridicarea standardului de viață și că acolo unde el este mai ridicat, aceste fenomene biologice sunt mai reduse³⁸.

Note

- ¹ Chr. Staicovici și P. Ionomu, *Statistica anuală a României pe anul 1922*, București, p. 12—13.
- ² *Ibidem*.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ А. Рашин, *Население России за 100 лет [1811—1913 гг.]*. Статистические очерки, М., 1956. С. 249.
- ⁵ Chr. Staicovici și P. Ionomu, *op. cit.*, p. 12—13.
- ⁶ P. Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru. 1918—1928*, Chișinău, 1928, p. 12.
- ⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 1416, inv. I, dos. 6, f. 24, 25, 36.
- ⁸ *Ibidem*, f. 22.
- ⁹ *Ibidem*, f. 4, 31.
- ¹⁰ *Ibidem*, f. 31.
- ¹¹ T. Vicol, *Mortalitatea infantilă în Basarabia*, // «Viața Basarabiei», an. II (1933), nr. 12, p. 32.
- ¹² *Ibidem*, p. 37.
- ¹³ M. M. Vainșelboim, *Mortalitatea infantilă și combaterea ei*, // *Indicatorul medical al Basarabiei*, Chișinău, s.a., p. 99.
- ¹⁴ De notat că în unele gubernii ale Rusiei rata mortalității infantile la începutul sec. al XX-lea ajungea chiar la 40,0 la 100 de nou-născuți (*Ibidem*).
- ¹⁵ M. M. Vainșelboim, *op. cit.*, p. 5, 6; *Bréviaire statistique de la Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 39, 50.
- ¹⁶ M. M. Vainșelboim, *op. cit.*, p. 100.
- ¹⁷ S. Manuilă, *Demografia rurală a României*, București, 1940, p. 20.
- ¹⁸ *Mișcarea populației României în anul 1933*, București, f.a., p. 82, 84.
- ¹⁹ *Mișcarea populației României în anul 1934*, București, 1939, p. 4, 6; *Mișcarea populației României în anul 1935*, București, 1939, p. 6, 8.
- ²⁰ *Mișcarea populației României în anul 1936*, București, 1940, p. 6, 8; *Mișcarea populației României în anul 1937*, București, 1944, p. 6, 8; *Mișcarea populației României în anul 1939*, București, 1940, p. 2, 4.
- ²¹ *Mișcarea populației României în anul 1932*, București, f.a., p. 5.
- ²² S. Manuilă, *Structure et évolution de la population rurale*, Bucarest, 1940, p. 38, 39.
- ²³ D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 14—15; *Bréviaire statistique de la Roumanie*, p. 48.
- ²⁴ *Mișcarea populației României în anul 1934*, p. XV; I. Chibulcuteanu, *Mișcarea populației în 60 sate românești*, vol. I, București, 1941, p. 100.
- ²⁵ A. G. Rașin, *op. cit.*, p. 167.
- ²⁶ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 12; Chr. Staicovici și P. Ionomu, *op. cit.*, p. 12—13.
- ²⁷ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 12.
- ²⁸ D. Șandru, *op. cit.*, p. 15.
- ²⁹ *Mișcarea populației României în anul 1932*, p. 66, 68.
- ³⁰ *Mișcarea populației României în anul 1939*, p. 2, 4.
- ³¹ I. Chibulcuteanu, *op. cit.*, p. 101.
- ³² P. Cazacu, *op. cit.*, p. 13.
- ³³ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. III: Бессарабская губерния*, М., 1905. С. XIII; *Recensământul general al populației României*, 29.XII.1930, vol. IX, p. 2, 4, 8; D. C. Georgescu, *Populația satelor românești*, // «Sociologie Românească», an. II (1937), nr. 2—3, p. 77.
- ³⁴ A.N.R.M., fond 706, inv. I, dos. 555, partea I, f. 37.
- ³⁵ Sabin Manuilă și Mitu Georgescu, *Populația României*, // *Enciclopedia României*, vol. I: *Statul*, București, 1938, p. 134, 160.
- ³⁶ D. Șandru, *op. cit.*, p. 39.
- ³⁷ Vezi: V. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, 1975, p. 363—364.
- ³⁸ Vezi: D. Șandru, *op. cit.*, p. 17; S. Manuilă, *Demografia rurală a României*, p. 17.

IPOTEZE

CONSTANTIN CIOBANU

ENIGMA DISCULUI DE LA PHAISTOS

Din ziua descoperirii lui în 1908 de către arheologii italieni ce lucrau în insula Creta dirijați fiind de Luigi Pernier, celebrul disc de la Phaistos, în pofida unei solide bibliografii a încercărilor de descifrare, rămâne până în prezent o enigmă neso-luționată de omenire. Publicat pentru întâia oară în revista științifică «Ausonia» nr. 3 pentru anul 1909, așa-numitul «text» al discului, aranjat cu acuratețe în spi-rale pe ambele suprafețe, devine obiectul de studiu a zeci de profesioniști din dife-rite domenii (istorie, științe tehnice, istoria artelor, dar în special — lingvistica) și a miilor de amatori de a-și pune la încercare capacitățile analitice și erudiția. Inte-resul atât de susținut, manifestat pentru această mică bucățică de argilă (cu un dia-metru ce variază de la 15,8 la 16,5 cm) era permanent alimentat de descoperirile majore ce au avut loc pe parcursul sec. al XX-lea în domeniul istoriei, culturii, ar-telor și limbilor populațiilor, antice din bazinul Mării Egee, a Greciei continentale și a Asiei Mici. Descoperirea orașului străvechi distrus de erupțiile vulcanului din caldei-ra Santorin, descifrarea scrierii «linearului B» de către arhitectul M. Ventris și ling-vistul J. Chadwick, stabilirea caracterului indoeuropean și descifrarea textelor hitite de către savantul ceh B. Hrozný, descifrarea scrierii «hitite hieroglifice», stabilirea ce-lor trei componente lingvistice din substratul pregrec din sudul peninsulei balcani-ce, descoperirea de către academicianul bulgar V. Gheorghiev a elementelor de «limbă pelasgică» în cadrul lexicului limbii vechi grecești și stabilirea identității de ordin fonetic al acestei «limbi pelasgice» cu sistemul fonetic al limbilor tracice,— toate acestea creau, la prima vedere, condiții favorabile și pentru descifrarea de ordin lingvistic a «textului» imprimat pe discul de la Phaistos.

Deja după doi ani de la publicarea imaginii discului în revista «Ausonia» apar primele încercări de descifrare lingvistică. În 1911 George Hampel, utilizând metoda acrofonică, a căpătat următorul text în greaca veche: (fața A): «Iată Xipho prooro-citoarea (ce) a dedicat ceea ce a fost prădat de tâlhari proorocitoarei. Zeus, apără-mă! ... Atena-Minerva, fii milostivă! Tăcere! Jertfele au murit. Tăcere!...»¹. Conform inter-pretărilor lui Hampel «textul» de pe disc conținea o relatare despre jefuirea sanctua-rului proorocitoarei Xipho de pe litoralul de vest al Asiei Mici. Fața B a discului așa și nu a mai fost interpretată de Hampel.

În același 1911 A. Cuny² a încercat să identifice semnele de pe disc cu unele hieroglife egiptene și să le acorde primelor valoare fonetică. Aceste încercări însă n-au fost susținute de majoritatea specialiștilor, întrucât pe de o parte prea mare era di-ferența dintre semnele de pe disc și hieroglifele egiptene, iar pe de altă parte, chiar și în cazul unor similitudini iconografice identitatea fonetică rămânea încă extrem de improbabilă.

Pe parcursul primului război mondial interesul manifestat față de disc a slăbit simțitor; nici perioada interbelică nu pare să fi fost prea propice în ceea ce priveș-te noile încercări de descifrare. Din această perioadă, în schimb, face parte una din încercările cele mai prudente și mai argumentate de a studia structura internă a «tex-tului» de pe disc fără a recurge la interpretări fonetico-semantice eronate. Este vor-ba de articolul lui Gunther Ipsen «Discul de la Phaistos. Experiența descifrării»³, articol scris în colaborare cu Portzig în 1924, dar publicat abia la 1929. Importanța acestui studiu rezidă în primul rând în faptul că aici a fost utilizată pentru întâia oară, în ceea ce privește studiile discului, metoda combinatorio-morfologică.

Perioada postbelică s-a arătat a fi mai fertilă în ceea ce privește «problema discu-lui». În 1948 savantul german Ernst Schertel, utilizând metoda statistică, «capătă»

un imn dedicat lui Zeus și Minotaurului, scris într-o limbă indoeuropeană, apropiată de limba latină⁴. Această încercare, ca de altfel și alte zeci de încercări de a descifra «textul» de pe disc în baza vreunei limbi, nu a fost acceptată de opinia științifică mondială.

În același 1948 cercetătorul grec K. Ktistopulos, utilizând principii statistice analoge, a căpătat însă un text într-o limbă semitică⁵, ceea ce indică absența unor criterii și fundamente stricte de aplicare a metodelor statistice la studierea unor limbi necunoscute.

O reîntoarcere spre posibilitățile oferite de metoda «acrofonică» observăm în studiul de descifrare a discului din 1955, datorat regretatului Ernst Sittig⁶. Însă nici interpretarea lui Sittig, care a «văzut» în textul discului un document cu caracter administrativ, mai exact niște indicații de repartizare a terenurilor pentru prelucrare (fața A) și niște indicații cu caracter ritual (fața B) nu au fost acceptate de ceilalți specialiști.

Americanul Benjamin Schwartz și englezul Henry Ephron au încercat să îmbine posibilitățile metodelor statistice și iconografice de descifrare, luând drept fundament al descifrării limba greacă veche. Dar cât de diferite au fost aceste descifrări, publicate respectiv la 1959 și la 1962:

la B. Schwartz (fața A): «Sanctuarul Maroio și orașul Erato sunt niște sanctuare adevărate. Măreata Ka... no, sanctuarul lui Zeus. Acel care este sanctuarul Mesa-te, acesta este contra epidemiilor. Sanctuarul Philista—contra foametei. Sanctuarul Akakirio este... Sanctuarul care este sanctuarul Halkatese... Hera...»⁷,

la H. Ephron (fața A): «Îndeplinirea prin legământ a ofrandelor lui Sa... și Dionysos, îndeplinirea prin legământ pentru Tui și Sa... sacrificarea (jertfei) pentru Vi... și preotesele, și sacrificiul... (unor oarecare zeități), sacrificarea lui Sa..., și lui Dionysos...»⁸.

În 1966 Cyrus H. Gordon utilizând vechile principii acrofonică capătă, asemeni lui Ktistopulos, un text semitic, dar de cu totul alt conținut⁹. Aceste încercări ale lui Gordon, de altfel ca și întreaga metodă «acrofonico-etimologică» au fost vehement criticate de Gunter Neumann în 1968¹⁰.

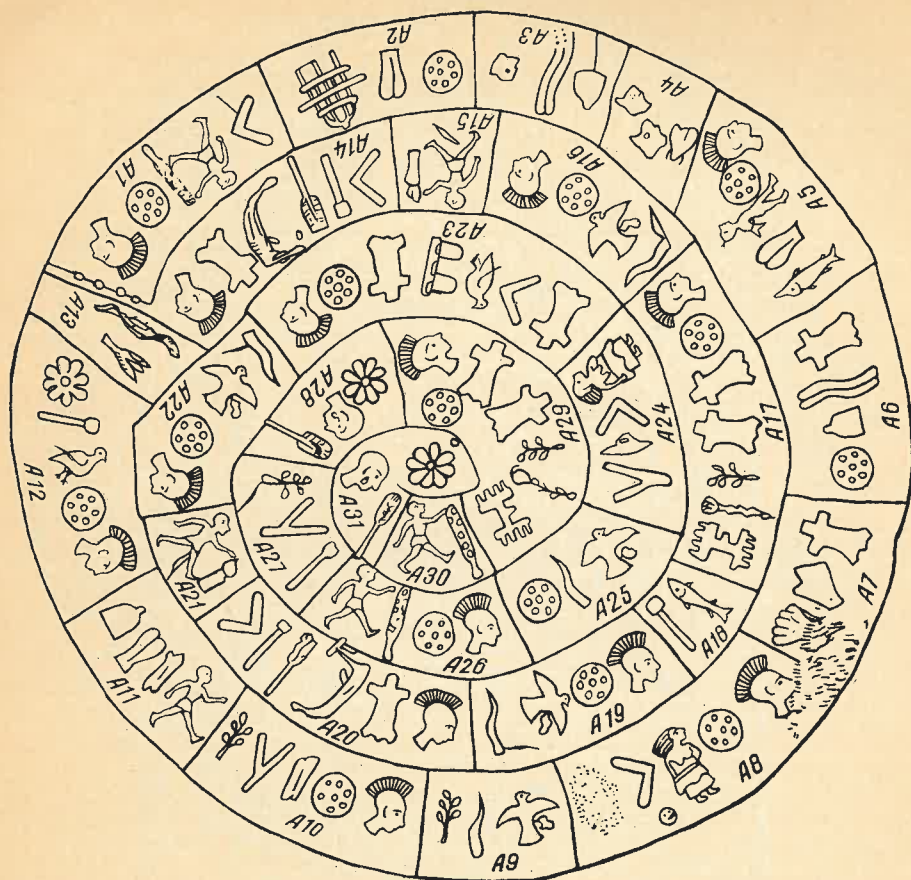
În strânsă legătură cu dezvoltarea hitologiei trebuie interpretate și încercările lui Simon Davis (din 1961¹¹ și 1967¹²) și ale lui Vladimir Gheorghiev¹³ de a «citi textul» de pe disc într-una din limbile hitito-luviene. Dar, ca și în cazul lui Schwartz și Ephron, cât de heterogene sunt descifrările lui Gheorghiev și Davis:

la Simon Davis (fața A): «... imprimeurile sigiliilor, sigiliile, eu am imprimat imprimeurile, imprimeurile mele ale sigiliilor, eu am imprimat imprimeurile sigiliilor, eu am pus sigiliul...»¹⁴.

la Vladimir Gheorghiev (fața A): «Când Iara a plecat în campanie contra lui Lili-muwa, când a plecat dar n-a reușit (?), Iaramuwa l-a îndepărtat, l-a alungat pe favoritul său, și, el însuși l-a distrus pe Lilimuwa. Tarhumuwa a hotărât în privința lui Iara, ca el să plece la odihnă. Tarhumuwa a atacat frontiera regiunii Sandapia. Apimuwa a fugit. Uparamuwa mă întâmpină furios din cauza propriilor sale interese, însă Runda, aplicând forța, îl alungă. Sarmasu se retrage la Iaramuwa»¹⁵.

Această descifrare a lui Gheorghiev efectuată în baza limbii luvite părea la sfârșitul anilor '70 mai logică și mai judicioasă decât descifrările anterioare. N-a trecut însă mult timp și specialiștii în tehnologiile și tehnicile imprimării au observat că direcția în care a «citit» academicianul bulgar «textul» — direcție de la centru spre periferie — contravine observațiilor efectuate cu ajutorul lupelului și microscopului, a presiunii cu care au fost imprimate «caracterele» discului, observații ce probau în mod indubitabil că «textul» discului trebuie «citit» de la periferie spre centru¹⁶. Or, ar fi absurd să credem că cretanii sec. al XVII-lea î. e. n. ar fi citit într-o direcție, dar ar fi scris în cealaltă.

De domeniul curiozității țin «descifrările» cunoscutului atlantolog Marcel Aumée, care a depistat în «textul» discului o relatare despre pieirea legendarei Atlantida¹⁷. Cam același lucru se poate spune și despre «descifrarea» lui Samuel Gordon, care, având drept punct de reper singura limbă neindoeuropeană din vestul Europei — limba bascilor — a căpătat următorul conținut (fața A a discului): «... stăpâne, ce pășești pe aripile neînsuflețitei poteci, oprimator de stele, spuma torentelor de apă, câine-pește, oprimator pe floare țărâitoare, stăpâne, oprimator al pieii de cal (a supra-

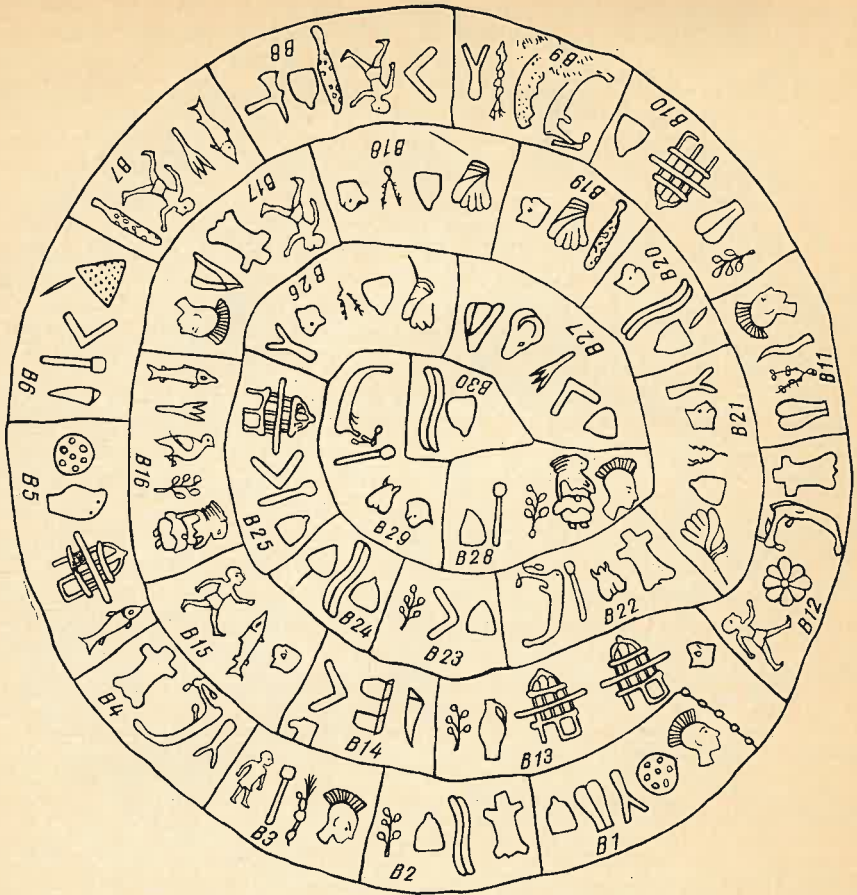

Fața A a discului de la Phaistos

feței stâncii), câine, ce se ridică pe potecă, câine, ce cu laba goleşte ulcioarele cu apă, ce goleşte foalele cu vin...»¹⁸.

În ceea ce-l privește pe A. Molcianov, a cărui descifrare a fost în mare parte acceptată pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, face de menționat că el a utilizat o nouă metodă, care, dacă ar fi fost vorba într-adevăr de un text literar, religios, administrativ sau genealogic, ar fi oferit anumite șanse de a căpăta un rezultat obiectiv. Esența acestei metode era deja cunoscută după descifrarea unor inscripții etrusce cu caracter utilitar: este vorba de crearea unei bilingve artificiale și ipotetice, întocmite în baza menirii funcționale presupuse a inscripției. Astfel, Molcianov a presupus că menirea funcțională a discului este o enumerare genealogică de stăpânitori ai Cretei și de denumiri toponimice ale localităților unde-și exercitau acești stăpânitori puterea¹⁹. Or, astfel de presupuneri, în baza cărora se face descifrarea, în cazul când nu este absolut clară menirea funcțională a obiectului, sunt în mare parte apriorice și arbitrare.

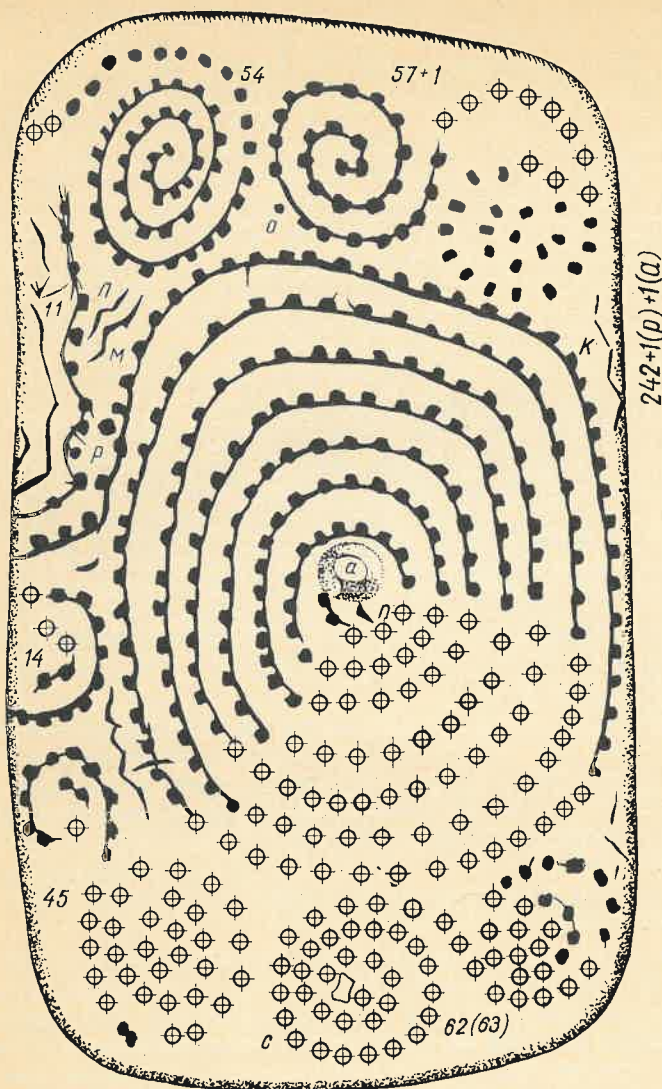
În ceea ce-l privește pe subsemnat, sunt nevoit să recunosc că inițial eram și eu ferm convins că «textul» de pe disc este un «text literar», posibil un imn Soarelui, de tipul imnului către Soarele — Aton, — imn, compus de faraonul-reformator Eknaton. Această părere părea să fie confirmată și de autoritatea celebrului arheolog englez Arthur Evans, primul descoperitor al palatelor și civilizației minoice²⁰. Lucrul acesta părea să fie confirmat și de configurația semnelor de pe disc, unele dintre care își găseau analogii foarte apropiate în «linearele A și B» ale scrierilor cretane și în așa-numita «Scriere cretană hieroglică». Despre un «limbaj uman» s-ar părea că vorbea și structura «textului», în care unele grupuri de semne se repetau, creând impresia unui refren al unui text muzical sau poetic. Adevărul fu însă de altă natură. Cum am ajuns la această nouă convingere, voi relata în rândurile ce urmează.

Fața B a discului de la Phaistos

Analizând vechile mituri cretano-grecești unde se pomenește celebrul Labirint construit de Dedal, despre a cărui formă nu se povestește practic nimic, am găsit, totuși, o aluzie la această formă. Este vorba de acel episod din ciclul de mituri dedalice, unde este relatată urmărirea iscusitului Dedal de către regele Minos²¹. Presupunând că Dedal se găsește ascuns în Sicilia la regele Cocalos, pentru a proba prezența fugarului și a cere «extrădarea» lui, Minos îi propune lui Cocalos să rezolve o problemă extrem de complicată: să introducă un fir de ață în cochilia spiroidală a unei scoici de mare. Intrucât nimeni din supușii regelui Cocalos nu putea realiza acest lucru, ultimul se adresează pe ascuns lui Dedal. Iscusitul maestru luă o furnică, legă o ațișoară foarte subțire de unul din picioarele insectei și-i dădu drumul în interiorul cochiliei, repetând astfel în miniatură procedeul pe care cândva i l-a oferit prin intermediul Ariadnei eroului Teseu, înmânându-i celui din urmă ghemul de ață pentru a nu se rătăci în Labirint. Evident, după această «rezolvare» a problemei Minos îndată și-a dat seama că Dedal se găsește la Cocalos. Dar era prea târziu. Prin viclesug fiicele lui Cocalos reușesc să-l ucidă pe Minos²².

Extrapolând forma spiroidală a cochiliei pomenită în alineatul precedent la forma Labirintului cretan, suntem îndreptățiți să credem că și celebra construcție arhitecturală a lui Dedal — Labirintul, unde era ascuns Minotaurul — avea o formă spiroidală. Acest lucru pare să fie confirmat atât de importanța acordată spiralei în lumea antică egeeană (unde se găsesc chiar texte scrise în «linear A» ale căror semne silabice sunt dispuse în spirală, cum ar fi cazul inelului de aur de la Mauro-Spelio²³), cât și de importanța formelor spiraloidale utilizate adeseori în constituirea structurilor și motivelor celor mai arhaice «Labirinturi» de pe întreg teritoriul Eurasiei. Fiind familiarizat cu mai multe «forme» de labirinturi preistorice și cunoscând semnificația lor ca «locuri» de inițiere a neofiților în misterele ezoterice, astrale etc., am încercat să

Placa de la Malta

mai găsesc ceva informații ce ar elucida semnificațiile de ordin astronomic ale acestor labirinturi, inclusiv ale celor ce au o formă spiralată. Această căutare a semnificațiilor astrale ale Labirintului părea să fie confirmată și de unele date din onomastica mitologică cretană — onomastică legată nemijlocit de Labirintul lui Dedal. Astfel, numele adevărat al stăpânului Labirintului — celebrului Minotaur — era Asterios sau Asterion²⁴, ceea ce înseamnă «stelarul»; numele soției lui Minos, ce l-a născut pe Minotaur era Pasiphaea²⁵, ceea ce se traduce ca «atotluminătoarea» sau «atotstrălucitoarea»; numele fiicei lui Minos, căsătorită mai apoi cu Tezeu era Phaidra²⁶, adică «strălucitoarea»; însuși numele de Minos, potrivit normelor fonetice ce existau în străvechiul dialect phaistian al limbii grecești din sec. XVI—XV î.e.n., unde conform cercetărilor lui Gheorghiev²⁷ vocala «e» în fața unei consoane sonante cum ar fi «n», «m», «r», «l», trecea în vocala «i», — acest nume de Minos — în alte dialecte grecești, unde n-a avut loc transformarea menționată, ar fi sunat ca Menos; or Menos, în greaca veche (ortografiat cu «eta» și nu «Epsilon»), nu este nimic altceva decât o formă a substantivului «men» ceea ce în traducere înseamnă «Lună».

Cercetând mai departe diferite forme de Labirinturi cu semnificație astrală, întâmplarea a făcut să dau de o imagine a mai multor spirale (alcătuite dintr-o mulțime de

adâncituri crestate, într-o placă dreptunghiulară din colte de mamut), datând din perioada paleolitică și aparținând culturii arheologice a așezării Malta — o localitate situată pe râul Belaia, un afluent al fluviului Angara, regiunea lacului Baikal. Ca atare, această placă, descoperită încă în 1929 de expediția condusă de binecunoscutul antropolog rus M. M. Gherasimov²⁸, nu este o noutate pentru specialiștii arheologi și se află în fondurile Ermitajului din Sankt-Petersburg. A fost nevoie însă de câteva decenii ca istoricul de artă și mitograful german Carl Hentze să observe în spiralele punctiforme ale acestei plăcuțe simbolurile evoluției fazelor lunare. Verificarea efectuată de istoricul Vitali Epifanovici Laricev, de artistul plastic Veaceslav Iosifovici Jalkovski și de candidatul în arhitectură Viktor Ivanovici Sazonov n-a făcut decât să precizeze presupunerile lui Carl Hentze²⁹. Într-adevăr, pe spirala centrală (cea mai mare) a plăcuței erau exact 242 de mici adâncituri, plus încă o adâncitură în afara spiralei și un orificiu percutat chiar în centrul ei (vezi imaginea). Dar ce semnificație are această misterioasă cifră de 242, ce a generat atâtea discuții în rândurile specialiștilor? Răspunsul este simplu: toate enciclopediile și manualele de astronomie indică că 242 (mai exact 241, 9994...) este numărul de luni draconice ce se conțin într-un saros³⁰. Or, sarosul este perioada egală cu aproximativ 6585,33... de zile (adică 18 ani, 10 sau 11, în dependență de numărul de ani bisecți, zile și '8 ore), perioada de timp, după care, datorită repetării poziției reciproce a Soarelui, Lunii și Pământului și a nodurilor orbitei lunare, se repetă în aceeași ordine eclipsele de soare și de lună. Să fi cunoscut oare omul paleoliticului această cifră? Doar ea nu poate fi calculată pur și simplu prin enumerarea fazelor lunare, care în cel mai bun caz ar fi dat pe parcursul unui saros cifra de 223 (adică numărul de luni sinodice, și nu draconice, ce se conțin în acest interval de timp)³¹. Placa de mamut de la Malta pare să confirme acest lucru.

Dar ce legătură are această placă cu discul de la Phaistos? Doar discul a fost găsit în cu totul alte condiții, în cu totul altă regiune geografică și aparține cu totul altei epoci (după părerea arheologilor — sec. al XVII-lea — înc. sec. al XVI-lea î.e.n.)³². Mai mult din meticulozitate științifică decât din intuiție am numărat semnele întipărite pe ambele suprafețe ale discului. Pe fața A am identificat 123 de semne (ținând cont și de semnul distrus din grupul al optulea). Partea B a discului a arătat 119 semne. Sumând numărul de semne de pe ambele fețe, am obținut exact 242 de semne. Să fie oare o mistică a cifrelor?

Evident, aici putea să fie o simplă coincidență sau chiar un act voit al realizatorilor discului de a imprima un symbolism numeric unui text literar: imnul Soarelui, oricare alt text literar ar fi putut să fie compus în așa fel, încât să conțină exact 242 de silabe. Deci, mai era nevoie și de alte argumente pentru a afirma că în cazul discului avem un calendar, natura căruia la acea etapă încă nu-mi era completamente clară. Am mai revenit încă o dată la calcule: sumând numărul total de semne de pe disc (egal cu 242) cu numărul de semne de pe «fața A» (egal cu 123), am obținut numărul de zile dintr-un an pământesc obișnuit, adică 365. Atunci mi-am dat seama de ce au fost repartizate astfel numeric pe cele două fețe ale discului totalitatea de 242 de semne: pe de o parte, numărul total de semne trebuia să coincidă cu numărul de luni draconice conținute într-un saros, iar pe de altă parte, discul trebuia să servească și drept calendar anual de 365 de zile, repartizate, probabil, în trei anotimpuri, așa precum procedau atât vechii egipteni, cât și vechii indoeuropeni, la care vara și «primă-vara» (!) se suprapuneau, formând un singur anotimp.

Ultima întrebare la care se cerea de dat un răspuns explicit ținea de motivarea compartimentării așa-numitului «text» de pe disc în grupuri de la 2 la 7 semne, despărțite cu ajutorul unor segmente verticale, perpendiculare spiralei. Aproape toți lingviștii ce au studiat discul erau ferm convinși (inclusiv Neumann³³ și Ipsen³⁴) că aceste segmente verticale compartimentează textul în cuvinte, procedeu rar întâlnit în zorii antichității, dar prezent, totuși, în scrierea «hieroglifică» luvită³⁵. Pe mine m-a pus însă în gardă faptul că în acest «text» completamente lipsesc cuvintele monosilabice, întrucât, după părerea aceluiași lingviști, fiecare semn de pe disc, asemeni scrierii descifrate a linearului B ar fi trebuit să reprezinte nu o singură unitate fonemică, ci o silabă. Am încercat să-mi amintesc de vreo limbă în care să

nu existe cuvinte de o singură silabă, iar cel mai mic număr de silabe posibile dintr-un cuvânt să fie de 2. Din câte știu, existența unei asemenea limbi este extrem de improbabilă, or, aproape toate limbile (atât cele vorbite, cât și cele moarte) posedă fie conjuncții, fie prepoziții, fie articole, fie interjecții etc. de o singură silabă. După aceea am revenit la manualul de astronomie în care am găsit următorul citat: «...pe parcursul unui saros au loc în mediu 71 de eclipse, dintre care de soare — 43, iar de lună — 28. Numărul maximal de eclipse de soare și de lună pe parcursul unui an astronomic pământesc este de 7, iar numărul minimal de eclipse în același interval de timp este de 2». Iată deci dezlegarea enigmei compartimentării «textului» discului în grupuri de semne de la 2 la 7: numărul de semne din fiecare grup indică numărul de eclipse ce au avut loc pe parcursul celui an căruia îi corespunde grupul. Or, astfel de grupuri pe ambele fețe ale discului sunt 61 (31 pe fața A și 30 pe fața B). Deci, discul de la Phaistos indică numărul de eclipse anuale pe o perioadă de 61 de ani. Pentru a fi sigur de justetea tezei enunțate mai sus am făcut următoarea verificare: luând în considerație faptul că primele 18 grupuri de semne de pe fața A a discului ar trebui să corespundă unei perioade de 18 ani, or, această perioadă este destul de apropiată de durata unui saros (18 ani 10 (11) zile 8 ore), am calculat numărul de semne (adică de eclipse !) de pe disc ce corespund primelor 18 grupuri. Rezultatul a corespuns întru totul așteptărilor: în primele 18 grupuri erau repartizate exact 71 de semne, ceea ce putea fi interpretat astfel: pe parcursul a 18 ani (aproape un saros) au avut loc 71 de eclipse de soare și de lună. Această cifră de 71 coincidea cu cifra citată de manualul de astronomie. Următoarele 18 grupuri au dat 72 de semne, cifră de asemenea acceptabilă a numărului de eclipse, după cum confirmă acest lucru tratatele de astronomie. Cea de a treia serie de 18 grupuri a dat din nou 71 de eclipse-semne. Cea de a patra serie de 18 grupuri nu a putut fi calculată, întrucât durata ei depășește limitele cronologice de 61 de grupuri-ani prevăzute de «textul» discului. Dar o reîntoarcere a numărătorii de pe fața B a discului din nou pe fața A a dat de asemenea 71 de semne.

Toate acestea probau în mod concludent că discul de la Phaistos nu era nimic altceva decât un calendar cu trei funcții.

Prima funcție era de a indica cifra de 242, cifră ce corespundea numărului de luni draconice conținute într-un saros.

A doua funcție era de a servi drept calendar al eclipselor de soare și de lună pe o perioadă de 61 de ani.

A treia funcție a acestui disc era de a servi la numărarea zilelor unui an pământesc obișnuit — de 365 de zile — divizat, probabil, în trei anotimpuri.

În încheiere țin să menționez că nu sunt primul și singurul cercetător care a inițiat un studiu cantitativ al semnelor imprimate pe discul de la Phaistos. Ideea de a căuta legități cu caracter matematic în cadrul «textului» discului i-a venit încă la începutul anilor '70 lui Gerald S. Hawkins, autorului binecunoscutelor lucrări «Dezlegarea misterului de la Stonehenge»³⁶ și «În afară de Stonehenge»³⁷. În cea de a doua carte din cele menționate Hawkins a dedicat chiar câteva pagini analizei discului, stabilind raportul de repetitivitate a «cuvintelor» de pe fața A a discului. Acest raport s-a dovedit a fi divizibil la 3. Dorind să verifice aceasta și pentru fața B a discului Hawkins însă a eșuat. Singurele două grupuri de semne identice de pe această față erau la o distanță de 5 și nu de 3 grupuri. După cum comentează însuși Hawkins «...firul Ariadnei s-a rupt... Copia discului fu trimisă în arhiva mea de „enigme nesoluționate“...»³⁸.

Și mai aproape de adevăr pare să fi fost Léon Pomerance, care a și încercat să probeze, după spusele arheologului francez Nicolas Platon, că discul de la Phaistos «constituie un gen de calendar astrologic»³⁹. Neavând la dispoziție lucrările lui Pomerance, negăsindu-le la nici una din bibliotecile din Chișinău, Iași, Moscova, Odesa, am revenit la textul lui Nicolas Platon din cartea «Civilizația egeeană»⁴⁰, în speranța de a mai culege ceva informații privitor la lucrarea (sau lucrările dlui Pomerance?) inaccesibile mie. Primul moment care m-a pus pe gânduri în ceea ce privește argumentarea propusă de L. Pomerance, care mie-mi rămânea necunoscută, ținea de faptul că această argumentare părea să nu fi fost îndeajuns de convingătoare, întrucât însuși Nicolas Platon rămânea pe vechile poziții; imediat după pomenirea lucrării lui Pomerance, Platon scrie: «... totuși, semnele par să aparțină,— în ciuda

diferențelor de formă — acelorași categorii de obiecte ca și hieroglifele de pe celelalte inscripții...»⁴¹. Dar adevărata semnificație a calendarului astrologic (și nu astronomic al eclipselor de soare și de lună cum este el în realitate — C. C.) propus de L. Pomerance am găsit-o în alt capitol al aceluiași volum al cărții lui Nicolas Platon. Astfel, la pagina 223 arheologul francez caracterizează plenar specificul calendarului propus de L. Pomerance: «... un ghid de natură astrologică pentru muncile agricole»⁴². Or, după cum am văzut, specificul calendaristic al discului de la Phaistos este cu totul de altă natură.

Aveam anumite motive să cred că până la 1993 nimeni nu a descifrat «textul» de pe disc. Drept dovadă îmi serveau atât publicațiile din «Vestnik drevnei istorii», «Voprosi iazâkohnania» și în special o publicație recentă dedicată discului de la Phaistos din nr. 2 al revistei «Voprosi istorii» (pentru anul 1993!) semnată de A. Molcianov, în care acesta dezvoltă ideile enunțate încă la 1980 în «Tainae pisi-mena pervâh evropeiŭev». Cheazășie a acestei situații era și conținutul micului articol dedicat discului de la Phaistos din «Dicționarul antichității» editat la Leipzig în 1987 și retipărit în traducere rusă de două ori: în 1989 și în 1992. Or, în cadrul articolului menționat era notat fără urmă de echivoc: «...descifrarea discului de la Phaistos, disc care adeseori este privit ca un precursor al tehnologiilor tipografice, până la momentul actual nu a fost realizată»⁴³.

* * *

După apariția articolului «Enigma discului de la Phaistos» în ziarul «Săptămâna» din 4 martie a. c. am fost solicitat de mai mulți specialiști din domeniul astronomiei, fizicii statistice și astrofizicii de la Universitatea de Stat din Moldova, printre care fin să-i nominalizez pe doctorul în științe fizico-matematice Viorel Enache și astronomii Liubov Șakun și Vladimir Smâkov. Pe lângă verificarea calculelor ce urmează încă a fi definitivate, dumnealor mi-au propus și câteva sugestii suplimentare în ceea ce privește problema discului. Una dintre aceste sugestii, enunțate de dl Viorel Enache, și-a găsit confirmarea plenară în analiza ulterioară a particularităților iconografice ale discului și a îngăduit reconstituirea motivului mitologic al fenomenului calendaristic al periodicității ciclurilor de eclipse solare și lunare (în conformitate cu ciclul Saros, calculat în luni draconice, și nu sinodice), după cum am și anunțat-o în articolul din 4 martie. Suprapunând ambele fețe ale discului după sinuozitățile contururilor lor exterioare și observând coincidența aproape deplină a liniilor de ruptură a celor două spirale reprezentate, dnul Enache a presupus că aceste spirale reprezintă un șarpe tăiat în două. Ideea mi s-a părut interesantă și am încercat s-o verific examinând încă o dată caracterul imaginii de pe disc și consultând încă o dată sursele mitologice ale iconografiei șarpelui (zmeului, balaurului, demonilor etc.) privit ca precursor sau cauză a eclipselor. Cum și era de așteptat, cu ajutorul lui pei am reușit să identific pe fața A a discului, alături de rozeta centrală (ce reprezintă, probabil, Soarele înghițit), o mică adâncitură care, atât prin dimensiunile sale, cât și prin poziția care o ocupă în cadrul spiralei, nu poate reprezenta nimic altceva decât un ochi. Această adâncitură nu a fost observată de nici unul din lingviștii care s-au ocupat de descifrarea «textului» discului și de aceea nu figurează pe desenele sau planșele anexate la articolele sau studiile lor. Ea poate fi observată numai în cadrul imaginilor fotografice calitative ale feței A a discului.

În ceea ce privește șarpele încolțăcit în spirală și tăiat în două, aici avem de a face cu o mitologie destul de bogată, cunoscută aproape pe tot arealul euroasiatic, mitologie ce explică fenomenul eclipselor prin actul de «înghițire» a astrilor cerești de către un balaur, zmeu, demon, șarpe etc. Să ne amintim doar de motivul eliberării Soarelui de către Făt-Frumos, învingătorul Zmeului sau Balaurului, motiv frecvent întâlnit în folclorul nostru. Și mai izbitoare sunt similitudinile dintre motivul prezentat pe disc și mitul despre demonul Rahu, mit încorporat în primul cânt al faimoasei «Mahabharata» (vezi: I, cap. 17, 4—9). În conformitate cu acest mit, demonul-asura Rahu, fiul lui Vikracitti și al Simhicăi, considerat și drept o ipostază a unei planete ipotetice ce provoacă eclipsele, a încercat să fure de la zei băutura nemuririi — amrita (băutura analogă ambroziei din mitologia greacă). Luna și Soarele l-au observat însă pe Rahu bând amrită și l-au denunțat zeului suprem Vișnu.

Furios, Vișnu cu *discul* său ascuțit i-a retezat capul lui Rahu. Dar întrucât băutura nemuririi i-a ajuns demonului până la gât, capul lui Rahu a devenit nemuritor și s-a înălțat în cer. De atunci, nutrind o ură imensă față de Soare și Lună care l-au denunțat, capul lui Rahu, periodic, îi înghite pe cei doi aștri, provocând astfel eclipsele.

Acest motiv mitologic de înghițire a Soarelui și Lunii și de provocare prin aceasta a eclipselor este cea mai bună ilustrație la calendarul din 242 de «hieroglife», hieroglife care prin numărul lor de 242 indică durata Sarosului calculată în luni draconice, după cum am și menționat în articolul respectiv. Or, Sarosul nu este nimic altceva decât durata de reiterare a ciclurilor de eclipse de soare și de lună, durată egală aproximativ cu 18 ani 10 zile și 8 ore.

Dacă luăm în considerație faptul că marea majoritate a publicațiilor dedicate istoriei științelor exacte și în special istoriei astronomiei, consideră drept prim «Canon» al Sarosului așa-numitul «Catalog Descriptiv» babilonian, publicat în 1955 de Zax, catalog ce conține datele și descrierile eclipselor de lună, grupate a câte 18, ce cuprind perioada cronologică de la anul 730 î. e. n. până la anul 316 î. e. n., trebuie să recunoaștem că discul de la Phaistos, datat de arheologi cu sec. al XVII-lea î. e. n. demonstrează că canonul Sarosului era cunoscut de vechii crețani cu o mie de ani mai devreme decât de vechii babiloneni (cel puțin dacă judecăm după documentele conservate de la cele două civilizații). Mai mult decât atât. Datorită caracterului clar și pregnant al semnelor întipărite și faptului că nu pot exista dubii în ceea ce privește numărul lor de 242, discul de la Phaistos servește și drept o mărturie indirectă a justiției interpretării paleoastronomice a plăcii paleolitice de la Malta. Or, mulți cercetători din domeniul arheologiei priveau și continuă să privească cu scepticism interpretările paleoastronomice ale acestei plăci, propuse de Vitali Laricev. Și tot în acest context. Unii dintre ei sunt chiar tentați de a-l învinui pe Laricev de o denaturare a datelor sau chiar de o falsificare deliberată a conținutului imaginii. Cred că prezența unui mesaj similar pe discul de la Phaistos este un argument în plus în favoarea interpretării paleoastronomice a plăcii paleolitice de la Malta, iar datorită celei din urmă, este și un argument în plus în favoarea adâncirii zorilor *cunoașterii* de către omenire a legilor naturii până la perioada paleoliticului mijlociu.

Note

¹ George Hampel, *The diskus of Phaistos*, «Harper's mansly magazine», London New York, 1911, nr. 1.

² «REA», nr. 13, 1911.—citată după: Г. Нейманн, *К современному состоянию исследования Фестского диска// Тайны древних писем*, М., 1976, с. 74.

³ Gunther Ipsen, *Der Diskus von Phaistos. Ein Versuch sur Entzifferung// «Indogermanische Forschungen»*, Band XLVII, Heft, 1, 1929, p. 1—41.

⁴ Ernst Schertel, *Der Diskus von Phaistos. Wege zu seiner Entzifferung// «Wurzburger Jahrbucher für die Altertumswissenschaft»*, 1948, nr. 3, p. 334—363.

⁵ Vezi: A. A. Молчанов, *Таинственные письма первых европейцев*, М., 1980, с. 48.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Benjamin Schwartz, *The Phaistos Disk 1—2*, «Journal of Near Eastern Studies», 18, 1959, p. 105—112; 222—226.

⁸ H. D. Ephron, *Hygieia Tharso and Iacon: The Phaistos Disk*, «Harvard Studies in Classical Philology», 66, 1962, p. 1—91.

⁹ Cyrus H. Gordon, *Evidence for the Minoan language*, Ventnor, N. J., 1966, p. 40—42.

¹⁰ Gunter Neumann, *Zum Forschungsstand beim «Diskos von Phaistos»*. «Kadmos», Band VII, Heft 1, 1968, p. 27—44.

¹¹ Simon Davis, *The Phaistos Disk and the Eteocretan inscriptions from Psychro and Praisos*, Johannesburg, 1961.

¹² Simon Davis, *The decipherment of the Minoan Linear A and pictographic scripts*, Johannesburg, 1967; Simon Davis, *Remarks on the Phaistos Disk// «Studi Micenei ed Egeo-Anatolici»*, fasc. 2, 1967, p. 114—117.

¹³ В. И. Георгиев, *Десшифровка текста диска из Феста*, «Вестник древней Истории», М., 1977, № 1, с. 52—60.

¹⁴ Simon Davis, *Remarks on the Phaistos Disk*, «Studi Micenei ed Egeo-Anatolici», fasc. 2, 1967, p. 15—16.

¹⁵ V. Gheorghiev, *op. cit.*, p. 57.

¹⁶ Vezi: A. Molcianov, *op. cit.*, p. 57.

¹⁷ *Ibidem*, 51.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, 103—104.

²⁰ A. J. Evans, *Scripta Minoa*, Oxford, 1909—1959, vol. 1—II.

²¹ Apollodoros, *Biblioteca mitologică, Epitoma*, 1, 12—13.

- ²² Idem, *Epitoma*, 1, 13.
- ²³ Vezi ilustrația în: Антонин Бартошек, *Златобильные Микены*, М., 1991, Pl. 13 il.
- ²⁴ Vezi: *Мифологический словарь*, М., 1991, с. 367.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 431.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 571.
- ²⁷ Vezi: Vladimir Georgiev, *Les deux langues des inscriptions cretoises en lineaire A*, Sofia, 1963, p. 66.
- ²⁸ Citat după: В. С. Ларичев, *Мудрость змей*, Новосибирск, 1989, с. 136.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 198.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 212.
- ³¹ *Ibidem*, p. 213.
- ³² Vezi: J. D. S. Pendlebury, *The Archaeology of Crete*, London, 1940; citat după: Д. Пендлбери, *Археология Крита*, М., 1950, с. 191.
- ³³ Gunter Neumann, *op. cit.*, p. 29—31.
- ³⁴ Gunther Ipsen, *op. cit.*, p. 7—10.
- ³⁵ Vezi: Johannes Friedrich, *Geschichte der Schrift*, Heidelberg, 1966.
- ³⁶ Г. С. Хокинс, Г. Вите, *Разгадка тайны Стоунхенджа*, М., 1973.
- ³⁷ Idem, *Krome Stonehenga*, М., 1977.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 178—181.
- ³⁹ Nicolas Platon, *Civilizația egeeană*, București, vol. 3, 1988, p. 87.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 87.
- ⁴² *Ibidem*, p. 223.
- ⁴³ *Словарь античности*, М., 1992, с. 604.

DOCUMENTAR

ANATOL PETRENCU

ROMÂNIA ÎN PLANUL OPERATIV DE RĂZBOI AL U. R. S. S. DIN MAI 1941

O dată cu venirea la putere a bolșevicilor expansiunea rusă a luat o nouă formă teoretică și practică: permanentizarea luptei de clasă, așăfărea «revoluției proletare», instaurarea orânduirii comuniste. La victoria imaginarei revoluții socialiste mondiale, conform teoriei existente, urma să contribuie masiv și proletariatul primului în lume stat al «muncitorilor și țăranilor».

România a fost una din țările supuse continuu actelor de agresiune sovietice. Deși conducerea de la Kremlin recunoștea dreptul națiilor sau al unor părți de popoare incluse cu forța în Imperiul țarist, la autodeterminare până la separare, totuși ea a refuzat să recunoască în fapt legitimitatea actului Unirii Basarabiei cu România, realizat la 27 martie 1918. După câteva tentative nereușite de export de revoluție în România, în iulie 1924 conducerea sovietică a hotărât să constituie așa-numita Republică Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească «mai întâi de toate în scopuri politice bine determinate, inclusiv ocuparea și sovietizarea teritoriilor românești»¹. În aprilie 1925 la Moscova, la îndemnul și cu sprijinul autorităților sovietice, a fost creată Societatea basarabenilor — una din unelele de pregătire a expansiunii bolșevice în Balcani. În primul număr al organului de presă al acestei organizații — «Krasnaia Bessarabia» («Basarabia roșie») — a fost formulat scopul sus-numitei societăți care era «învierea permanentă și întărirea interesului» față de problema inventată de ei a Basarabiei. Nu au fost ascunse lozincile politice ale revistei și, bineînțeles, ale societății în întregime: «1. Răsturnarea boierimii românești din Basarabia în urma contradicțiilor de clasă și naționale; 2. Sovietizarea Basarabiei; 3. Unirea Basarabiei sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, și prin ea — cu U. R. S. S.; 4. Basarabia Sovietică va fi un factor uriaș revoluționarizator, care va accelera răsturnarea dominației boierilor și capitaliștilor în întreaga Românie; 5. Basarabia Sovietică — etapă foarte importantă, prin revoluția din România, spre sovietizarea Balcanilor»².

Deci, într-o formă deschisă, obraznică, cu consimțământul și la îndemnul guvernului sovietic, a fost pusă problema răsturnării orânduirii existente și sovietizării României dintre Prut și Nistru și alipirii acestui spațiu românesc la U. R. S. S.

Imperiul sovietic aflat sub monstroasa dictatură a lui I. Stalin s-a pregătit permanent și foarte serios de o viitoare conflagrație mondială, care, în urma implicării Armatei roșii, ar fi dus la «eliberarea» popoarelor de orânduirea «capitalistă», la instaurarea «dictaturii proletariatului» și la formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste Mondiale. În acest sens în U. R. S. S. au fost elaborate mai multe planuri operative de război, ce prezentau «expresia concentrată a doctrinei militare, aprobată de stat și care este documentul central (planul operativ de război — A. P.), în jurul căruia se leagă într-un tot întreg planul de mobilizare, planul de construire a forțelor armate, programul de dezvoltare a înarmărilor și a tehnicii militare, pregătirea rezervelor, planurile acțiunilor economice etc.»³. În șirul de planuri operative de război ale U. R. S. S. s-a încadrat și cel elaborat către 15 mai 1941.

Înainte de a trece la analiza acestui important document este cazul să subliniem că în urma semnării pactului I. Stalin — A. Hitler și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, Sovietele au aprins «lumina verde» a celui de-al doilea război mondial. Și, deși au declarat că în războiul ce începuse în Europa vor fi pe poziții neutre, totuși, în urma campaniilor numite «de eliberare», Sovietele au anexat un teritoriu cu populație de peste 23 de milioane oameni⁴, inclusiv teritorii românești: Basarabia, nordul Bucovinei, ținutul Herța.

Raptul teritoriilor românești din 1940 a constituit prima etapă de cotropire sovietică a României. După această agresiune conducerea bolșevică s-a pregătit minuțios de o ofensivă de amploare în Europa. Documentul de mai jos, inclus în anexă, care a fost ascuns până nu demult de oficialitățile sovietice, demonstrează clar ce intenții a avut Kremlinul: comandamentul sovietic a gândit un plan de război de ofensivă împotriva Germaniei și a potențialilor ei aliați. «A susține o apărare activă împotriva Finlandei, Prusiei Orientale, Ungariei și României, se menționează în document, și a fi gata pentru a da o lovitură împotriva României o dată cu crearea situației favorabile». Deci, din șirul de state enumerate România a fost pusă prima (și singura) împotriva căreia trebuia să fie dată lovitură.

În document au fost formulate sarcinile ce urmau să fie realizate de trupele Frontului de sud-vest. Forțele acestui Front aveau sarcina «de a da lovituri concentrice României». Scopul cel mai apropiat, așa cum e scris în document, era ca din regiunile Cernăuți și Chișinău armatele roșii să «zdrobească aripa de nord a Armatei române și să iasă la linia râului Moldova, Iași». Planul prevede mijloacele de realizare a scopului: mobilizarea armatelor sub pretextul concentrării pentru instrucție a rezerviștilor, concentrarea oștirilor cât mai aproape de hotarul de vest etc.

Cercetarea faptelor conjugate cu analiza documentelor existente, a memoriilor participanților la evenimente confirmă cu putere de netăgăduit că U.R.S.S. s-a pregătit de un amplu război de ofensivă împotriva statelor europene, în primul rând împotriva României.

La hotarele cu România U.R.S.S. a concentrat Armata a IX-a formată din șase corpuri, inclusiv două mecanizate și unul de cavalerie. Către 21 iunie 1941 Armata a IX-a avea în ansamblu 17 divizii, inclusiv două de avioane, patru de tancuri, două motorizate, două de cavalerie, șapte de pușcași. Armata a IX-a sovietică de la hotarele României era, cu unele rezerve, «cea mai puternică armată din lume»⁵. Așa cum a subliniat V. Suvorov, sovieticii au masat cea mai puternică armată, cu comandanții cei mai experimentați (între ei — viitorii Mareșali ai U.R.S.S. R. Malinovski, M. Zaharov, N. Krâlov, viitorul Mareșal al aviației A. Pokrâșkin ș.a.) nu la hotare cu Germania, ci cu România. Cotropind România, U.R.S.S. ar fi pus mâna pe resursele de petrol și ar fi lovit direct în inima Germaniei⁶: ca și A. Hitler, I. Stalin înțelegea perfect de bine importanța petrolului românesc în războiul din Europa.

O dovadă în plus a faptului că U.R.S.S. s-a pregătit de atac împotriva României a fost și cazul de pe data de 13 iunie 1941 când efectivul corpului al IX-lea cu destinație specială a primit ghiduri de conversație ruso-române, pentru fiecare soldat în parte.

Când a început războiul germano-sovietic și forțele armate sovietice au primit ordin să acționeze conform planurilor avute, s-au constatat că aceste planuri nu prevedeau acțiuni de apărare, ci de ofensivă. Așa, de pildă, la 26 iunie 1941 cuterele cu trupe de desant au debarcat pe neașteptate pe malul drept al Dunării în zona orașului Chilia Veche și, susținute de cercetașii (citește: diversanții) sovietici, plasați în spatele trupelor române ceva mai devreme, au ocupat un cap de pod de 3 km adâncime și 4 km lățime, pricinuind pierderi umane și materiale părții românești⁷.

În aceeași zi, corpul IV de aviație a început bombardarea zonelor petroliere din Ploiești, reducând volumul de extragere a petrolului de două ori⁸.

*

* *

De mai multe ori s-a scris în presa de specialitate de existența unui plan de război al U.R.S.S. împotriva Germaniei și aliaților ei. În sfârșit, documentul a fost scos la lumina zilei și publicat în nr. 3 al revistei «Noua și noueșua istoria» din 1993. Editorul documentului, general-colonelul Iu. Gorikov a făcut un studiu introductiv⁹, explicând din punctul lui de vedere unele momente legate de Plan.

Având în vedere marea importanță istorică, politică și morală a documentului în cauză, îl reproducem mai jos în traducere din limba rusă.

«Considerente asupra planului de desfășurare strategică a forțelor Uniunii Sovietice în caz de război cu Germania și aliații ei¹⁰.

Comisarul Poporului pentru
apărare a Uniunii R. S. S.
mai 1941

Strict personal
Exemplar unic

Președintelui Consiliului Comisarilor Poporului
al U. R. S. S. tov. Stalin

Prezint pentru aprecierea Dumneavoastră considerentele asupra planului de desfășurare a forțelor armate ale Uniunii Sovietice în caz de război cu Germania și aliații ei.

I. În timpul de față, conform datelor direcției de cercetare a Armatei Roșii, Germania are desfășurate circa 230 divizii de infanterie, 22 de tancuri, 20 motorizate, 8 aeriene și 4 de cavalerie, în total circa 284 divizii.

Din ele la hotarele Uniunii Sovietice, în conformitate cu starea pentru 15.4.41, sunt concentrate până la 86 divizii de infanterie, 13 de tancuri, 12 motorizate și una de cavalerie, în total până la 120 divizii.

Se presupune că în condițiile situației politice din ziua de azi Germania, în caz că va ataca U. R. S. S., va putea expune împotriva noastră până la 137 divizii de infanterie (d. i.), 19 de tancuri (d. t.), 15 motorizate (d. m.), 4 de cavalerie (d. c.) și 5 aeroperutate (d. a.), în total până la 180 divizii.

E mai mult decât posibil că forțele armatei germane în componența a 76 d. i., 11 d. t., 8 d. m., 2 d. c. și 5 d. a., în total până la 100 divizii vor fi desfășurate la sud de linia Brest—Demblin pentru a da o lovitură în direcția Kovel, Rovno, Kiev.

În același timp trebuie să așteptăm lovituri la nord din Prusia Orientală în direcția Vilno și Riga, precum și lovituri scurte, concentrice din direcția Suvalki și Brest spre Volkovâsk, Baranovici.

La sud trebuie să așteptăm lovituri: a) în direcția Jmerinka, din partea Armatei române, susținută de divizii germane; b) în direcția Muncaci, Lvov și c) Saniok, Lvov.

Aliații probabili ai Germaniei pot expune împotriva U. R. S. S.: Finlanda până la 20 d. i., Ungaria — 15 d. i., România până la 25 d. i.

Germania cu aliații poate să desfășoare în total împotriva U. R. S. S. până la 240 divizii.

Luând în considerație faptul că în prezent Germania ține armata demobilizată, cu spatele frontului desfășurat, ea are posibilitatea să ne avertizeze în caz de desfășurare și de o lovitură neașteptată.

Pentru a preîntâmpina aceasta, consider necesar ca în nici un caz să nu oferim inițiativa de acțiune Comandamentului German, să anticipăm inamicul în desfășurare și să atacăm armata germană în acel moment, când ea se va afla în faza de regroupare și nu va reuși încă să organizeze frontul și interacțiunea genurilor de armate.

II. Primul scop strategic al acțiunilor oștirilor Armatei Roșii să fie formulat astfel: zdrobirea forțelor principale ale armatei germane, ce se vor desfășura la sud de linia Brest—Demblin și ieșirea la a 30-a zi a operației pe frontul Ostrolenka, r. Narva, Łowicz, Łodz, Kreițburg, Oppelen, Olomouc. *Următorul scop strategic — prin înaintarea din raionul Katovițe în direcția nord și nord-vest să fie zdrobite forțele*

Celelalte 104 divizii probabil se vor afla¹¹:

Nr. de ordine	In ce țări	d. i.	d. m.	d. t.	d. c.	d. a.	In total
1.	In centrul țării, în rezervă	22	1	1	—	1	25
2.	In Danemarca, Belgia, Olanda, Franța	40	2	1	—	2	45
3.	Iugoslavia	7	—	—	—	—	7
4.	Grecia	7	1	—	—	—	8
5.	Bulgaria	3	—	—	—	—	3
6.	Africa	5	1	1	—	—	7
7.	Norvegia	9	—	—	—	—	9
	In total	93	5	3	—	3	104

centrului și aripii de nord a frontului german și să se pună stăpânire pe teritoriul fostei Polonii și Prusiei Orientale.

Sarcina cea mai apropiată—a zdrobi armata germană la răsărit de r. Visla și în direcția Cracovia, a ieși la râurile Narva și Visla și a pune stăpânire pe raionul Katowice¹², pentru care:

a) cu forțele Frontului sud-vest a se da lovitura principală în direcția Krakovia, Katowice, separând Germania de aliații ei din sud;

b) cu aripa stângă a Frontului de vest a se da o lovitură secundară în direcția Sedlice, Demblin, în scopul de a imobiliza grupările (de armate—A.P.) de lângă Varșovia și de a cucerii Varșovia, precum și de a sprijini Frontul de sud-vest în nimicirea grupărilor inamice de lângă Lublin;

c) a susține o apărare activă împotriva Finlandei, Prusiei Orientale, Ungariei și României și a fi gata pentru a da o lovitură României o dată cu crearea situației favorabile. Astfel, Armata Roșie va începe acțiunile de atac de pe frontul Cijev, Liutovisko cu forțele a 152 divizii contra a 100 germane. Pe restul porțiunilor hotarului de stat se prevede o apărare activă¹³.

III. Pornind de la concepția expusă de desfășurare strategică, se prevede următoarea grupare a forțelor militare ale U. R. S. S.

1. Forțele terestre ale Armatei Roșii compuse din 198 d. i., 61 d. t., 31 d. m., 13 d. c.—în total 303 divizii și 74 de regimente de artilerie din R. I. C. (Rezerva Inaltului Comandament), a le repartiza în felul următor:

a) Forțele principale în componența a 163 d. i., 58 d. t., 30 d. m. și 7 d. c. (în total 258 divizii) și 53 r. a. din R. I. C. să fie situate la vest, din ele: în componența Fronturilor de nord, de nord-vest, de vest și sud-vest—136 d. i., 44 d. t., 23 d. m., 7 d. c. (în total 210 divizii) și 53 r. a. din R. I. C.; în rezerva Inaltului Comandament în spatele Fronturilor de sud-vest și de vest—27 d. i., 14 d. t., 7 d. m. (în total 48 divizii);

b) Restul forțelor, compuse din 35 d. i., 3 d. t., 1 d. m., 6 d. c. (în total 45 divizii) și 21 r. a. (regimente de aviație) ale R. I. C., sunt destinate apărării hotarelor U. R. S. S. din Extremul Orient, de la sud și nord, din ele:

— în Extremul Orient și în Districtul militar Transbaical—22 d. i., 3 d. t., 1 d. m., 1 d. c. (în total 27 divizii) și 14 r. a. din R. I. C.

— în Asia Centrală—2 de vânători de munte și 3 d. c. (în total 5 divizii);

— în Transcaucazia 8 divizii de pușcași (d. p.) și 2 d. c. (în total 10 divizii) și 2 r. a. din R. I. C.;

— pentru apărarea țărmului Mării Negre din zona Caucazului și Crimeei—2 d. p.;

— la țărmurile Mării Albe—1 divizie de pușcași.

Gruparea detaliată a forțelor este indicată pe harta alăturată (în materialul de față lipsește—A. P.).

2. Forțele militare aeriene ale Armatei Roșii în componența cărora există și sunt capabile de luptă în momentul de față 97 r. a. v. (regimente de avioane de vânătoare—A. P.), 75 r. a. b. (regimente de avioane de bombardament—A. P.), 11 r. a. a. (regimente de avioane de asalt—A. P.), 29 r. b. r. m. a. (regimente de bombardiere cu rază mare de acțiune—A. P.) și 6 r. b. t. (regimente de bombardiere de transport—A. P.)—în total 218 regimente de avioane—să fie împărțite în felul următor:

a) Forțele principale, compuse din 66 r.a.v., 64 r.a.b., 5 r.a.a., 25 r.b.r.m.a. și 5 r.b.t.—în total 165 de regimente de aviație să fie desfășurate la vest, din ele:

— în componența Fronturilor de nord, nord-vest, vest și sud-vest—63 r. a. v., 64 r. a. b., 5 r. a. a., 11 r. b. r. m. a. și 1 r. b. t.—în total 144 regimente de aviație;

— în rezerva Inaltului Comandament în spatele Fronturilor sud-vest și vest—14 r. b. r. m. a. și 4 r. b. t., în total 21 regimente de aviație (așa e în text—A. P.);

b) Restul forțelor compuse din 31 r. a. v., 11 r. a. b., 6 r. a. a., 4 r. b. r. m. a. și 1 r. b. t.—în total 53 de regimente de aviație să fie lăsate pentru apărarea hotarelor din Extremul Orient, hotarelor de sud și de nord și a punctului de A. A. (Apărare antiaeriană—A. P.) din or. Moscova, din ele:

— la Extremul Orient și D. M. Transbaical—14 r. a. v., 9 r. a. b., 5 r. a. a., 4 r. b. r. m. a. și 1 r. b. t., în total—33 regimente de aviație;

— în Districtul militar Asia Centrală—1 r. a. v. și 1 r. a. a., în total 2 regimente de aviație;

— în D. M. Transcaucazian — 9 r. a. v., 2 r. a. b., în total 11 regimente de avioane;

— în D. M. Arhanghelsk — 1 regiment de avioane de vânătoare.

În apărarea or. Moscova — 6 regimente de avioane de vânătoare.

Gruparea detaliată a forțelor este indicată pe harta alăturată (aici lipsește — A. P.).

În afara F. M. A. indicate, la momentul actual sunt în stadiu de formare și încă complet incapabile de luptă 52 r. a. v., 30 r. a. b., 4 r. a. a., 7 r. b. r. m. a. și 22 r. a., în total 115 regimente de aviație, pe care putem conta că vor fi gata de luptă către 1.01.42.

Aceste regimente de aviație, în măsura în care vor fi gata de luptă, se propune a fi împărțite în felul următor:

— a stabili în vest 41 r. a. v., 30 r. a. b., 4 r. a. a., 5 r. b. r. m. a. 14 «dis», în total 94 regimente de aviație, dintre care:

— în componența fronturilor 41 r. a. v., 33 r. a. b., 6 r. a. a., 7 «dis», în total 87 regimente de aviație;

— în rezerva Inaltului Comandament — 4 r. a. v., 3 r. b. r. m. a., în total 7 regimente de aviație;

— a lăsa pentru frontul din Extremul Orient și D. M. Transbaical 10 și în D. M. Transcaucazian — 6 regimente de aviație;

— pentru apărarea Moscovei — 5 regimente de avioane de vânătoare.

Termenele orientative de intrare a regimentelor de avioane în linie — în conformitate cu tabellele de pe hărți (aici nu sunt indicate — A. P.).

IV. Componența și sarcinile fronturilor ce se desfășoară în vest (harta 1:1.000.000): Frontul de nord (D. M. Leningrad) — 3 armate, inclusiv 15 divizii de pușcași, 4 de tancuri și 2 motorizate, în total 21 divizii, 18 regimente de aviație și Flota militară maritimă de nord, cu sarcinile principale — apărarea or. Leningrad, portului Murmansk, căii ferate Kirovsk și, în comun cu Flota militară maritimă baltică, asigurarea de către aceste forțe a dominației depline în apele Golfului Finic. În același scop este prevăzută transmiterea către Frontul de nord din D. M. Baltic a apărării țărmurilor de nord și nord-vest ale R. S. S. Estoniene.

Hotarul frontului în stânga — Ostașcov, Ostrov, Văru, Viliadi, golf. Matsalu, insulele Ezel și Dago în exclusivitate.

Statul major al frontului — Pargolovo.

Frontul nord-vest (D. M. Baltic) — trei armate, inclusiv 17 divizii de pușcași, 4 de tancuri, 2 motorizate, în total 23 divizii și 13 regimente de aviație, cu sarcinile: printr-o apărare dărză să acopere direcțiile Riga și Vilensk, să nu admită pătrunderea inamicului din Prusia Orientală; prin apărarea țărmului de vest și a insulelor Ezel și Dago, să nu admită debarcarea desantului maritim al inamicului.

Hotarul frontului în stânga — Poloțk, Oșmianî, Druskeniki, Marggrabova, Letțen.

Statul major al frontului — Ponevej.

Frontul de vest (D. M. de vest) — patru armate, inclusiv 31 divizii de pușcași, 8 de tancuri, 4 motorizate și 2 de cavalerie, în total 45 divizii și 21 regimente de aviație.

Sarcinile: printr-o apărare dărză pe frontul Druskininkai, Ostroleka, a acoperi trainic direcțiile Lida și Belostok;

— o dată cu trecerea armatelor Frontului sud-vest în ofensivă, prin lovitura aripii stângi a frontului în direcția generală spre Varșovia și Sedlitz, Radom, a nimici gruparea (de forțe — A. P.) de lângă Varșovia, a pune stăpânire pe Varșovia, în interacțiune cu Frontul sud-vest a zdrobi gruparea Lublin—Radom a inamicului, a ieși la r. Visla și, cu forța unităților mobile, să pună stăpânire pe Radom.

Hotarul frontului în stânga — r. Pripeati, Pinsk, Vlodava, Deblin, Radom.

Statul major al frontului — Baranovici.

Frontul sud-vest — opt armate, inclusiv 74 divizii de pușcași, 28 de tancuri, 15 motorizate și 5 de cavalerie, în total 122 divizii și 91 regimente de avioane, cu sarcinile cele mai apropiate:

a) printr-o lovitură concentrică a armatelor din aripa stângă a frontului a încercui și nimici gruparea principală a inamicului la răsărit de r. Visla în regiunea Lublin;

b) concomitent, printr-o lovitură din direcția Frontului Seneava, Peremâșli, Liutoviska, a zdrobi forțele inamicului în direcția Cracovia și Sandomir-Kielce și a pune stăpânire pe raionul Cracovia, Katowice, Kielce, având în vedere înaintarea de mai departe din acest raion în direcția nord sau nord-vest în vederea nimicirii forțelor considerabile ale inamicului și a cuceri teritoriile fostei Polonii și Prusiei Orientale;

c) a apăra trunic granița de stat cu Ungaria și România și a fi gata pentru a da lovituri *concentrice* României, din regiunile Cernăuți și Chișinău, cu cel mai apropiat scop de a zdrobi aripa de nord a Armatei române și a ieși la linia r. Moldova, Iași¹⁴.

Pentru a asigura realizarea planului expus mai sus, este necesar de a înfăptui din timp următoarele acțiuni, fără de care este imposibil de a da o lovitură neașteptată inamicului atât pe calea aerului, cât și pe uscat:

1. a mobiliza pe ascuns armatele sub pretextul concentrării pentru instrucție a rezervelor;

2. sub pretextul concentrării în tabere a concentra pe ascuns armatele mai aproape de hotarul de vest, în primul rând a masa toate armatele din rezerva Inaltului Comandament;

3. a concentra pe furie aviația din anumite districte militare pe aerodromurile de câmp și tot atunci de a desfășura spatele frontului pentru aviație;

4. treptat, sub pretextul concentrării pentru instrucții și manevre în spatele frontului, a desfășura spatele frontului și baza de spitale.

V. Gruparea din rezerva Inaltului Comandament.

În rezerva Inaltului Comandament a avea 5 armate și a le concentra:

— două armate, inclusiv 9 divizii de pușcași, 4 de tancuri și 2 motorizate, în total 15 divizii, în regiunea Veazima, Săcevka, Elnea, Breansk, Suhinici;

— o armată compusă din 4 divizii de pușcași, 2 de tancuri și 2 motorizate, în total 8 divizii, în regiunea Vileika, Novogradok, Minsk;

— o armată compusă din 6 divizii de pușcași, 4 de tancuri și 2 motorizate, în total 12 în regiunea Șepetovka, Proskurov, Berdicev și

— o armată compusă din 8 divizii de pușcași, 2 de tancuri și 2 motorizate, în total 12 divizii, în regiunea Belaia Țercovi, Zvenigorod, Cerkassî.

VI. Acoperirea concentrării și desfășurării.

Pentru a ne pune la adăpost de o posibilă lovitură neașteptată a inamicului, pentru a acoperi concentrarea și desfășurarea trupelor noastre și a le pregăti pentru ofensivă este necesar:

1. a organiza o apărare dărză și a acoperi hotarele de stat, folosind pentru aceasta toate trupele districtelor din zona hotarelor și aproape toată aviația, ce are menirea de a fi desfășurată în vest;

2. a elabora un plan detaliat de apărare antiaeriană a țării și a pregăti complet mijloacele de apărare antiaeriană (A. A.).

Pe marginea acestor probleme am dat dispoziții, către 1.06.41 vor fi elaborate planurile de apărare a hotarelor de stat și A. A.

Componența și gruparea armatelor de acoperire — în conformitate cu harta alăturată (aici nu este — A. P.).

Totodată este necesar de a forța pe toate căile construirea și înarmarea fortificațiilor, a începe construirea fortificațiilor pe linia din spatele frontului Ostașkov—Pocep și a prevedea construirea noilor fortificații în 1942 la hotarele cu Ungaria, precum și a continua construirea fortificațiilor pe linia vechilor hotare de stat¹⁵.

VII. Sarcinile ce trebuie să le rezolve Flota militară maritimă au fost formulate deja în conformitate cu raporturile mele ce au fost aprobate de Dumneavoastră.

VIII. Desfășurarea trupelor și acțiunilor lor militare sunt asigurate cu rezervele disponibile:

cu muniții —

proiectile de calibru mic — pe trei săptămâni;

proiectile de calibru mediu — pe o lună;

obuze — pe o lună;

mine — pe o jumătate de lună

cu proiectile pentru tunuri antiaeriene —

de 37 mm — pe 5 zile;

- de 76 mm — pe o jumătate de lună;
- de 85 mm — pe 11 zile;
- cu muniții pentru avioane —
  - bombe explozive — pe o lună;
  - bombe perforante — pe 10 zile;
  - bombe de distrugere a întăriturilor din beton — pe 10 zile;
  - proiectile brizante — pe o lună;
  - bombe incendiare — pe o jumătate de lună;
- cu carburanți și lubrifianți —
  - benzină B-78 — pe 10 zile;
  - « — » B-74 — pe o lună;
  - « — » B-70 — pe 2 1/2 luni;
  - benzină pentru automobile — pe 1 1/2 luni;
  - motorină — pe o lună.

Rezervele de carburanți, predestinate districtelor de vest, sunt în mare măsură eşalonate (din lipsa capacităților pe teritoriile districtelor sus-menționate) în districtele interne.

IX. Rog:

1. Să aprobați planul prezentat de desfășurare a forțelor militare ale U. R. S. S. și planul proiectat al acțiunilor de luptă în caz de război cu Germania;

2. să permiteți la timp promovarea consecventă a mobilizării și a concentrării ascunse în primul rând a tuturor armatelor rezervei Inaltului Comandament și a aviației;

3. să cereți de la C. P. C. F. (Comisarul poporului pentru Căile Ferate — A. P.) construirea amplă și la timp a căilor ferate conform planului pentru anul 1941 și în special în direcția Lvov;

4. să obligați industria să îndeplinească planul de producere a părților materiale ale tancurilor și avioanelor, precum și fabricarea și prezentarea munițiilor și carburanților strict în termenele fixate;

5. să aprobați propunerea de a construi noile raioane fortificate¹⁶.

Anexe: 1. schema desfășurării pe harta 1:1.000.000, într-un singur ex.

2. schema desfășurării cu acoperire pe trei hărți;

3. schema corelației de forțe, într-un ex.;

4. trei hărți cu bazele F.M.A. la vest (în materialul de față nu au fost publicate — A. P.).

Comisarul Poporului U.R.S.S. pentru
apărare, Mareșalul Uniunii Sovietice

S. Timoșenko

Șeful Statului Major al A.R.,
generalul de armată

Gh. Jukov»

Note

¹ I. Șișcanu, *Formarea și evoluția R. A. S. S. M de la 1924 la 1940*//«Cugetul», 1992, nr. 5—6, p. 62.

² «Krasnaia Bessarabia», 1926, nr. 1, p. 4.

³ Ю. А. Горьков, *Готовил ли Сталин предупреждающий удар против Гитлера в 1941 году*//Новая и новейшая история, 1993, № 3, с. 30.

⁴ В. Суворов, *Ледокол. Кто начал вторую мировую войну?*//М., 1993, с. 47.

⁵ *Ibidem*, p. 148.

⁶ *Vezi: Ibidem*, p. 149—150.

⁷ *Часовые советских границ. Краткий очерк истории пограничных войск СССР*. Изд. II-е, М., 1984, с. 141—142.

⁸ В. Суворов, *op. cit.*, p. 329.

⁹ *Vezi: Iu. Gorikov, op. cit.*, p. 29—39.

¹⁰ Documentul a fost scris cu mâna de A. M. Vasilevski, general-maior, loc-

țiitorul șefului Direcției operative a Statului Major al Armatei Roșii. Se publică ținând cont de rectificările de cifre și text făcute cu mâna de N. F. Vatutin, general-locotenent, locțiitorul șefului Statului Major al Armatei Roșii. Corectarea cifrelor, ștergerea, înscrierea, corectarea unor cuvinte, făcute de Vatutin, nu s-au menționat (la publicarea documentului de față — A. P.). Au fost menționate doar acele locuri, unde Vatutin a înscris alineate și fraze (în text — cursiv). La sfârșitul documentului sunt indicate semnăturile Comisarului poporului U. R. S. S. pentru apărare, Mareșalului Uniunii Sovietice S. K. Timoșenko și șefului Statului Major al Armatei, generalului de armată Gh. K. Jukov. În să semnăturile scrise cu mâna proprie lipsesc.

Ortografia și punctuația sunt date în conformitate cu documentul original. (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).

- ¹¹ Tabelul a fost alcătuit de N. F. Vatutin.—Arhiva Centrală a Ministerului Apărării al Federației Ruse (în continuare A. C. M. A. a F. R.), f. 16A, inv. 2956, d. 237, f. 1 rev. (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).
- ¹² Alineatele subliniate au fost scrise de N. F. Vatutin—A. C. M. A. a F. R., f. 16A, inv. 2951, d. 237, f. 4 (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).
- ¹³ Ultimele două alineate au fost scri-

se de N. F. Vatutin.—A. C. M. A. a F. R., f. 16A, inv. 2951, d. 237, f. 5. (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).

- ¹⁴ Cuvântul «concentrice» și ultima frază din alineat au fost înscrise de N. F. Vatutin (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).
- ¹⁵ Ultimul alineat a fost scris de N. F. Vatutin—A. C. M. A. a F. R., f. 16A, inv. 1951, d. 237, f. 13 (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).
- ¹⁶ Fraza a fost introdusă de N. F. Vatutin (Nota editorului, gen.-col. Iu. Gorikov).

PLAI NATAL

Dan Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTOR CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (XIV)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

1	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul
931.	Trifeni, sat pe Lăpușna, lângă Mlădinești, ț. Lăpușna, r. Hâncești.	1597(7106) decembrie 22	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Nicoară uricar parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 183.
932.	Trifești, sat pe Prut, ț. Chigheci, r. Cahul.	1520(7028) iulie	Menționat în hotar cu iezerile Oreahov, Beuleul și Gârla Neagră.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 165.
		1536(7044) ianuarie 18	—”—	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 348.
933.	Trifești, sat lângă Minceni, ț. Orhei, r. Rezina.	1604(7112) februarie 25	Menționat în hotar cu Minceni.	MEF, vol. I, p. 199—201.
934.	Troenești, sat la Prut, probabil lângă Dancu, r. Hâncești.	1533(7041) <martie> 27	Petru Rareș-Vodă întărește lui Dragotă Averescul și Neagul Șopârleanul parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 360.
		1548(7056) martie 21	Menționat în hotar cu Dobreni și Drăculești.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 566.
935.	Truineva, loc și sat pe Racovăț, lângă Gordinești, ț. Hotin, r. Edineț.	1576(7084) aprilie 17	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Gavril pisar.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 66.
936.	Trușani, sat pe Ișnovăț, r. Strășeni.	1545(7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriană.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606.
937.	Turburești, sat la Prut, lângă Bândești și Ungheni, r. Ungheni.	1587(7095) martie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Gavrilaş pisar.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 343.
938.	Tutoveni (Tutovinești, ce se cheamă Cărbășeni), sat pe Voinova, lângă Tătărești, ț. Orhei, r. Strășeni.	1528(7036) martie 1	Petru Rareș-Vodă întărește Oanii ș. a. parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 249.
939.	Tuzora (Tuzara, unde este cneaz Nicoară), sat pe Bâc, la obârșia Jelcovei, r. Călărași.	144<0>—144<1> (694...) iulie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc satul lui Nicoară.	DRHA, vol. I, p. 289.
		1545(7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriană.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606.
940.	Țacoteni, sat, ț. Hotin, r. Briceni sau Edineț.	<1597—1611> iunie 3	Menționat drept baștină a lui Toma	MEF, vol. I, p. 156—157.

1	2	3	4	5
941.	Țarigrad (Pervomaiscoe), sat, r. Drochia.	1470(6978) septembrie 25	Menționat drept baștină a lui Ionașco Heretei, boier.	DRHA, vol. II, p. 434.
942.	Țârvice (unde este ~, Țăra), sat, pe Răut, r. Florești.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147 și DRHA, vol. I, p. 247.
943.	Țiberiha (Țiberica, sat, Ț. Orhei, r. Călărași.	1619(7127) iunie 3 1621(7129) martie 1	Menționat drept baștină a lui Lupul. Alexandru Iliăș-Vodă întărește lui Vasile Grumaz jumătate din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 355. DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 11.
944.	Țigan (unde sta ~), sat la obârșia Rezinei, lângă Sămălcani, sub Caragine, r. Rezina sau Șoldănești.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147 și DRHA, vol. I, p. 247.
945.	Țigănești (Țigănești), sat, Ț. Soroca.	1420(6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Oană vornic.	DRHA, vol. I, p. 68 și MEF, vol. II, p. 37—39.
946.	Țiplecești (Țiplești, Țiplețești), sat pe Răut, Ț. Soroca, r. Sângerei.	1588(7096) august 20	Menționat că satul a fost așezat după moartea lui Alexandru Lăpușneanu-Vodă.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
947.	Țoban , sat lângă Ișnovăț, Ț. Orhei, r. Strășeni.	1501(7009) iulie...	Menționat în hotar cu satul Ișnovăț.	DRHA, vol. III, p. 556.
	* Țurțulești , vezi: Giurgiuiești , sat, r. Vulcănești.			
948.	Țuțurmac , sat pe Ciulucul Mare, lângă Copăceni, Ț. Orhei, r. Sângerei.	1569(7077) august 12	Menționat în hotar cu Cubecianii.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 210.
949.	Ugrinouși (probabil Grinauși), sat, r. Ocnița. Vezi și Hrineuși .	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
950.	Uhorceni , seliște pe Cobolta, în Nădușita, r. Drochia.	1600(7108) martie 25	Ierimia Movilă-Vodă întărește seliștea lui Gheorghe Albotă.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 284.
951.	Ulmi , sat pe Spiroasa, lângă Schinoasa, r. Ci-mișlia.	1502(7010) martie 11	Menționat în hotar cu un loc pustiu.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 15 și DRHA, vol. III, p. 484.
952.	Ulmul (Ulmi), sat pe Botna, Ț. Lăpușna, r. Ialoveni.	1545(7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriană.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606.
953.	Unchetești , (Ochinteși, Unchitești, Ochitești), seliște și sat pe Nistru mai sus de Cuhărești, Ț. Soroca r. Camenca.	1483(6991) octombrie 17	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Onică Mușat vornic.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 46 și DRHA, vol. II, p. 390.
954.	Unești , sat lângă Tuzora, r. Călărași.	1545(7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriană.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606.

1	2	3	4	5
955.	Unghiul (Ungheni), se- liște în valea Prutului, or. Ungheni.	1587(7095) martie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește seliștea lui Gavrilaș, pisar.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 343.
956.	Urechești , sat pe Scum- pia și Cahul, ț. Chigheci, r. Vulcănești.	1617(7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă în- tărește satul lui Ure- che mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
957.	Ustia (Ustia, Ostia), sat pe Nistru și Răut, ț. Orhei. r. Dubăsari.	<1616—1619, 1623—1625> octombrie 24, 1617(7125) mai 4	Menționat în hotar cu Ohrincea Radu Mihnea-Vodă în- tărește satul m-rii Rășca.	MEF, vol. I, p. 304—307. DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 155.
958.	Ușerești , sat inclus în Toporul, unit cu Cărpini- neni, r. Hâncești.	1584(7092) mai 5	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul Solo- miei, cneaghinei lui Iosif Veveriță.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 253—254.
959.	Vadul Pietrii (Piatra(?) unde este ~, Lazo), sat pe Răut, lângă Brânzeni, r. Telenești.	1437(6945) decembrie 20.	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Mihail de la Do- rohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147 și DRHA, vol. I, p. 247.
	* Vadul Rașcov , vezi: Rașcov , sat, r. Șoldă- nești și Camenca.			
960.	Valea Neagră , (Ciorna), sat la Fântâna, pe Nis- tru, r. Rezina.	1552(7060) martie 29	Ștefan Rareș-Vodă în- tărește lui Gheorghe diac parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 12.
	* Valea Rusului , vezi: Ruși , sat, r. Fălești.			
961.	Valuani , sat, lângă Gru- șeva, r. Criuleni.	1501(7009) iulie...	Menționat în hotar cu satul Ișnovăț.	DIRA, vol. III, p. 556.
	* Vancăuți , vezi: Ivan- căuți și Hancăuți , pe Ciuhur sau Terebne; sat, r. Edineț.			
962.	Vanța (unde este), sat lângă Prut, în dreptul Podolenilor, lângă Cotul Morii, r. Hâncești.	1439(6947) iulie 2	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă dăruiesc satul lui Iuga protopop.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 162.
963.	Varutu (Voroteț, Voru- tu), sat pe Drăgșani, ț. Orhei, r. Orhei.	1430(6938) martie 23	Menționat în hotar cu Biești, Giugureni și Năjdieni.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 412.
964.	Vascăuți (Miștești, Mit- fești, ce s-a numit ~), sat, ț. Soroca, r. Ca- menca.	<1606 iunie 30—1607 sep- tembrie 14> 1620(7128) martie 2	Menționat că hotarul satului a fost stabilit după ordinul lui Ghe- orghe, pârcaľab de Hotin. Maria, cneaghinea lui Chirită Paleolog, dă- ruiește satul m-rii Su- cevița.	MEF, vol. I, p. 214—216. DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 428.
965.	Vasile (unde a fost ~ vataman), seliște la gu- ra Cogălnicelului, lângă Gura Galbenă, r. Cimiș- lia.	1598(7106) aprilie 10	Ierimia Movilă-Vodă întărește seliștea lui Cehan vatav.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 205—206.

1	2	3	4	5
966.	Vasileuți , sat pe Prut, lângă Cubani, r. Glodeni.	<1473 sfârșitul lui iunie — 13 septembrie>	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Hanco ceașnic și fraților săi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 394 și DRHA, v. II, p. 286.
967.	Vasileuți (Vasileuți, Vasiliani Văsieni), seliște și sat la capătul Coliso-vei de Sus, pe Măiatini, r. Teleneshti.	1535(7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește satul nepoților lui Milea Călugărul.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370.
968.	Vatice (Ia~, unde a fost Ștefan Răscop, Vatici), sat, ț. Orhei, r. Orhei.	1443(6951) mai 27	Ștefan-Vodă întărește satul lui Ghereiu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 192 și DRHA, vol. I, p. 328.
969.	Vădureni , sat pe Răut, probabil lângă Prajila, ț. Soroca, r. Florești.	1588(7096) august 20	Menționat că a fost așezat după moartea lui Alexandru Lăpușneanu-Vodă.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
970.	Văidiiani , sat, ț. Soroca, r. Soroca.	1620(7128) aprilie 12	Gaspar Grațiani-Vodă întărește satul lui Costea Bucioc, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 445.
971.	Văleni (Valeani), sat pe Prut, lângă iezerul Be-leul, mai sus de Rădeni, ț. Chigheci, r. Vulcănești.	1543(7051) <aprilie 24—mai 25>	Petru Rareș-Vodă dăruiește satul m-rii Po-brata.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 408.
972.	Vărzărești (mănăstirea lui Vărzar), mănăstire și sat, r. Nisporeni.	1420(6928) aprilie 25	Menționate în hotarul satelor Sărăteni, Lozova ș. a.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41 și DIRA, vol. I, p. 68.
973.	Vărzărești (Fântâna din malul Băcului), sat pe Băc, r. Călărași.	1533(7041) martie 28	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Gavril ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 363.
974.	Văsiiani (Văsieni), sat pe Botna, ț. Lăpușna, r. Ialoveni.	<1606—1609> ianuarie 16	Menționat Bărnovschi, staroste din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 4.
		1614(7122) mai 23	Act de vânzare a unei părți din satul Bolcășești, scris în sat.	MEF, vol. I, p. 285—286.
975.	Vâlcănești (Volconeshti, Vulcănești), sat sub Botne, mai jos de Lucani, în Șăndreni, r. Nisporeni. Vezi și: Volcănești .	1443(6951) martie 6	Menționat în hotar cu satul unde a fost Iuga Negru.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 185.
976.	Vârful Sec , sat lângă Prut, pe Ciuhur, în Horodiște, r. Râșcani.	1429(6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ivan vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83.
977.	Vâscoaia , sat pe Nirnova, la Gura Socilor, lângă Bujor, r. Hâncești sau Nisporeni.	1533(7041) martie 28	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Gavril ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 363.
*	Văsoca, vezi: Visoca , sat, r. Dondușeni.			
978.	Veca , sat, ț. Lăpușna	1573(7081) mai 4	Menționat Drăgan, armașul din sat.	MEF, vol. I, p. 81, 83.

1	2	3	4	5
979.	Vedînți (Viadici, Viidincu, Iadînți), sat la Te-rebne, azi or. Edineț, vezi și: Iadînți.	1431(6939) iunie 15	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Cupcici vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 93 și DRHA, vol. I, p. 153.
980.	Velhănăsar , ocină, ț. Orhei.	<1619—1620> aprilie 5	Menționat în hotar cu Căbăeștii.	MEF, vol. I, p. 345—348.
981.	Verbca (care s-a numit Durniț), seliște la obârșia Ciuhurului, lângă Ocnîța, r. Ocnîța.	1580(7089) septembrie 21	Iancu-Sasul-Vodă întărește fiilor lui Mihăilaș jumătate din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 148.
982.	Verbca (probabil Salcea), sat, r. Șoldănești.	1614(7123) noiembrie 1	Menționat drept baștină a lui Lupul.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 181.
983.	Verbiianca , sat, probabil lângă Holohoreni, r. Bricenii.	1588(7096) februarie 21	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Gavri-laș logofăt parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 377 și MEF, vol. I, p. 136—137.
984.	Verbova , sat pe Iar, lângă Iarova, ț. Soroca, r. Soroca.	1554(7062) aprilie 20	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Ion Moghilă logofăt.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 238.
985.	Verdeșani (Varticeni, Verdișani), sat pe Vladnic (Hlabnic), lângă Todirești, ț. Iași, r. Ungheni.	1610(7118) august 6	Constantin Movilă-Vodă întărește satul Năstăsicăi Moțoc.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 313.
986.	Verteporoh (Vertiporoh, Hotarul lui Grozea, Hotarul lui Hodco Costici, care s-a numit Greci, azi Stolniceni), sat pe Ciuhur, ț. Hotin, r. Edineț.	1429(6937) mai 27	Hotarul lui Grozea, menționat în hotar, cu două sate, numite Cupca.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 81.
	Vezi și: Hotarul lui Grozea .	1431(6939) iunie 15	Menționate două cuturi ale lui Costici, în hotar cu Grozea.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 93.
987.	Vetr..... , sat pe Ichil, r. Criuleni.	1617(7125) aprilie 14	Menționat un loc puștiu lângă sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 140.
	* Viadici, vezi: Vedînți , sat, azi or. Edineț.			
988.	Visoca , sat la obârșia Căinarului, ț. Soroca, r. Donduşeni.	1599(7107) iunie 13	Menționat în hotar cu Burdujăni.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 261.
989.	Visterniceni , (locul lui Oșel, Fântâna Mare), sat în dreptul Băii lui Acbaș, în or. Chișinău.	1436(6944) iulie 17	Menționat în hotar cu satul «unde stă Peatră» și Chișinăul lui Acbaș.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 131.
	Vezi și: Fântâna Albișoara .	1517(7025) decembrie 15	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Ieremia vistier.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 111—112.
990.	Visterniceni (Visternicii), sat pe Răut, probabil lângă Gura Camenca, ț. Soroca, r. Florești.	1588(7096) august 20	Menționat că Alexandru Lăpușneanu-Vodă a dăruit satul pentru așezarea locuitorilor din Hecești și Joldești.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393.

1	2	3	4	5
991.	Vișneuți (Vișneva, Vișnovia, numit și Suseni), sat pe Nistru, probabil r. Orhei.	1447(6955) ianuarie 14	Ștefan-Vodă întărește satul lui Șandro spătar.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 221.
992.	Vișnevăț (Căpriana, Căprieni, Vișnivăț), mânăstire, ț. Lăpușna, r. Strășeni.	1429(6937) februarie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește mânăstirea soției sale Marena.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76—77.
993.	Vișnevăț (Vișneuți), loc pustiu și sat pe Vișnovăț, în Căpriana, r. Strășeni.	1429(6937) februarie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul soției sale Marena.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76.
	* Vișnevăț, vezi: Ișnovăț , sat, r. Hâncești.			
994.	Vitreanca , sat, probabil r. Edineț.	1624(7132) mai 1	Mențione în document.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 288.
995.	Vizdita , seliște la obârșia Săratei, r. Hâncești.	1523(7031) martie 25	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul nepoților lui Vlad Dolhici.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 221.
996.	Vărtopeni , sat, ț. Lăpușna.	<1553—1554> (7062)	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul nepoților lui Milea.	MEF, vol. I, p. 66—67.
997.	Vlasinești , sat, probabil lângă Căprieni, r. Strășeni.	1446(6954) iunie 20	Ștefan-Vodă întărește satul lui Petru Vlașescu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 220.
998.	Vlădeni , sat pe Dobrușa, lângă Răspopeni, ț. Soroca, r. Șoldănești.	1611(7119) aprilie	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Costea Bucioc mare ceașnic părți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 15.
		1611(7119) <iunie 20>	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Costea Bucioc părți din sat.	MEF, vol. I, p. 270—272.
		1619(7127) ianuarie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește m-rii Secu părți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 307.
999.	Vlădești (ce s-a numit Dădești), sat pe Prut, probabil lângă Gotești, ț. Chigheci, r. Cantemir.	1604(7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 148.
1000.	Vlădicu , sat pe Nistru, r. Slobozia.	1374 iunie 3	Menționată o luptă cu tătarii lângă sat. (Document îndoielnic).	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 411.
1001.	Voinăuți , sat lângă Oancea Namnotă, r. Strășeni. Vezi și: Pașco .	1435(6943) aprilie 14	Menționat un loc pustiu lângă sat.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 116.
1002.	Vojea (Vojca), sat, ț. Soroca.	1616(7124) mai 7	Alexandru Movilă-Vodă întărește satul m-rii Vartoped.	MEF, vol. I, p. 293.
1003.	Volcăești (Vălcăești), sat pe Vișnovăț, ț. Lăpușna, r. Strășeni. Vezi și: Vălcan .	1620(7128) aprilie 12	Gașpar Grațiani-Vodă întărește lui Constantin Roșca ș. a. părți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 454—455.
1004.	Volcineț , sat pe Bâc, ț. Orhei, r. Călărași.	1616(7124) iunie 12	Ștefan Tomșa-Vodă dăruiește satul lui Erimia vornic.	MEF, vol. III, p. 111—112.
	* Volconești, vezi: Vălcan , sat, r. Nisporeni.			

1	2	3	4	5
1005.	Voloaca (Voloca), sat pe Lăpușna, probabil lângă Cristești, r. Nisporeni.	/1430—1431/ aprilie 10	Menționat în hotar cu Fântâna lui Gherman.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 79 și DRHA, vol. I, p. 145.
		1545 (7053)	Menționat în hotar cu m-rea Căpriana.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 606.
1006.	Volodăuți , (Volodeni), sat, r. Edineț.	1412 (6920) aprilie 5	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Giurca Drăgoțescu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 31 și MEF, vol. II, p. 30—31.
1007.	Voloseni (Volosăni), sat pe Bâc și Botna, lângă Cojoșna, r. Strășeni.	1448 (6956) iulie 27	Petru-Vodă dăruiește satul lui Ivan Porcu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 232 și DRHA, vol. I, p. 403.
1008.	Volovcinți (Voloucinți, Golovcinți și Volovița-Voloave, sat, ț. Soroca, r. Soroca.	1600 (7108) martie 20	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Macri mare armaș și urmașilor lui.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 280.
1009.	Vorniceni (Dvoreiceni), seliște pe Cobolța, lângă Alboteni, ț. Soroca, r. Drochia.	1597 (7105) februarie 18	Ieremia Movilă-Vodă întărește cuiva satul.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 157.
1010.	Vorniceni (Dvorniceni), sat pe Lăpușna, în satul Negri, ț. Lăpușna, r. Hâncești.	1519 (7027) iunie 23	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Toma armaș.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 143.
1011.	Vorniceni (Dvorniceni), sat pe Băcovăț, ț. Lăpușna, r. Strășeni.	1420 (6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Vena vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41.
1012.	Vorodiște (Horodiște), cetățuie la Suleni pe Voloaca, în Suleni, ț. Orhei, r. Orhei.	1587 (7096) septembrie 6	Menționat lângă fântână, la Suleni pe Voloaca.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 367.
1013.	Voroncăuți (Slobozia Voroncova), sat pe Nistru, r. Soroca.	1617 (7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
	* Voroteț, Vorutu, vezi: Varutu , sat, r. Orhei.			
1014.	Vovinești (Godjinești), sat pe Cula, r. Călărași.	1607 (7115) martie 10	Simion Movilă-Vodă întărește Maricăi ș. a. părți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 92—93.
1015.	Vovulceni , sat, ț. Lăpușna, r. Strășeni.	1616 (7125) septembrie 16	Menționat în hotar cu Ciuciuleni și Lozova.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 519.
	* Vrabia, vezi: Gotești (Hotești), sat, r. Cahul.			
1016.	Vrănești , sat la Botne, la obârșia Cunilei, azi același cu Căbăești, r. Fălești.	1429 (6937) februarie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul soției sale Marena.	DRHA, vol. I, p. 125.
	* Vulcănești, vezi: Vălcan , sat, r. Nisporeni.			
1017.	Vulpești (Hulpiști), sat lângă Ungheni, ț. Iași, r. Ungheni.	1617 (7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.

1	2	3	4	5
	* Zagarancea, vezi: Laslăoani , sat, r. Ungheni.			
1018.	Zagorna (Zahorna, Chițcani), sat pe Nistru, la gura Botnei, r. Slobozia.	1429(6937) august 31	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul m-rii Neamț.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 85.
	* Zagorna, vezi: Zahorna , sat, r. Șoldănești.			
1019.	Zahaicană (Zăhăicani), sat, r. Criuleni.	1501(7009) iulie	Menționat în hotar cu Iașnovăț.	DRHA, vol. III, p. 556.
1020.	Zaharna (Saharna), sat pe Nistru, la gura Zaharnei, r. Rezina.	1495(7003) ianuarie 24	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul nepoților lui Sima Rugină.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 234 și DRHA, vol. III, p. 319.
1021.	Zahoreni , sat, ț. Orhei, r. Orhei.	1577(7085) iunie 30	Moruzan vinde parte din sat lui Gavril al III-lea logofăt.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 89 și MEF, vol. 1, p. 105—106.
1022.	Zahorna , sat, ț. Soroca, r. Șoldănești.	1614(7123) noiembrie 1	Menționat Duma, ușar din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 181.
1023.	Zaluceni (Zăluceni), sat pe Prut, ț. Hotin, r. Brițeni.	1620(7128) august 22	Gașpar Grațiano-Vodă întărește satul nepoților lui Liciul postelnic.	MEF, vol. I, p. 367—368.
1024.	Zaluceni (Zaloceani), sat pe Răut, la gura Moșcovei, lângă Mașcăuți, ț. Orhei, r. Criuleni.	1607(7116) septembrie 23	Mihail Movilă-Vodă întărește satul lui Nicoară Donici pâr-călab de Orhei.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 128.
	* Zavedeni, Zavidini, vezi: Zăvadini , sat, r. Sângerei.			
	* Zăbriceni, vezi: Zubriceni , sat, r. Edineț.			
1025.	Zăhăicani (Zaicani), sat pe Ciuhur, ț. Iași, r. Edineț.	1596(7104) iulie 23	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Ionașco Neagoe pâr-călab de Hotin.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 146.
	* Zăluceni, vezi: Zaluceni , sat, r. Camenca.			
1026.	Zăpădeni , seliște pe Căi-nar, ț. Soroca, r. Drochia.	1528(7037) septembrie 21	Petru Rareș-Vodă dăruiește satul lui Mario Ciuciuma, mare armaș.	MEF, vol. I, p. 43—44 și DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 602.
1027.	Zăpeni (Zapeni), sat, probabil ț. Iași.	/1560(7069)/ aprilie 11	Alexandru Lăpușeanu-Vodă dăruiește satul m-rii Căpriana.	MEF, vol. I, p. 74—76.
	* Zărnești, Zărnești, vezi: Zernești , sat, r. Cahul.			
1028.	Zăvadeni (Zavidini, Zăvadinei, Zăvădeni, Zăvedeni, Zăvadinele, Zevadeni, Zivadinele), sat, seliște și ocolul scutăriei domnești pe Răut, inclus în Alexăndreni, ț. Soroca, r. Sângerei.	/1552 septembrie—1561 noiembrie/ 13	Menționate Miceștii ș. a. sate, ascultătoare de ocol.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 34.

1	2	3	4	5
		1586(7094) martie 11	Petru Șchiopul-Vodă dăruiește seliștea lui Andrei logofăt și pârcălab de Neamț și urmașilor lui.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 308—309.
1029.	Zberoaia, sat la Prut, r. Nisporeni.	1621(7130) decembrie 18	Menționat loc domnesc în dreptul satului.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 84.
1030.	Zernești (Zârnești), sat, r. Cahul.	1494(7002) martie 2	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul fiilor lui Barbul Burcei — lui Andrică și fraților săi.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 205 și DRHA, vol. III, p. 273.
1031.	Zgurița, sat, la Căinari, ț. Soroca, r. Drochia.	1470(6978) noiembrie 23	Menționat în hotar cu Șalvira și Crascăuți.	DRHA, vol. II, p. 442.
1032.	Zlătariul (unde a fost vatăman~, Zlătărești), sat pe Nistru, lângă Șinișeuți, r. Rezina.	1495(7003) ianuarie 24	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul nepoților lui Sima Rugină.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 234.
1033.	Zorila (Zorilă), seliște pe Chigheci, r. Leova sau Cantemir.	1452(6960) septembrie 10	Alexandru cel Bătrân-Vodă întărește satul lui Ignat postelnic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 251 și DRHA, vol. II, p. 22.
1034.	Zorilești (Zorilova), sat pe Prut și Camenca, r. Glodeni.	1546(7054) martie 31	Petru Rareș-Vodă întărește lui Colac ș. a. parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 436.
1035.	Zubrăuți, sat, r. Slobozia.	1374 iunie 3	Iurg Coriatovici-Vodă dăruiește satul lui Iacșa Litovar. (Document indoienic).	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 411.
1036.	Zubrea (unde au folosit~), sat, probabil lângă Roșu, r. Cahul.	1425(6933) mai 12	Menționate locuri pustii lângă sat.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 53.
1037.	Zubrești, sat pe Voinova, ț. Orhei, r. Strășeni	<1622 septembrie 1—1623 august 31>(7131)	Menționat în hotar cu Mărtinești ș. a.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 162.
1038.	Zubreuți, sat la Prut mai jos de Andriaș, lângă Cubani, r. Glodeni.	1429(6937) iunie 19	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Dan Uncleata.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 84; DRHA, vol. III, p. 137.
1039.	Zubriceni (Zubricăuți, Zăbriceni), sat pe Terebene, ț. Hotin, r. Edineț.	1429(6937) aprilie 17	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Radu gramatic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 80; DRHA, vol. I, p. 129.

ABREVIERI

DIRA — Documente privind istoria României. A. Moldova, București.

DRHA — Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, București.

MEF — Moldova în epoca feudalismului. Молдавия в эпоху феодализма, Chișinău.

BIBLIOGRAFIE ȘI RECENZII

ION ȘPAC

O REVISTĂ BASARABEANĂ DE GENEALOGIE

În luna august a anului 1932, din avântul unui mănunchi de tineri, în sufletul cărora pâlpaia dorința de a găsi «căi biruitoare ale gândului» («Din trecutul nostru», 1934, nr. 13—14, p. 2), a fost înființată Asociația cultural-istorică «Neculai Milescu», care și-a însușit numele de la faimosul spătar al Moldovei, Neculai Gavrilovici Milescu-Spătaru (1525—1714), născut la Milești—Vaslui, om de vază cu studii în teologie, filozofie, istorie și literatură. Numele acesta trebuia să însuflețească tineretul scetos de libertate și să-l îndemne spre fapte mărețe. De fapt așa și se întâmplă. Din lipsa fondurilor, Asociația formal nu exista, în realitate însă ea își începuse activitatea chiar din același august al lui 1932. Rezultatele acestor strădanii s-au încununat cu apariția, la 1 noiembrie 1933, a publicației «Din trecutul nostru». Fascicula era numerotată cu cifra «1» și purta subtitlul *Boierii Hâncu. Sârbii în Basarabia*, de Gheorghe G. Bezviconi (în primii ani semna «Bezviconnâi») editată de Asociația cultural-istorică «Neculai Milescu». Deci, foaia de titlu a primelor numere nu dezvăluia taina publicației. Din studiile publicate în cele 16 pagini ale primului număr se deslușea, cu ușurință tematica acestuia. Mai greu era să te dumirești ce fel de publicație era aceasta: revistă, buletin, studiu monografic etc. și care era periodicitatea ei. Următoarea fasciculă, apărută în decembrie al aceluiași an cu subtitlul *Boierii Gațenco. Academicianul Gonata. Nobilii Șișco*, de același autor, de asemenea nu clarifică pe deplin caracterul publicației. Constatăm doar că ediția pretindea să apară lunar și că toate studiile publicate aparțin aceluiași autor. Celelalte numere, 3—4, 5—6, 7—8, 9—10, 11—12, confirmă această intenție. Această nedeterminare a caracterului publicației, precum și tematica înrudită a majorității absolute a studiilor intuiește mai repede un titlu de studiu monografic decât de revistă. Teza, cum că ediția cu pricina constituie un studiu monografic, se argumentează parțial prin procedeul de a scoate pe foaia de titlu, imediat după titlul comun, informația ce ține de domeniul cuprinsului: denumirea articolelor de bază și numele autorilor lor. Părerea aceasta e confirmată de altfel chiar de editorul revistei, când scrie în «Primul an» (1934, nr. 13—14, p. 2): «Ediția noastră nu pretinde de-a fi un studiu științific aparte, afară, poate, de unele monografii: de felul celei despre *Armenii în Basarabia*». Voința de a deveni o revistă se vede din evoluția specificărilor ce apar pe foaia de titlu la diferite etape. Astfel nr. 15—16 din 1935 sunt specificate ca ediție lunară (cu toate că fasciculele următoare apăreau aproape sistematic dublate sau chiar triplate, deci la două-trei luni), iar următorul număr, 17—20, din același an este specificat deja ca revistă istorică, pentru ca în continuare, începând cu anul 1937, să revină la ultima variantă: Ediție istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconi.

Neîndrăzneala editorilor de a-și numi copilul cu numele binemeritat de revistă venea de la nesiguranța în ziua de mâine, de la apariția neregulată a ediției. Revista, de la primul său număr și până la ultimul, din noiembrie—decembrie 1939, a existat în condiții extrem de grele. Editorii erau mereu în căutarea mijloacelor pentru a asigura editarea următorului număr, nemaivorbind despre faptul că aproape toate materialele, mai ales în primii ani de existență, erau scrise de Gheorghe Bezviconi. Aproape în fiecare număr al revistei erau publicate diverse materiale: adresări, anunțuri cu privire la ajutorul de care avea nevoie revista.

Aceleași greutatea de ordin financiar și, probabil, nu numai au determinat procedeul de a scoate în lumină primele numere ale publicației fără a anunța programul acesteia și fără a-i numi pe acei care stăteau la leagănul periodicului. Din materialele publicate, de la bun început, se creează părerea că ediția apare sub îngrijirea nemijlocită a

istoricului și scriitorului Gheorghe G. Bezviconi (Bezviconnâi) care se arată în mai multe ipostaze: de organizator, de redactor, autor etc. Pe frontispiciul ediției însă nu figura nici numele de familie al lui Bezviconi și nici ale altora.

În aprilie 1934, a murit Sofia Bezviconnaia, mama însofleurătorului revistei «Din trecutul nostru». Din necrologul publicat în paginile periodice afluăm că ea nu numai că sprijinea moralicește și materialicește editarea revistei, ci mai era și un povăzitor iscusit care știa să îndrepte interesul colectivului redacțional către trecutul îndepărtat al Basarabiei, determinând în felul acesta orientarea ediției pentru întreaga perioadă de activitate. Prin asta se și explică faptul că de la acea dată publicația va fi dedicată memoriei Sofiei Bezviconnaia (1934, nr. 7—8). Peste doi ani, începând cu nr. 31—34, anul 1936, foaia de titlu se mai completează cu informația: director — Gh. G. Bezviconi, iar de la nr. 40—45, din 1937, — încă o precizare: Secretar de redacție — Sergiu Matei Nica.

Așadar «Din trecutul nostru» este, totuși, o revistă istorică ce a apărut din noiembrie 1933 până în noiembrie—decembrie 1939, având numerotarea în continuare de la nr. 1 și până la nr. 54—55, 1938. În ultimul an, 1939, au mai apărut câteva fascicule nenumerate, pe fiecare fiind indicate doar lunile: ianuarie—aprilie, mai—iulie, august—septembrie, octombrie, noiembrie—decembrie, ultima fiind intitulată *Jockey-Clubul din Chișinău*.

Greutățile prin care a trecut revista în toți anii existenței sale cel mai bine pot fi ilustrate după ultimele numere, din 1939. Fascicula din octombrie, spre exemplu, se încheie cu câteva fraze scrise cu adâncă tristețe: «Deși proiectăm să dăm la tipar încă un număr al ediției «Din trecutul nostru» pe anul 1939, totuși suntem nevoiți să renunțăm la aceasta. Articolele trimise le vom restitui. Va mai apare numai un istoric al «Jockey-Clubului» din Chișinău, broșură ce va purta data noiembrie—decembrie 1939.

Astfel am publicat în cursul anului 1939 vreo 300 pagini de materiale istorice bogat ilustrate.

Rugăm pe prietenii noștri să ne vină în ajutor la acoperirea datoriilor ediției noastre, trimițându-ne costul abonamentului.

Regretăm că nu mai putem da la tipar, la 25 august, încă un număr, așteptat de cititori, și cerem scuze colaboratorilor. Intervin circumstanțe independente de voința noastră» (p. 60).

Din fasciculele ajunse până la noi, constatăm că cele reproduse mai sus corespund adevărului. Într-adevăr, fascicula din noiembrie—decembrie 1939 a fost ultima răsuflare a revistei. Acest ultim număr se păstrează la Arhiva Națională a Republicii Moldova. Dar, scriind aceste cuvinte de rămas bun, colectivul redacției spera la un final mai optimist. Căci pe verso ultimei coperte mai aflăm un apel din care desprindem următoarele: «Nu ne este rușine să apelăm la un sprijin pentru continuarea operei noastre. Nimeni nu vrea să ne creadă că apărem fără ajutorul marilor înaintași ai culturii, cu jertfe personale și cu contribuția unui cerc restrâns de prieteni binevoitori /.../. Greutățile enorme, care apasă asupra noastră, ne fac să apelăm încă o dată la cei de «sus»—să ne ajute».

Strigătul acesta disperat, însă, a răsunat ca în pustiu, zadarnic, rămânând neuzit de nimeni. Dar prin ceea ce a realizat, revista a fost și continuă să fie o publicație de mare valoare, o ediție a unui bogat patrimoniu documentar.

În continuare, vom încerca să facem o trecere în revistă a documentelor de bază publicate în paginile periodice. Din cele de mai sus am văzut deja că revista și-a început activitatea fără a anunța programul. Dar peste un an de activitate rodnică, prin publicarea materialului «Primul an...» ea aduce la cunoștința cititorilor planurile sale de perspectivă (nr. 13—14 din 1934):

«Basarabia are un trecut al ei, o istorie deosebită de a altor ținuturi, o limbă, care n-a fost încă explorată în tot domeniul ei, obiceiuri pitorești, figuri dispărute, cunoscute numai fragmentar sau deloc. În ritmul contemporan ea prezintă de asemeni frământări și aspecte, care merită un interes aparte și care trebuie cunoscute și date în vileag.

Oglindirea trecutului în chip fidel, afirmarea specificului de dincoace de Prut, realitatea — cu toate însușirile și scăderile sale, — iată, în trăsături generale, un întreg program de muncă.

Ne vom strădui, cu modestele noastre puteri, să-l ducem la capăt. Apelăm însă la toți acei ce ne înțeleg gândurile, să ne ajute și să fie alături de noi».

În continuare, autorul menționează că revista nu are intenție de a aborda o singură problemă, urmărirea firului cronologic al istoriei, și nu pretinde a scrie un studiu monografic. Publicația deci prezintă un șir de contribuții, adesea cu totul noi, care vor alcătui, la rândul lor, temelia adevăratei istorii. Cu alte cuvinte, de la bun început, publicația a avut intenția de a pune în lumină documente însemnate care ar fi putut servi «la compunerea voluminoasei istorii a Basarabiei».

În plan de argumentare a realizării neapărate a programului dat se atrage atenția la faptul că «Basarabia, chiar și astăzi, rămâne necunoscută României», că «frații noștri din vechiul Regat ne cred cel puțin [...] moldoveni bolșevizați», creându-se în felul acesta un paradox, în sensul că firul istoric, rupt în sec. al XIX-lea de către regimul țarist, nu poate lega Moldova de odinioară cu Basarabia de azi. Se cere «să se reconstruiască înfățișarea dreaptă a Basarabiei noastre prin scrierea unei adevărate istorii a acestui pământ. O istorie ce să îndrepte erorile aspre ale nepriceperii atâtoră» (p. 7). În lumina tezei că sec. al XIX-lea aparține, în Basarabia, boierimii moldovenești, «este necesar, se constată în articolul-program, să fie studiat procesul de evoluție a ideologiei basarabenilor, ca să se înțeleagă de ce Basarabia e românească și de ce noi avem o atitudine specifică a noastră — moldovenească, dar cu nuanțe de cultură rusă, de care trebuie să țină oarecum seama conducătorii noștri, fără a căuta în aceasta nuanțe de bolșevism» (p. 5).

Este cazul să constatăm că revista «Din trecutul nostru» a respectat, pe întreg calea a existenței sale, întocmai programul anunțat, publicând materiale și documente privind istoria Basarabiei din sec. al XIX-lea, în special despre boierimea și nobilimea din ținut, contribuind astfel la «studierea procesului de evoluție a ideologiei basarabenilor». De menționat că majoritatea acestor studii aparține directorului revistei, Gh. G. Bezviconi, mai ales în primii ani de existență a publicației. Pentru exemplificare, reproducem doar câteva titluri de studii, care de fapt, exprimă destul de clar și esența lor: *Boierii Catargi*, *Boierii Gașenco*, *Boierii Hâncu*, *Boierii Kalmușki*, *Boierii Stamati*, *Boierii Vârnav*, *Cavalerii de Pruncu*, *Familia Krupenski în Basarabia*, *Manuc-Bei*, *Pavel Gore*, *Ralli Arbure* și multe altele. Lucrările acestea nu sunt niște notițe și nici schițe biografice sau careva aspecte singulare din viața și activitatea personalităților vizate, ci reprezintă adevărate studii genealogice, care vin să stabilească și să concretizeze originea, perpetuarea din tată-n fiu, generație în generație a familiei respective, a unui neam, cât și rolul acestora în lumea înconjurătoare, în societatea contemporană. Tocmai accentul pe rolul personalității în trecutul neamului explică faptul de ce genealogia neamurilor boierești se plasează în primul plan. Boierimea, după cum s-a mai semnalat, a fost anume acea pătură socială, care a trasat istoria neamului. Elocvente în acest sens sunt familiile boierești ale Racoviștilor, Rosetteștilor, Strurdzeștilor, Cantemireștilor, Brâncovenilor, Cuzeștilor, Cantacuzineștilor, Catargineștilor etc.

Valoarea studiilor vizate crește și mai mult, când autorii lor reproduc arborele genealogic, sau cum se mai zice, spița neamului, înzestrându-le cu un bogat material ilustrativ: fotografii, desene, tablouri, blazoane, monumente, iar uneori și cu scheme detaliate ale spițelor familiilor supuse studierii.

Alături de cercetările genealogice propriu-zise revista găzduiește materiale cu caracter similar sau numai complementare în raport cu genealogia: *Arhondologia Basarabiei*, un studiu de proporții, publicat în trei numere pe parcursul anilor 1934, 1936, 1937, *Armenii în Basarabia*, *Contribuții la istoria boierimii basarabene. Din vremea lui Alexandru Sturza, 1791—1854*, *Eteria, Românii în Rusia*, *Semi-mileniul Chișinăului*. Toate acestea au fost scrise de Gh. G. Bezviconi și constituie adevărate comori informative. Semnificative în acest sens sunt primul și ultimul din studiile vizate, care abundă în diverse detalii, date, nume de familie, fotografii, clădiri și monumente, scheme, tablouri etc. Prin aceste amănunte concrete, autorul îl face pe cititor să trăiască clipe emoționante, contopindu-se cu realitățile epocilor și simțindu-se participant la evenimentele descrise. Și dacă, prin contribuția *Arhondologiei Basarabiei*, cititorul contactează cu numeroase familii de boieri, precum Gheorghe Balș, Petrache și Constantin Braescu, Mihail și Ion Hasnaș ș. a., strămoșii cărora vin de prin sec. XIV—XV, cu nobilii poloni Pisarjevski și Belicovici, pribegiți în Basarabia în sec.

al XVIII-lea, cu multe alte familii de boieri băştinaşi şi nobili sosiţi pe pământurile noastre din Polonia, Italia, Franţa etc. apoi *Semi-mileniul Chişinăului*, îl familiarizează pe acest cititor cu începuturile istorice şi teritoriale ale oraşului, cu bisericile şi cimitirele, cu casele şi străzile lui, dar mai ales cu oamenii, cu diriguitorii Chişinăului din diferite perioade: Primarii Pan. Iv. Synadino (1837—1842) şi Dimitrie Mincu (1849—1854; 1858—1866), burgomistrul Const. Murabuti, cu astfel de reprezentanţi ai societăţii chişinăuene ca Cl. P. Şumanski, Al. C. Schidt, T. P. Cojocar, V. I. Bărca, Leopold Siţinski, Al. C. Sibirski ş. a.

După mai multe constatări, periodicul «Din trecutul nostru» rămâne o ediţie istorică sau, mai bine zis, o ediţie de genealogie basarabeană. Dar, sporadic, ea publică şi materiale de altă orientare: presă, religie, economie, cultură, învăţământ, istorie literară etc. Astfel, cu ocazia aniversării a 75-a de la înălţarea bisericii Sf. Teodor Tiron din Chişinău, cunoscută sub numele de «Ciufli», revista a dedicat numărul cinci, din februarie 1934, în întregime evenimentului dat, publicând studiul lui Gh. G. Bezviconi *Biserica Ciufli*. Aducând amănunte interesante din istoricul acestui lăcaş, autorul ne face cunoştinţă cu un şir de feţe bisericeşti şi oameni de cultură, care au contribuit mult la construcţie, iar mai târziu la reînnoirea acestuia. Dintre ei face parte şi Anastase Ciufli, care a realizat în anii 1856—1857 rugămintea fratelui mai mare, Teodor Ciufli, de a înălţa o biserică. La 6 aprilie 1858, această biserică a fost sfinţită de vlădica Antonie, iar la 4 aprilie în Sămbăta lui Lazăr, în noul lăcaş au fost aduse rămăşiţele pământeşti ale aceluia prin a cărui voinţă s-a şi clădit biserică. «Câtăva vreme mai târziu, încetat din viaţă la 18 sept. 1870, veni să odihnească în veci, alături de fratele său, şi dărnicul Anastase» (p. 3). Printre propovăduitorii bisericii «Ciufli» sunt pomeniţi, cu scurte schiţe biografice, fraţii Vasile (1828—1910), Andrei (1836—1919) şi Iosif (1846—1932) Mihailovici Parhomovici, toţi figuri eminente ale timpului.

De asemenea sunt menţionaţi Alexandru T. Scvoznicov, Mihail Ciachir, Neculai Balabuha, Ioan Butuc ş.a. Aici întâlnim şi numele lui Petre Donici, unul dintre primii păstori ai bisericii «Ciufli», după protoiereul Ioan Butuc şi Petre Perojinski, cărorora le şi revine rolul de bază în desfăşurarea vieţii parohiale a lăcaşului dat. Personalitatea în cauză atrage atenţia şi prin faptul că Petre Donici este un unchi al lui Leonid Mihailovici Donici-Dobronravov, scriitor, aproape necunoscut până nu demult, despre care Gh. Bezviconi scrie: «Prin fiica părintelui Petre, Domnica Rostovscaia, capacităţile luminatului preot (Petre Donici) au trecut la nepotul său — marele scriitor» (p. 16). În continuare, autorul descrie unele momente interesante din viaţa şi activitatea literară a lui Leonid Donici.

Un loc aparte în publicaţiile periodicului îl ocupă materialele de respiraţie religioasă. În special este vorba de nr. 35 din august 1936 al revistei, care publică documentul *Asociaţia în numele lui Hristos şi păstorul ei*, dedicat aniversării a 20-a de la înfiinţarea Asociaţiei şi a 50 de ani de preoţie ai P. S. Ic. St. Vasile Gumă. Documentul nu este semnat, însă nu este exclus că el aparţine directorului revistei Gh. G. Bezviconi. Acesta cuprinde mai multe compartimente: Consiliul şi sprijinitorii Asociaţiei; Păstorul; Duhul şi tradiţia clerului din Basarabia; Asociaţia «În numele lui Hristos»; Activitatea Asociaţiei. Date şi fapte din viaţa şi activitatea preotului Vasile Gumă, iniţiatorul şi fondatorul Orfelinatlui de pe şoseaua Hânceşti, nu de parte de Chişinău, iar mai târziu şi păstor al Asociaţiei; Date şi fapte din istoria Clerului din Basarabia în raport cu Rusia; Momente din istoricul, activitatea şi dirijarea Asociaţiei «În numele lui Hristos». Fascicula mai conţine un compartiment din «Cartea de aur» a Asociaţiei, care include unele referinţe la adresa Asociaţiei, fiind semnate de Gr. Trancu, Arhim, Scriban, Pan. Halippa, Neagu Boierescu, C. Popovici, Nifon Criveanu ş.a. Astfel avem două articole *Ziua Domnului* de Nichifor Crainic şi *Părintele Vasile Gumă şi opera sa* de George D. Uţă, unite prin titlul comun «Din ziare», în care se elogiază activitatea dezinteresată a Asociaţiei şi a păstorului ei, părintelui Vasile Gumă. La finele documentului sunt anexate câteva instrucţiuni, privind activitatea Capelei, Ospătării populare, atelierului «Martha-Maria», fermei agricole, fondatorul căroră a fost V. Gumă.

Noi aspecte ale vieţii sociale şi-au găsit oglindire în studiul *Femeia Basarabiei* (1934, nr. 11—12) şi în cronică *Congresul Federaţiei Uniunii Femeilor Române* (1934, nr. 13—14), ambele semnate de Gh. G. Bezviconi. Autorul rămâne fidel intereselor

sale de investigație a genealogiilor basarabene. Diferă doar elementul social. Dacă în majoritatea studiilor el este preocupat de boierime, apoi în cazul de față se adresează rolului femeii în societate. Astfel, prin depistarea figurilor feminine, care s-au dăruit binelui și frumosului, prin analiza operei lor de binefacere, autorul demonstrează contribuția femeii basarabene la opera filantropică, apoi rolul lor în literatură și știință, pedagogie și artă și, în fine, în mișcarea feministă propriu-zisă. Pentru a ilustra activitatea femeii basarabene pe tărâmul cultural-pedagogic, cercetătorul purcede la analiza corpului didactic al liceului Regina Maria, oprindu-se în special la aportul adus de fostele profesoare și diriguitoare ale liceului Liubovi Belingova, Principesa Natalia Dadiani, Elena Petrovna Botezat, Nadejda Ivanovna Terlețki etc. Iar pentru a demonstra activitatea femeii basarabene în domeniul literaturii și științei, autorul aduce date interesante despre Iulia Hasdeu, Olga Nacco, Lotis Dolenga, Ecaterina Cerkes (scriitoare), cât și despre Ana Tumarkina, Albina Osterman ș. a. (savante). Articolul *Congresul Federației Uniunii Femeilor Române* constituie o manifestare vie a ideilor și concepțiilor expuse în studiul precedent, demonstrând la concret contribuția femeii basarabene la opera de perfecționare a sufletului și a societății.

Problemele de economie sunt prezentate în revistă cu câteva documente ce țin de navigația basarabească. Pe lângă schițarea istoriei navigației basarabene, autorul prezintă chipul luminos al funcționarului basarabească Gavriil Andreevici Bezviconnâi, întemeietorul acestui serviciu în Basarabia, tatăl lui Gheorghe G. Bezviconi. Aflându-se cu traiul în Basarabia sudică, fondatorul navigației basarabene era unul dintre cei mai însemnați și energici fruntași ai vieții publice locale. Fiind un bun specialist în problemele navigației, părerea lui erau apreciate și luate în considerație nu numai în Basarabia. Nu rareori în rapoartele sale adresate diferitelor instanțe, G. A. Bezviconnâi accentua că «navigația servește la ridicarea stării economice și a statului însuși» și că «guvernanții vor putea fi liniștiți pentru ordinea în acel stat numai în caz când dușmănia social-politică, izvorâtă din dependențe economice are să fie înlăturată» — cuvinte actuale la gradul cel mai înalt și astăzi. În lumina acestor afirmații, prezintă un interes de netăgăduit studiile lui Gheorghe G. Bezviconi *Navigația basarabească și creatorul ei — cu ocazia reluării raporturilor cu Rusia Sovietică* (1934, nr. 9—10) și *Iz vospominanii moego otța* (1934, nr. 13—14).

Revista include în paginile sale și materiale ce țin de alte domenii, cum sunt învățământul, cultura, arta etc., acestea fiind mult mai sărace în informație. Menționăm articolul-argumentare *Un institut geneologic al României* de Gh. Bezviconi (1939, nr. din ianuarie—aprilie), care vine să convingă cercurile științifice și politice corespunzătoare de necesitatea înființării unui astfel de institut. Documentul a fost publicat la un moment de criză, când revista «Din trecutul nostru» intrase în ultimul an al existenței sale și când erau puse în pericol cercetările genealogice. Inaugurarea institutului dat trebuie să salveze situația ce se crease. Aceeași problemă au abordat-o și articolele *Un institut de geneologie* de Theodor Râșcanu și *Institutul geneologic Român* de Aurel G. Stinu, publicate în numărul din mai—iunie și, respectiv, octombrie ale aceluiași an.

Unele probleme de cultură și sport sunt tratate în publicația *Jockey-Clubul din Chișinău*, scrisă cu ocazia aniversării a 75-a de la înființarea acestei instituții și publicată în ultimul număr al revistei (1939, nr. noiembrie—decembrie).

Prezenta interes vădit cronicile *Două inaugurări* (1936, nr. 36—39) de George Uță, despre cele două facultăți universitare din Chișinău, de teologie și cea de agronomie, și *Basarabia artistică* de Gh. Bezviconi (1934, nr. 7—8), în care găsim informație despre violoniștii Mihail și Vlad Nazimco, compozitorul Gavriil Muzicescu, pictorul Mihail Bezviconi ș. a. Documentele relatate nu reflectă, desigur, nivelul de cultură, știință, artă etc. din Basarabia interbelică. Golul dat se lichidează întru câtva cu diverse știri laconice, inserate, de regulă, la rubrica «Cronica» ce apare regulat, începând cu octombrie—noiembrie 1934, de la nr. 13—14. Apariția permanentă a rubricii a îmbogățit evident caracterul informativ al periodicului. Pentru a demonstra preocupările acestei rubrici, să desprindem dintr-o cronică (1935, nr. 17—20) doar câteva informații adunate în cele 29 pagini:

A murit Anastase Simu, fondatorul vestitului muzeu de artă din capitală, care-i poartă numele;

Marele scriitor Panait Istrati a murit la București în dimineața zilei de 16 aprilie; A încetat din viață prof. M. Kirișescu-Aroa, luptătorul pentru cauza agronomiei; A murit, s-a pierdut în împrejurări tragice, un tânăr de mare valoare, Alexandru David;

La 16 decembrie 1934 s-a sărbătorit centenarul catedralei din Tighina ce se «nalță în locul bisericii de lemn, cu hramul „Adormirea», unde în 1482 Ștefan cel Mare s-au rugat lui Dumnezeu;

Muzeul Național din Chișinău decade din ce în ce etc.

Prin studiile sale, Gheorghe G. Bezviconi se prezintă nu numai ca istoric înzestrat, un genealogist de neîntrecut, ci și ca un investigator în domeniul istoriei literaturii și un prieten devotat al scriitorilor. Operele literare lipsesc în cuprinsul revistei (cu excepția câtorva versuri de M. Gagarin — *Na prazdnik sf. Pashi, 12 aprilie 1936 g., Pod Novâi god* și de A. Pușkin — *Zdravstvou cruglaia sosedca ș. a.* În să procesul literar, unele aspecte ale acestuia, își găsesc reflectare în articolele consacrate unor personalități scriitoricești, parte din aceste articole fiind studii genealogice, iar altele — studii literare.

Printre scriitorii ce s-au învrednicit de materiale aparte figurează doar câteva nume: Ion Creangă, Alexandru Sturza, Constantin Stere, Artur Gorovei, Alexandru Pușkin ș. a.

Profilul lui Ion Creangă a fost schițat în două articole: *Ion Creangă* de Artur Gorovei, *Caracterele operei lui Ion Creangă* de Gheorghe Uță (1937, nr. 40—45, p. 2—5, 6—10), ambele fiind scrise cu prilejul împlinirii a 100 ani de la nașterea marelui povestitor din Humulești. Cronicile sunt scrise cu mare dragoste și respect față de autorul *Amintirilor din copilărie* și conțin amănunte interesante din viața scriitorului, precum și reflecții argumentate cu privire la operele de seamă ale acestuia.

O personalitate de talie europeană, puțin cunoscută la noi, dar care prezintă un vădit interes, este aceea a lui Alexandru Sturdza, diplomat și scriitor, om de o vastă cultură. Despre viața și activitatea politică a acestui basarabean, contactele sale cu scriitorii și bărbații vestiți ai Rusiei din acea epocă, cât și multe alte detalii și fapte puțin cunoscute aflăm din impunătorul studiu *Din vremea lui Alexandru Sturdza*, semnat de Gh. Bezviconi (1936, nr. 36—39, p. 1—81). Lucrarea dată se prezintă ca o continuare a schiței *Boierii Sturdza și Basarabia*, publicată anterior («Arhivele Basarabiei», 1933, nr. 4, și 1934, nr. 1). Autorul tinde să schițeze portretul istoric al epocii, reprezentând diverse tablouri și evenimente contemporane. În acest sens, studiul nu cadrează cu compartimentul (istorie literară). În să prezența în compoziția lucrării a unor capitole pur literare ca *Alexandru Sturdza printre literații contemporani* (p. 51—55), *Spicuirii din opera lui A. Sturdza* (p. 74—76) ș. a. îndreptățește plasarea acestei personalități anume la compartimentul istorie literară.

Vorbind despre literatura sec. al. XIX-lea în paginile revistei «Din trecutul nostru», atragem atenția cititorului la două studii: *Viața boierilor Stamati* (1934, nr. 6, p. 1—26) ș *Boierii Stamati* (1934—1935, nr. 15—16, dec. — ian.), care ne familiarizează cu multe date din viața acestei familii de scriitori.

Primul studiu, având drept subtitlu *Contribuții la Contribuții inedite*, constituie o analiză profundă a cărții Efr. Dvoicenco *Viața și opera lui C. Stamati*, în care cercetătoarea făcuse câteva referințe la un articol de ziar al lui Gh. Bezviconi. Acesta, la rândul său, având un bogat material referitor la boierii Stamati, le dedică un număr întreg al revistei sale (1934, nr. 6, p. 1—26), precizând cu delicatețe «importanțele erori de fond și formă», îmbogățind astfel esențial atât monografia E. Dvoicenco, cât și biografia propriu-zisă a scriitorului Constantin Stamati.

Următoarea lucrare, *Boierii Stamati*, aparține aceluiași Gh. Bezviconi și reprezintă un studiu monografic ce pune la dispoziția cititorului genealogia celor doi boieri-scriitori, Constantin Stamati, numit și cavalerul Stamati, și fiul acestuia, Constantin Stamati-Ciurea. Spițele genealogice ale acestor oameni de cultură sunt interesante nu numai prin datele puțin cunoscute, ci încă mai mult, prin expunerea voină a materialului, prin bogăția de fotografii, blazoane, inscripții ale literaților basarabeni și rudelor lor, cât și prin intercalarea în text a listei operelor lui Constantin Stamati-Ciurea, unele dintre ele fiind semnate Stamati-Basarabeanu, altele — Stamati-Ciurea.

Aprecierile operelor concrete, analiza profundă a creației scriitorilor lipsesc. Studiul genealogic nici nu presupune o astfel de studiere. Dar Bezviconi pune la înde-

mâna cititorului aprecierile altor înaintași români, în primul rând de peste Prut, despre C. Stamati-Ciurea. Elocvent, în acest sens, sunt referințele mitropolitului Bucovinei, Silvestru, pe marginea apariției celui dintâi volum de opere dramatice ale lui Stamati-Ciurea. Alte aprecieri, mult mai competente din punctul de vedere al criticii de azi, le găsim în lucrarea lui C. Gane *Pe aripa vremii* (p. 33—34) și în materialul *Un scriitor francez despre Constantin Stamati-Ciurea*, semnat de Marcel Despreaux.

Pentru istoricii literari, prezintă un interes vădit studiile genealogice ale lui Gh. Bezviconi *Ralii-Arbure* (1935, nr. 17—20, p. 75—94), *Pribegi în Țara răpită* (1935, nr. 17—20, p. 109—118) și *Boierii Vârnăv* (1936, nr. 21—24, p. 44—48), în care, pe lângă schițarea spiței genealogice a familiilor respective, sunt aduse și unele date și momente sugestive din viața scriitorilor Zamfir Arbure, Dimitrie Moruzi și Teodor Vârnăv.

Un loc aparte le revine articolelor dedicate personalităților literare ale timpului care au fost Constantin Stere, Ștefan Ciobanu, Nicolae Iorga. Prima publicație a lui Gh. Bezviconi consacrată lui C. Stere este *Constantin Stere: Impresii* (1934, nr. 7—8, p. 31—36). Aceasta reprezintă o discuție pe marginea romanului *În preajma revoluției*, ținută în ajunul alegerilor parlamentare din decembrie 1933. Cea de a doua publicație, *Constantin Stere, romanul său și Unirea: Între viață, vis și istorie* (1936, nr. 31—34, p. 97—118), apare după moartea scriitorului și constituie o analiză minuțioasă a aceluiași roman, efectuată în raport cu elementul autobiografic, ținându-se cont de toate aprecierile și observațiile critice la adresa romanului.

Din articolul *Academicianului Basarabiei Ștefan Ciobanu*, semnat de Gh. Bohus, unul din pseudonimele lui Gh. Bezviconi (1937, nr. 40—45, p. 52—56), facem cunoștință cu Ștefan Ciobanu, activist pe tărâmul învățământului, unul din conducătorii Societății cultural-naționale românești «Deșteptarea», om de știință, sprijinitor de nădejde al tineretului, susținător al scrisului și al culturii naționale din Basarabia.

La rubrica «Oameni mari ai Țării», aflăm un portret literar, *Profesorul Nicolae Iorga*, de Cezar Stoica, scris cu prilejul aniversării a 65-a a savantului (1936, nr. 31—34, p. 85—90). Deși profilul este specificat ca fiind literar, autorul se oprește mai mult asupra aspectului istoric, menționând momente și fapte din viața și activitatea omului de știință, care vin să întregască chipul lui Nicolae Iorga ca istoric, patriot, relevând totodată și calitățile sale de om politic.

În continuare, menționăm studiul *Pavel Gore* de Ch. Bezviconi (1937, nr. 50, p. 1—43), unde într-un capitol aparte, *P. Gore-scriitor*, pe lângă lista lucrărilor lui Gore, cercetătorul aduce date puțin cunoscute din viața unuia dintre «reprezentanții cei mai însemnați ai Basarabiei, ca om, fruntaș al culturii și al vieții obștești locale». Având la îndemână «corespondența intimă a răposatului», autorul studiului speră să «contribuie într-o măsură la cunoașterea omului și a energiei sale extraordinare de cultură, pe care n-au știut s-o utilizeze Țara noastră și fruntașii ei» (p. 1). Cititorul va găsi informații relevante și în publicațiile *Din corespondența prof. I. Tanoviceanu către Pavel Gore* (1935, nr. 21—24, p. 68—70) și *Pavel Gore: Origina* (1936, nr. 28—30, p. 22—29).

În paginile revistei, întâlnim articole aparte despre scriitorii A. Vlahuță (1939, nr. din mai—iulie, p. 48—49), Artur Gorovei (1935, nr. 21—24, p. 38—41) ș.a.

Bogată în informație literară este rubrica «Cronica». Aici aflăm diverse materiale din viața și activitatea multor scriitori, adesea puțin cunoscuți. De cele mai multe ori, acestea sunt mici recenzii sau prezentări de cărți, ca de exemplu: *Elementul popular în literatura cultă* (1936, nr. 28—30, p. 82) și *Zbuciumul unui suflet nou: Roman* (1939, nr. din ian.—apr. p. 47), ambele de A. Gorovei, *Răsunete din Basarabia* de Gh. V. Madan (1936, nr. 28—30, p. 79), *Simfonia Amurgului de Lotis Dolenga* (Elisabeta Eliade), recenzie semnată de S. M. Nica (1937, nr. 40—45, p. 93—94), *Poezii* de N. Costenco (1937, nr. 40—45, p. 98—100), semnează Cală Calomfir, *Pagini din viața de Anibal Dobjanski* (1939, nr. din oct. p. 55), *Poezii și piese de Trilbi* (Olga Gordon), (1936, nr. 28—30) ș. a. Rubrica mai cuprinde informații scurte despre unele personalități literare: *Sărbătorirea lui A. Gorovei*, autor Aurel Stino (1939, nr. din mai—iulie, p. 53), *Eufrosina Dvoicenco* de Al. Lucaciu (1939, nr. din aug.—sept., p. 96—97), *Activitatea literară a lui Emil Cârleanu la Bârlad* de G. Ursu (1939, nr. din ian.—apr., p. 39—41). Publicația *Literatura locală*, semnată cu cripto-

nimul S.M.N. (adică Sergiu Matei Nica) e o trecere în revistă a creației scriitorilor locali N. Costenco, G. Meniuc, Vl. Cavarnali, Sabin Valentin, (nr. din mai—iulie 1939, p. 56).

La această rubrică mai avem și necrologuri dedicate unor personalități culturale și altor oameni de vază ai timpului *La 8 martie a murit Sergiu Cujbă...* (1937, nr. 40—45, p. 78). Din necrologul *Melania Greceanu* (1935, nr. 21—24, p. 49—50) aflăm despre fiica lui Constantin Stamati-Ciurea, scriitoare, cititoare și colaboratoare a revistei «Din trecutul nostru». După cum comunică cronicarul anonim, Melania scria versuri de la vârsta de 16—17 ani, le publica la Viena (Weinachts-Maechen). Puțin mai târziu, în ziarele locale și în străinătate, ea publică articole sociale relevante. Soție a diplomatului român Ștefan Greceanu (în timpul războiului mondial, ministru plenipotențiar la Berna), Melania Greceanu activează în cadrul societății «Crucea Roșie». Pentru munca depusă de această femeie destoinică, M. S. Regina o decorează cu crucea «Regina Maria». Moare la 16 iunie 1935, locul de veșnică odihnă a Melaniei Grecianu fiind cavoul din Caracușeni al familiei Stamati-Ciurea (p. 49—51). La compartimentul comemorări, revista va reveni la personalitatea Melaniei Grecianu cu articolele: *Un an de la dispariția scriitoarei Melania Grecianu* (1936, nr. 31—34, p. 174), *La 16 iunie s-au împlinit patru ani de la moartea cititoarei ediției noastre, Melania Greceanu* (1938, nr. din oct., p. 57).

Despre Leonid Donici-Dobronravov, genealogistul consemna: «Scriitorul nostru a murit în floarea vârstei, la St.-Louis, la 26 mai 1926, răpus de o boală nemiloasă. Rămășițele lui pământești au fost aduse și înhumate la Chișinău, unde simpatica lui soră, Zinaida Mihailovna, a rămas singurul paznic al scumpului, dar și uitatului mormânt al Basarabiei...».

Informații, mai puțin importante, aflăm și despre alte personalități literare, dintre care fac parte Dora d'Istria (pseudonimul scriitoarei Elena Ghika; (1939, nr. din aug.—sept., p. 99); S. Tuulio, opera căruia *Finland. The country, its people and institutions*, reprezintă «un repertoriu complet al tuturor ramurilor de activitate a harnicului popor finlandez...» (1936, nr. 28—30, p. 67—69); Cezar Papacostea, autor al multor lucrări închinată poeziei și filozofiei antice, printre care monografia despre viața și opera lui Plafon, numeroase traduceri din acest autor (1936, nr. 31—34, p. 173—174); Luigi Salvini, doctor în litere, distins cercetător literar și slavist emerit, un bun prieten al României, cunoscător al limbii și literaturii române, a publicat numeroase lucrări ce țin de literatura și cultura națională (1936, nr. 31—34, p. 143—146) ș. a.

Interesante sunt și materialele referitoare la o serie de personalități culturale ruse. Astfel, cu ocazia împlinirii a 100 de ani din ziua morții lui A. Pușkin, revista înseriază două articole dedicate acestei personalități.

Anumite aspecte privind relațiile literare și culturale cu popoarele învecinate au fost oglindite în materialele consacrate scriitorilor V. Korolenko, G. Golohvastov, D. Mincev ș. a. Aceste scrieri poartă, de regulă, un caracter pur informativ. Așa sunt *D. N. Mincev și apropierea româno-bulgară* (1936, nr. 36—39, p. 138), *Korolenko la sud* (1939, nr. din aug.—sept., p. 8—10). *Pieirea Atlantidei*, adnotare la cartea cu același nume a scriitorului rus G. Golohvastov, editată la New York (1939, nr. din aug.—sept., p. 9—98).

Aceștia sunt autorii, acestea sunt personalitățile și problemele care au populat paginile revistei «Din trecutul nostru» pe parcursul anilor 1933—1939. Credem că informația noastră din rândurile de față a fost nu atât de a analiza, de a aprecia ediția ca atare, cât de a-l informa pe cititor despre materialele mai însemnate ale revistei, despre problemele abordate în paginile ei, de a-i face cunoștință cu autorii prestigiosului periodic. Studiarea profundă a fiecărui material în parte sau a unui grup de materiale, precum și aprecierea lor, rămân pe seama specialiștilor, mai cu seamă în sarcina istoricilor.

ГОЛОД В МОЛДОВЕ (1946—1947).
СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ, CHIȘINAU, ȘTIINȚA, 1993*

Regimul totalitar comunist instaurat în Basarabia drept consecință a înțelegerii secrete Stalin—Hitler a comis numeroase atrocități față de populația subjucată ce erau camuflate cu multă abilitate de ochii opiniei publice prin tănuirea celor mai importante documente ale epocii. Abia în anii liberalizării regimului—pe vremea lui Gorbaciov—au apărut primele publicații despre una dintre crimele regimului totalitar—foamea organizată în Moldova în anii 1946—1947. Dorind să smulgă în rici au depistat în fondurile de arhivă, până mai ieri închise pentru cercetători, și au editat în volum aparte o serie de documente dintre cele mai reprezentative, care se referă la foamea din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în anii 1946—1947. Impunătoare ca volum, această lucrare a unit între copertele ei 330 de documente inedite selectate din fondurile Arhivei organizațiilor social-politice din Republica Moldova (fosta arhivă a Institutului de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei), precum și din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

Cartea se deschide cu o *Introducere* semnată de A. Țăranu și I. Șișcanu. Cititorului i se oferă o succintă schiță istorică despre împrejurările declanșării foametei în Moldova în primii ani postbelici. Autorii își expun propria viziune asupra problemei în cauză, evidențiind factorii principali care au influențat situația social-economică din republică în anii 1946—1947. Se vorbește despre seceta din 1946 și factorii care au multiplicat consecințele ei, în primul rând urmările războiului II mondial care a adus imense pagube materiale și umane. Aceasta convinge. Trezește însă nedumerire afirmația, cum că «majoritatea populației de pe malul drept al Nistrului n-a acumulat experiența de viață necesară în cadrul sistemului social-economic sovietic și, deci, nu se acomodase particularităților lui de funcționare, și aceasta a avut un rol al său în anii de foamete 1946—1947» (p. 5). Faptul «acomodării» sau «neacomodării» la sistemul sovietic nu are cum schimba esența fenomenului organizat de acest sistem al foametei.

Prezintă interes remarcă referitoare la aceea că în istoria acestei provincii seceta a fost un fenomen frecvent, fiind atestată în 2—4 ani pe parcursul unui deceniu, însă niciodată n-a fost depășită acea limită fatală, cum s-a întâmplat în 1946—1947. Sunt apreciate metodele de luptă cu foamea în masă, întreprinse de organele de conducere de atunci pentru a concluziona că foamea în Moldova a fost depășită în toamna anului 1947 pe contul roadei noi și nu pe contul așa-zisului ajutor frățesc. Iar tributul plătit de popor a fost catastrofal de mare: în 1946—1947, pe parcursul a 10 luni, au decedat de 3 ori mai mulți oameni decât în 3 ani ai războiului.

Autorii studiului introductiv menționează, în încheiere, că foamea din 1946—1947 în Moldova putea fi evitată în orice altă societate, numai nu în cea dominată de regimul totalitar. În 1946 când seceta cuprinsese mai multe zone ale U. R. S. S., iar în Moldova sate întregi mureau de foame, U. R. S. S. a exportat peste hotare 1 mln 700 de mii de tone de cereale. «Deci, se afirmă în introducerea lucrării, vina principală pentru pieirea în masă a oamenilor în republică în 1946—1947 aparține sistemului stalinist administrativ de comandă, care a demonstrat incapacitatea de a reacționa oportun și adecvat la pericolul foametei» (p. 14).

Documentele inserate în culegere sunt expuse cronologic și reflectă perioada cuprinsă între două date limită: 17 aprilie 1944 și 20 februarie 1948. Fiind o emanație a diverselor verigi ale aparatului de conducere central, cât și local, documentele au fost scrise în limba rusă (limba de stat a Imperiului Sovietic) și sunt publicate în original.

Prin conținutul lor, materialele incluse în culegerea de documente «Foamea în Moldova (1946—1947)» reflectă cele mai esențiale aspecte ale politicii antiumane a

* Alcătuitori: A. Țăranu, G. Rusnac, I. Șișcanu, A. Zavtur, A. Morari, M. Rotaru, A. Agachi, P. Isac, M. Gribincea.

regimului sovietic de ocupație promovat în Moldova pe fundalul unei ruini economice postbelice și al calamităților naturale. În lucrare și-a găsit o amplă reflecție regimul nefast al colectărilor obligatorii a produselor agricole de la țărănime, care nu numai că înăbușea orice tendință de a spori eficacitatea economică în agricultură, dar punea în pericol însăși existența țăranilor, fiind în fond factorul decisiv în declanșarea foametei.

Metodele de aplicare a sistemului de colectări, echivalente rechizițiilor propriu-zise, sunt ilustrate printr-un șir de documente oficiale emise de către guvernul U.R.S.S. (Doc. nr. 22, 26, 30, 99 ș. a.), comitetul central al partidului comunist din Moldova și Consiliul de miniștri din R.S.S.M. (Doc. nr. 1, 2, 3, 4, 16, 31, 32, 33, 37—43, 49, 51, 61, 62, 118, 119, 120, 128 ș. a.), de către structurile locale ale puterii. (Doc. nr. 56, 58, 60, 64, 67, 74, 311 ș. a.).

Caracterul represiv al politicii sovietice față de țărănimea din Moldova este ilustrat și de documentele ministerului de interne, cât și de cele ale procuraturii și judecătoriilor (Doc. nr. 45, 59, 140, 145). Hotărârile organelor de partid și sovietice, raporturile comitetelor locale de partid, informațiile procuraturii abundă în amenințări la adresa «chiaburilor» și apeluri insistente de a rechiziționa produsele agricole în modul cel mai drastic. Este elocvent, în acest sens, Documentul nr. 59 intitulat «Raportul șefului secției județene Chișinău a comisariatului afacerilor interne Z. Iacobson, șefului secției organizatorice și de instructori a comitetului central al P. C. al Moldovei M. Șciolocov «Despre efectuarea unor măsuri de profilaxie de către organele comisariatului afacerilor interne din județul Chișinău în vederea asigurării colectării pâinii în județul Chișinău», 13 noiembrie 1945». După cum reiese din document, «profilaxia» s-a soldat cu 91 de țărani arestați și deferiți justiției, 70 dintre aceștia fiind învinuiți de sabotarea colectărilor produselor agricole (p. 135). Erau frecvente cazurile când țăranii, nemaiputând suporta dările enorme față de stat și intimidările organelor respective, dispereau și-și puneau capăt zilelor (Doc. nr. 45, 310).

Planurile exagerat de mari de predare către stat a produselor agricole erau trimise de la Moscova. Este semnificativă hotărârea secretă a consiliului de miniștri al U. R. S. S. și a C. C. al P. C. (b) din toată Uniunea din 26 iunie 1946, semnată de Stalin și Jdanov «Cu privire la planul anual al colectărilor de cereale din roada anului 1946 în R.S.S. Moldovenească», în care se prevedea predarea la stat a 161 mii de tone de cereale, ceea ce, în condițiile unei secete evidente, era nereal.

Conducerea de la Moscova cerea «îndeplinirea cinstită și corectă a planului de colectări a cerealelor, deoarece, în anul curent, din cauza condițiilor climatice nefavorabile și prognozarea roadei proaste în regiunile Tambov, Cursc, Voronej și Orlov, planul anual al colectărilor în întreaga Uniune a fost redus». După cum reiese din document, Moldova nici n-a fost indicată printre zonele cuprinse de secetă (p. 210). Urmările unei astfel de politici s-au făcut resimțite foarte curând prin afectarea majorității populației Moldovei de către foamete. După cum atestă documentele culegerii date, cel mai mult a suferit populația rurală din zona de sud și din centru. Cititorului îi sunt puse la dispoziție zeci de documente oficiale ce conțin informații descriptive și statistice despre situația populației suferinde și mortalitatea în rândurile ei. O atmosferă de cimitir respiră informațiile și corespondența diferiților demnitari din republică referitoare la numărul enorm al celor afectați de distrofie (Doc. nr. 257, 259, 260, 286, 293, 295, 297, 303, 306), boli contagioase (Doc. nr. 276, 281, 283, 323 ș. a.), boli epidemice (Doc. nr. 296, 325 ș. a.) precum și cele referitoare la mortalitatea sporită a populației (Doc. nr. 320, 324, 327, 328—330).

Cititorul va rămâne îngrozit, ajungând la paginile cărții cu documente despre cazurile de canibalism comise de înfomețați în satele județului Tighina (Bender) (Doc. nr. 183, 210, 215, 218, 249, 252), Orhei (Doc. nr. 170), Cahul (Doc. nr. 242), Soroca (Doc. nr. 264), ale raioanelor Taraclia (Doc. nr. 144), Comrat (Doc. nr. 169), Chișcăreni (Doc. nr. 235), Căinari (Doc. nr. 255) ș. a. Nicicând, timp de milenii, n-a cunoscut ceva similar acest pământ. În culegere sunt incluse și documente ce se referă la campania tardivă de ajutorare a celor înfomețați, campanie însoțită de numeroase cazuri de încălcări, haos în acordarea ajutorului, sustragerea produselor în timpul transportării și repartizării lor.

Merită să remarcăm că cercetarea documentelor de către cititor va fi facilitată de

cei doi indici de la sfârșitul cărții, de nume de persoane și de date geografice.

Culegerea de documente «Foametea în Moldova (1946—1947)» este de o reală valoare științifică. Ea pune în circuit prețioase documente inedite, care, am vrea să credem, vor fi folosite de către cercetători, de rând cu alte mărturii nu mai puțin obiective, la reconstituirea cât mai plenară a adevăratului tablou despre o perioadă dintre cele mai dramatice ale istoriei contemporane a poporului nostru. Lucrarea prezintă interes nu numai pentru lucrători științifici, profesori, studenți, ci și pentru toți acei care doresc să cunoască istoria, care caută în trecutul nostru mărturiile adevărului istoric.

Eugenia Istrati

ANATOL PETRENCU, *RELAȚIILE ROMÂNNO-ITALIENE: DE LA CONFRUNTARE LA COLABORARE (1945—1985)*, CHIȘINĂU, 1993

Perioada dominației regimurilor totalitare comuniste a lăsat amprentă rușinoasă nu numai în domeniile social-economic, politic, administrativ, ci și asupra științelor umanistice, inclusiv asupra istoriei, amprentă care poate fi calificată ca o crimă împotriva spiritualității umane.

Destrămarea sistemului comunist dictatorial și căderea «cortinei de fier» au antrenat istoricii din diferite țări ex-comuniste, inclusiv din Republica Moldova, să ocupe o poziție mai realistă în investigarea istoriei naționale și celei universale, iar procesul renașterii naționale oferea condiții favorabile pentru o analiză obiectivă a proceselor istorice ce au avut loc în anii sistemului totalitar comunist.

Monografia conf. univ. dr. la Universitatea de Stat din Republica Moldova, A. Petrencu, «Relațiile româno-italiene: de la confruntare la colaborare (1945—1985)», ieșită de sub tipar la editura «Universitas» la sfârșitul anului 1993 este o încercare reușită de a analiza de pe poziții noi relațiile dintre două state ce făceau parte din diferite blocuri (România — în O. T. V., iar Italia — în N. A. T. O.). Este știut că regimurile comuniste nu admiteau nici o critică a divergențelor existente între țările blocului socialist. Autorul studiului, chiar de la bun început, subliniază că majoritatea lucrărilor care încercau într-un fel sau altul să scoată la suprafață aceste divergențe au avut până nu demult pe margine parafa «pentru uz intern».

În acest plan studiul semnat de A. Petrencu este binevenit și prezintă un viu interes pentru cititorii de rând, care nu aveau acces la literatura cu parafa «pentru uz intern».

Interesul constant față de relațiile româno-italiene în anii 1945—1985, față de larga și fructuoasa colaborare în diverse domenii este dictat de apropierea geografică, originea latină comună, afinitățile de limbă, cultură și istorie ale acestor două popoare. Necesitatea apariției studiului nu poate fi contestată și prin faptul că este prima lucrare de sinteză nu numai în Republica Moldova, ci și în istoriografia română, italiană, sovietică.

Lucrarea câștigă și prin faptul că ea nu este o simplă descriere a evenimentelor, ci o analiză minuțioasă a acestora. Profunda selectare echilibrată a bazei izvoristice imprimă studiului un aspect cu adevărat științific.

Studiul este alcătuit din prefață, introducere, cinci capitole, încheiere, note și anexe.

Prefața semnată de conf. univ. dr. V. Moraru se încheie cu cuvintele ilustrului cititor și mesager al culturii române la Roma Vasile Pârvan: «Până ce nu vom fi restabilit o situație în care domnii din Apus să aibă nevoie de noi și să ne facă curte, nu vom putea face nimic demn în politica internațională». Aceste cuvinte scrise cu 72 de ani în urmă, credem ar servi drept exemplu pentru politicienii din tânăru nostru stat— Republica Moldova.

În introducere A. Petrencu face o analiză succintă a istoriografiei române, italiene, sovietice privitor la studierea diverselor aspecte ale politicii externe promovată de regimul ceaușist. Autorul, pe bună dreptate, consideră că ar fi greșit să se creadă că noile democrații de abia încep să stabilească relații cu Occidentul (p. 8). Nu putem să nu fim de acord cu concluzia autorului, care conchide că «în unele cazuri autorii italieni au supraapreciat rolul lui N. Ceaușescu în promovarea politicii externe» (p. 11). Nu e întâmplător faptul că din inițiativa Partidului Comunist Italian (PCI) și prin susținerea activă a socialiștilor italieni între anii 1971—1985 în Italia au văzut lumina tiparului 12 volume de «opere alese» ale lui Ceaușescu în limba italiană.

Suntem solidari cu autorul studiului atunci când consideră că teza, conform căreia «ziarele nu sunt o sursă», este greșită. Tot ce e posibil că istoricii ce vor avea acces la arhiva română și cea italiană vor introduce în circulația științifică documente noi, nu e exclus că vor fi făcute unele completări, însă, credem noi, tezele de bază expuse în lucrarea recențată puțin vor fi schimbate. Autorul a încercat «să aprindă o mică lumânare», fiind conștient că într-o lucrare este imposibilă elucidarea complexității raporturilor româno-italiene.

Prezintă un interes deosebit capitolul 1. *Relațiile româno-italiene postbelice: etapele principale*, în care autorul a evidențiat argumentat factorii interni și externi, obiectivi și subiectivi, ce au influențat orientarea politicii externe a României spre colaborare cu Italia, sunt apreciate etapele principale în colaborarea postbelică româno-italiană, cât și consecințele fructuoase ale acestei colaborări.

Vom evidenția doar câțiva factori care, în opinia autorului, au impulsionat dezvoltarea cu succes a relațiilor româno-italiene în anii 1945—1985: 1. Momentele de ordin istoric comune pentru ambele popoare; 2. Poziția identică a României și Italiei față de evenimentele din Cehoslovacia (anul 1968); 3. A fost înaintată sarcina semnării acordurilor de colaborare cu marile întreprinderi din Occident și îndeosebi cu Italia; 4. România și-a exprimat clar atitudinea negativă față de teoria și practica «doctrinei Brejnev» (vezi p. 32—49). O încheiere logică a capitolului 1 poate fi concluzia autorului că «sfârșitul anilor '70 — prima jumătate a anilor '80 în condițiile unei bruste înrăutățiri a raporturilor Est—Vest, relațiile româno-italiene au continuat să-și păstreze stabilitatea, contribuind, în măsura posibilităților, la ameliorarea situației în Europa».

Nu mai puțin interes prezintă și capitolul 2: *Relațiile dintre forțele politice române și italiene*. A. Petrencu subliniază că «Partidul Comunist Român (PCR) a fost un partid-stat care deținea monopolul absolut al puterii într-o singură persoană». Cu toate acestea, autorul atenționează pe cititor că de multe ori în tabăra partidelor «frățești» PCR ocupa poziții ce deviau de linia dogmatică în mod general (p. 53).

În paginile studiului cititorul va găsi răspuns la multe întrebări legate de colaborarea dintre Partidul Comunist Român și Partidul Comunist Italian, cât și cu alte partide din «blocul constituțional». Autorul evidențiază etapele colaborării dintre PCR și PCI, care se deosebesc între ele atât prin intensitatea contactelor, cât și prin spectrul problemelor examinate. De exemplu, din anul 1965 se stabilesc contacte între PCR și Partidul Socialist Italian (PCI); în anii 1976—1977 se dezvoltă legăturile între PCR și Partidul Socialist Democratic Italian (PSDI). Începând cu anul 1975, Partidul Republican Italian (PRI) a început să conlucreze cu PCR. Tot în acești ani se stabilesc relații între PCR și Partidul Democrat-Creștin (PDC) și cu Partidul Liberal Italian (PLI).

În opinia autorului, stabilirea relațiilor directe între PCR și așa-zisul «arc constituțional» a condus la amplificarea relațiilor româno-italiene în ansamblul lor.

Un viu interes teoretic și practic trezesc argumentele științifice expuse în capitolul 3: *Colaborarea economică româno-italiană*. A. Petrencu laconic și argumentat expune factorii care au contribuit la colaborarea economică la începutul anilor '60: 1. Dorința României de a stabili legături economice strânse cu statele occidentale industriale, inclusiv cu Italia; 2. cointeresarea întreprinzătorilor și oamenilor de afaceri din Italia în lărgirea colaborării economice cu Europa de Răsărit, inclusiv cu România. În capitolul menționat sunt evidențiate formele și metodele colaboră-

rii fructuoase româno-italiene: semnarea acordurilor comerciale de lungă durată; constituirea comisiilor mixte româno-italiene care aveau menirea să contribuie la realizarea acordurilor de lungă durată; crearea întreprinderilor mixte sub formă de societăți pe acțiuni etc. Autorul studiului atenționează pe cititor că anii '70 au fost perioada dezvoltării intense a relațiilor româno-italiene sub diferite forme, în special prin cooperare, colaborarea tehnico-științifică în domeniile agriculturii, industriei alimentare, construcția de noi obiective economice, modernizarea întreprinderilor existente, înzestrarea lor cu mașini-unelte și utilaj din Italia etc.

În acest context, considerăm că experiența colaborării româno-italiene poate servi exemplul elocvent pentru tânărul nostru stat.

În același timp, la p. 93—94 autorul atenționează cititorul asupra momentelor negative în activitatea forțelor conducătoare române în dezvoltarea economiei (de exemplu, dezvoltarea exagerată a industriei de prelucrare a petrolului, industrializarea forțată, ambițiile de gigantism).

Argumentate sunt și legăturile României și Italiei în domeniul culturii, științei și învățământului expuse în capitolul 4.

Pozițiile României și Italiei în problemele asigurării securității și colaborării în Europa, analizate în ultimul capitol, au inițiat o critică continuă nejustificată în lucrările de uz intern ale fostei U. R. S. S. Analizând izvoarele aflate la dispoziție, autorul studiului subliniază că critica U. R. S. S. îndreptată împotriva României a fost dictată de un șir de factori, printre care menționează: 1. România s-a distanțat și a ocupat o poziție proprie în multe probleme legate de asigurarea securității europene; în perioada de pregătire și desfășurare a Consfățuirii general-europene la vârf reprezentanții României și Italiei au colaborat activ; la Reuniunea reprezentanților statelor europene, S. U. A. și Canadei din Belgrad România și Italia au venit cu poziții coordonate într-un șir de probleme de pe ordinea de zi (p. 132). În anii '70 — prima jumătate a anilor '80 România și Italia au înaintat activ propuneri și au expus concepția, creând stabilirea între statele europene a «unor relații principiale noi». Autorul consideră că e necesar de precizat că în marea majoritate a cazurilor inițiativele României au fost susținute de diferite forțe politice ale Italiei și totuși, în anumite cazuri, cercurile conducătoare italiene în ultimă instanță se supuneau disciplinei de bloc (NATO).

Concluziile studiului sunt bine argumentate și reies din conținutul lucrării. Monografia e valoroasă și prin anexa a 17 documente originale, care au menirea să completeze imaginea despre relațiile româno-italiene din anii 1945—1985. Lucrarea recenzată, potrivit opiniei noastre, are și unele lacune. Așa, de exemplu, la p. 33—34 autorul subliniază că schimburile de mărfuri între România și Italia în anul 1968 urmau să sporească cu 55% față de anul 1967, în realitate însă s-au redus cu 21,2 mln. lei-valută. Ar fi fost cazul ca autorul să scrie prin ce se explică această reducere.

După opinia noastră, era oportun ca autorul, cel puțin în treacăt, să oglindească poziția U. R. S. S. și P. C. U. S. față de relațiile PCR și PCI, cât și vizavi de relațiile româno-italiene în genere. Deseori în lucrare N. Ceaușescu apare drept inițiator al relațiilor româno-italiene. Câteva exemple: Ceaușescu considera (p. 80), Ceaușescu insista, Ceaușescu a pus în fața organelor de resort sarcini (p. 86), Ceaușescu subliniază (p. 132). Aceste expresii sunt nejustificate, fiindcă însuși autorul studiului la p. 84 subliniază că în analiza evenimentelor și aprecierea lor justă în cazul PCR a fost nu atât meritul personal al lui Ceaușescu, cât al specialiștilor și experților români din diferite domenii.

Dar nu aceste mici observații determină aprecierea studiului la justa lui valoare.

În încheiere îmi exprim speranța că profesorii, studenții, elevii și cititorii pasionați de istorie vor avea posibilitatea să ia cunoștință de o lucrare originală, scrisă de pe pozițiile zilei de azi. Monografia recenzată va contribui la clarificarea și aprofundarea cunoștințelor în domeniul relațiilor româno-italiene în anii 1945—1985.

Filip Carageu

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 17 iunie 1994 a avut loc, în cadrul Institutului de Istorie al A.Ș.M., susținerea publică a tezei de doctor habilitat în istorie *Domnia și târgurile în Moldova (a doua jumătate a secolului al XIV-lea—începutul secolului al XIX-lea)* elaborată de Pavel S. Cocârlă în volum total de 288 pagini și alcătuită din Introducere, trei capitole; Încheiere și Bibliografie.

În capitolul I *Proprietatea domnească baza relațiilor dintre târguri și domnie* a fost cercetată proprietatea (ca instituție de stat și patrimonial-familială a domnilor) și caracterul extinderii ei asupra orașelor, în special sub aspectul drepturilor orașenilor și domniei asupra terenurilor din vatra și hotarul târgurilor.

În capitolul II intitulat *Politica daniilor domnești și influența ei asupra relațiilor dintre domnie și târguri* au fost analizate cauzele și etapele daniilor domnești din ocoalele (curților domnești, cetăților, târgurilor), hotărele și vetrele târgurilor boierilor și mănăstirilor, precum și consecințele acestui proces asupra târgoveților.

În capitolul III intitulat *Politica fiscală a domniei în târguri* autorul a cercetat politica promovată de domnie până și după stabilirea suzeranității otomane, dările și prestațiile târgoveților față de domnie (ca instituție) și față de domni ca proprietari ai târgurilor. În capitol se acordă o deosebită atenție cauzelor schimbării atitudinii domniei față de târguri, modul de reflectare a situației economice și politice a domniei asupra relațiilor ei cu orașele.

În încheiere sunt generalizate rezultatele principale ale cercetării. Autorul subliniază că, deși domniii Țării Moldovei au promovat la anumite etape ale evoluției societății medievale în Moldova o politică de susținere a orașelor (până la stabilirea suzeranității otomane la mijlocul secolului al XVI-lea), în general, ei au exercitat o activitate preponderent nefavorabilă dezvoltării târgurilor sau orașelor ca centre economice ale țării, ceea ce s-a răsfrânt asupra situației lor în ansamblu, asupra rolului așezărilor urbane în prosperarea societății. De o mai mare atenție s-au bucurat orașele din Moldova ca centre prin care se exercitau funcțiile puterii centrale domnești pe întreg teritoriul țării.

Consultant științific — Demir Dragnev, doctor habilitat în istorie.

Recenzenți oficiali: Eugen E. Certan, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Nicolae L. Tudoreanu, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Pavel P. Bârnea, doctor habilitat în istorie.

Consiliul a hotărât în unanimitate să acorde lui Pavel S. Cocârlă gradul științific de doctor habilitat în istorie.

*
*   *

La 14 iulie 1994 în același consiliu a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Instituțiile cultural-educative în viața spirituală a R.S.S. Moldovenești (1944—1950)* elaborată de Valentin Burlacu.

Disertația cuprinde o Introducere, două capitole: 1. *Instituțiile cultural-educative: baza materială și cadrele de culturalizare*, 2. *Activitatea instituțiilor cultural-educative în modelarea conștiinței și mentalității populației*; Încheiere; Bibliografie.

Conducător științific — Ion Țurcanu, doctor în istorie, conferențiar universitar.

Recenzenți oficiali: Anton Moraru, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Boris Vizer, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Valeria Cozma, doctor în istorie, conferențiar universitar.

Consiliul științific a hotărât în unanimitate să acorde lui Valentin Burlacu gradul științific de doctor în istorie.

D.D.

CUPRINS

Articole

- Ion Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă* 3
 Constantin Rezachevici, *Considerente privind apărătorii Cetății Neamțului în timpul asediului polon din 1691* . . . . .
 Emil Dragnev, *Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitolt și chipul Sf. Nedelia în picturile de la Lujeni (mijlocul sec. al XV-lea)* 17
 Andrei Eșanu, *Considerații despre viața și activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul* 26
 Grigore Bârsa, *Câteva considerații referitoare la contextul istoric și interesul național în ideologia social-politică a lui Constantin Stere* 35
 46

Comunicări

- Ion Chirtoagă, *Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est administrată de otomani (până la sfârșitul sec. al XVI-lea)* 55
 Eduard Baidaus, *Relațiile dintre Țara Moldovei și Rusia pe fundalul disputei diplomatice ruso-otomane privind problema Țortăreței Azov (1637—1642)*.
 Nicolae Enciu, *Mișcarea naturală a populației rurale din Basarabia între cele două războaie mondiale* 58
 65

Ipoteze

- Constantin Ciobanu, *Enigma discului de la Phaistos* 71

Documentar

- Anatol Petrencu, *România în Planul operativ de război al U. R. S. S. din mai 1941* 81

Plai natal

- Dan Haidarlî, *Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (XIV)* 89

Bibliografie și recenzii

- Ion Șpac, *O revistă basarabeană de genealogie* 98
Голод в Молдове (1946—1947). Сборник документов, Chișinău, Știința, 1993
 (Eugenia Istrați)
 Anatol Petrencu, *Relațiile româno-italiene: de la confruntare la colaborare (1945—1985)*, Chișinău, 1993 (Filip Caragea) 106
Susțineri de teze de doctorat (D.D.) 108
 111

3/1-81

25 b.

Indice 76665

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1994

ISSN 0236-3100. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI. 1994, nr. 3-4, 1-112

Coli de lipar conv. 7.0. Coli editoriale 11.8. Tirajul 1739. Comanda 82. Prețul 25 b.

Intreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028, Chișinău, str. Academiei, 3.

Adresa colegiului de redacție: 277004, Chișinău, str. 31 August, 82, tel. 23-33-14.